

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

2012

ЗМІСТ

Тема 1. Характеристика національної економіки як макроекономічної системи.....	2
Тема 2 Економічні теорії функціонування національної економіки.....	7
Тема 3 Економічний потенціал національної економіки	12
Тема 4 Інтегральні показники оцінки макроекономічних результатів функціонування національної економіки	22
Тема 5. Державне управління та державне регулювання національної економіки.....	28
Державне управління економікою: об'єктивна необхідність, суть, цілі та функції....	28
Теоретичні та методичні основи державного регулювання економіки.....	29
Механізм фінансово-бюджетного і грошово-кредитного регулювання економіки....	34
Механізм державного регулювання цін та інфляції.....	36
Механізм державної підтримки підприємницької діяльності.....	38
Механізм управління державним сектором економіки.....	39
Механізм державного регулювання окремих галузей національної економіки.....	
<u>Державне регулювання розвитку промислового виробництва.....</u>	<u>40</u>
<u>Державне регулювання агропромислового виробництва.....</u>	<u>42</u>
<u>Державне регулювання транспортної системи.....</u>	<u>43</u>
Механізм реалізації соціальної політики держави. Державне регулювання рівня життя населення	44
Державне регулювання ринку праці.....	48
Механізм державного регулювання природоохоронної діяльності.....	51
Регіональна економічна політика. Державне регулювання розвитку регіонів.....	53
Тема 6 Прогнозування, програмування та макроекономічне планування розвитку національної економіки.....	54
Тема 7 Структурна політика та структурна перебудова національної економіки.....	63
Перелік питань на іспит	67

Тема 1. Характеристика національної економіки як макроекономічної системи*Питання для обговорення*

1. Суть і значення національної економіки (НЕ), її складові та цілі розвитку.
2. Типи національних економік. Критерії розмежування економічних систем.
3. Суб'єкти економічної діяльності в НЕ. Види економічної діяльності.
4. Особливості трансформації НЕ в Україні. Етапи її розвитку.

Література

1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. А.Ф.Мельник – К.: Знання, 2011. – 480с.*
2. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
3. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
4. *Савченко А.М. Національна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
5. *Методичні рекомендації щодо класифікації інституційних секторів економіки України (Наказ Міністерства статистики України від 25.07.1994р.).*

1. Суть і значення національної економіки, її складові та цілі розвитку.

Національна економіка будь-якої країни є *продуктом тривалого історичного розвитку*. Вона формується століттями в результаті поглиблення суспільного поділу та кооперації праці, ґрунтується на використанні наявних національних ресурсів і забезпечує реалізацію національних економічних інтересів цієї країни.

Національна економіка характеризується певним рівнем розвитку продуктивних сил, типом економічної системи, характером суспільного відтворення, специфічним господарським механізмом, рівнем життя населення, зовнішньоекономічними зв'язками.

Національна економіка країни є цілісним організмом, яка об'єднує взаємопов'язану систему галузей, видів виробництва і територіальних комплексів.

У цій системі органічно взаємодіють *галузі, які виробляють товари* (матеріальне виробництво - *промисловість, сільське господарство, будівництво*) і галузі, що надають послуги (нематеріальне виробництво - *транспорт, зв'язок, торгівля, освіта, охорона здоров'я, культура*). Природно, що співвідношення зазначених сфер і галузей, тобто структура економіки, рівень розвитку, ефективність функціонування мають значні відмінності в різних країнах. Чим розвиненіший науково-технічний потенціал країни, тим досконаліша система господарювання, тим краще використовуються переваги міжнародного поділу праці, тим вищі економічна та соціальна ефективність виробництва та рівень життя населення.

Водночас **національна економіка** — *це просторове поняття*. Це сукупність суб'єктів економічної діяльності, розташованих на певній території, що *спроможна задовольняти потреби країни і захистити її інтереси, забезпечити її господарську та політичну самостійність*. Історія знає багато прикладів, коли країни мали багаті природні та людські ресурси, але не могли ними самостійно розпоряджатися, займали залежне становище у світовому господарстві, а їхня економіка деградувала внаслідок хижацького господарювання іноземних держав.

В національній економіці нерозривно поєднуються виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ.

Разом з тим, **національна економіка** включає **три типи економічних відносин**

1. техніко-економічні (вони детермінуються рівнем розвитку продуктивних сил, станом технологій, співвідношенням попиту і пропозиції)
2. соціально-економічні (відношення власності, її захист, рівень і якість життя населення)
3. організаційно-економічні (управлінські – складена система управління).

В цілому національна економіка виступає як досягнутий під впливом сукупності факторів цілісний організм, який функціонує за певними законами.

Національна економіка як цілісний організм характеризується такими ознаками

- спільним економічним середовищем, яке формується єдиним законодавством, єдиною грошовою одиницею, спільною кредитною і фінансовою системою
- наявністю тісних економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами
- територіальним поділом із спільним економічним центром, який виконує регулюючу функцію (цим центром є держава)
- господарською цілісністю
- спільною системою економічного захисту.

Загалом, всі ознаки національної економіки можна звести у декілька груп: *національний суверенітет та економічна безпека; ресурсно-виробничі; господарсько-організаційні; товарообмінні.*

Складовими національної економіки України є:

а) промисловий комплекс (енергетика, машинобудування, легка, харчова промисловість, хімічна тощо); б) агропромисловий комплекс; в) будівельний комплекс; г) транспорт і дорожнє господарство; д) зв'язок та інформація; е) торгівля; є) житлове господарство; ж) побутове обслуговування населення; з) сфера використання й охорони природних ресурсів і) інфраструктура.

Усі перераховані галузі й комплекси перебувають у тісній взаємодії і пронизані багатьма інтеграційними зв'язками. Кожна з них складається з кількох підгалузей. Підгалузі відрізняються, з одного боку, значною самостійністю, а з другого боку - взаємозалежністю й інтегрованістю з економічною системою в цілому.

Кожна національна економіка, як система що розвивається, має свої **цілі**. Вони можуть бути довгостроковим, пов'язаними з реалізацією загальної концепції моделі національної економіки країни і стратегії її розвитку, і короткостроковими, які визначають конкретні показники в проміжні періоди розвитку.

Національна економіка прямує до стабільності, ефективності, та справедливості через досягнення таких довгострокових **цілей**

- стабільне економічне зростання національного продукту;
- високий і стабільний рівень зайнятості;
- стабільний рівень цін;
- підтримка рівноважного зовнішньоторговельного балансу;
- гарантування економічної безпеки.
- підвищення якості і рівня життя населення.

Такі цілі досягаються шляхом використання певних інструментів макроекономічного регулювання, до яких відносять

- фіскальну політику
- монетарну політику
- валютне регулювання
- цінову політику
- політику регулювання доходів
- політику зайнятості
- зовнішньоекономічну політику тощо.

Загальним і кінцевим результатом функціонування національної економіки є приріст національного багатства, обсягів необхідних суспільству товарів і послуг, найбільш ефективне використання обмежених трудових і матеріальних ресурсів.

2. Типи національних економік. Критерії розмежування економічних систем.

Сучасні економічні системи суспільства слід поділити за сферою функціонування або масштабом поширення. Відповідно до даного критерія сучасні економічні системи суспільства поділяються **на шість типів**:

- глобальна економічна система (світова економіка в цілому);
- наднаціональна економічна система (економіка міждержавних об'єднань);

- національна економічна система (економіка окремої країни);
- регіональна економічна система (економіка окремих регіонів, вільних економічних зон та територіально-виробничих комплексів);
- локальна економічна система (окремі підприємства, фірми, установи, організації, а також індивідуальні та сімейні домашні господарства).

Сучасні економічні системи можна класифікувати **і за характером розвитку та механізмом регулювання**. Відповідно до даного критерія вони **поділяються** на:

- 1) економічну систему країн, що розвиваються;
- 2) командну або командно-адміністративну економічну систему;
- 3) ринкову економічну систему змішаного типу високорозвинутих країн, до складу якої належать відносно вільна ринкова система США, соціальна ринкова економіка країн Західної Європи, ринкова економіка типу «держави добробуту» Швеції і державно-керований ринок Японії та інших країн Східної Азії;
- 4) перехідну економіку постсоціалістичних країн (хоча деякі країни цього типу вже отримали статус «країн з ринковою економікою», наприклад, Литва, Латвія, Україна, рівень їх розвитку залишається далеким від рівня розвитку високорозвинутих країн світу).

Поширеною є класифікація економічних систем **за технологічним способом виробництва**, рівнем розвитку продуктивних сил. **Розрізняють**

- доіндустріальне суспільство – економічну систему, в якій домінує ручна праця;
- індустріальне суспільство, основою якого є машинна праця;
- постіндустріальне суспільство, що ґрунтується на автоматизованій праці, оснащеній комп'ютерною інформацією.

Світовий банк **за критерієм відкритості національних економік** виділяє

- відкриті (економіки, які мають частку експорту більше 35% ВВП) і
- закриті типи національних економік (економіки, які мають частку експорту менше 10% ВВП).

За ступенем адаптації до глобальних процесів національні економіки ранжуються на

- нейтральні
- вразливі і
- невразливі

За рівнем доходів на особу Світовий банк поділяє країни

- з низькими доходами (ВВП на особу складає менше 900 доларів)
- з доходами нижче середнього (ВВП на особу складає від 900 до 2995 доларів);
- з доходами вище середнього (ВВП на особу складає від 3000 до 9265 доларів
- з високими доходами (більше 10 тис. дол.).

3. Суб'єкти економічної діяльності в НЕ. Види економічної діяльності.

Суб'єктами національного ринку є інституційні одиниці, що функціонують в межах окремих секторів, які в умовах відкритої економіки включають: домашні господарства, нефінансові корпорації, фінансові корпорації, некомерційні установи, що обслуговують домашні господарства, державного управління, решту світу, тіньовий сектор.

Вони вступають між собою в економічні відносини, що можуть набувати форми вертикальних і горизонтальних зв'язків. Жодну з названих форм економічних зв'язків не слід ідеалізувати. Їх треба використовувати в єдності для ефективного функціонування національної економіки. Будь-який економічний суб'єкт — домогосподарство, підприємство чи держава — **є економічно відокремленим, а отже, має певний економічний інтерес**. *Діяльність кожного економічного суб'єкта підпорядкована реалізації цього інтересу*. Економічні інтереси суб'єктів різні й навіть суперечливі. Досягти єдності економічних інтересів усіх суб'єктів дуже складно, а абсолютної єдності — практично неможливо. Щоправда, ринкова економіка створює певні умови для досягнення єдності інтересів економічних суб'єктів країни.

Домашні господарства – це сукупність всіх господарських одиниць, діяльність яких направлена на задоволення власних потреб і інтересів. Вони здійснюють такі види діяльності:

пропонують фактори виробництва, перерозподіляють отриманий дохід на споживання та нагромадження.

Даний сектор об'єднує: особисті допоміжні господарства громадян; індивідуальну трудову діяльність (підприємницьку діяльність без залучення найманої праці); селянські (фермерські) господарства.

Домашні господарства розподіляються на підсектори в залежності від джерел отриманого доходу: роботодавці; особи, що працюють самостійно; наймані працівники; суб'єкти, які отримують доходи від власності та трансфертів.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства – це сукупність інституційних одиниць, які надають неринкові послуги домашнім господарствам. Основними джерелами доходів даного сектору є добровільні та благодійні внески населення (домашніх господарств), доходи від власності, трансферти.

До складу даного сектору входять:

- громадські та релігійні організації (професійні спілки, політичні партії, релігійні товариства, спортивні товариства);
- благодійні організації та фонди;
- інші некомерційні організації (підрозділи підприємств, що надають соціально-культурні послуги здебільшого робітникам цих підприємств та їх сім'ям).

Сектор нефінансових корпорацій включає всі резидентні інституційні одиниці, головною функцією яких є виробництво товарів і нефінансових послуг для реалізації за цінами, які відшкодовують витрати виробництва. Однак, у певних випадках частина витрат виробництва може відшкодовуватися за рахунок державних субсидій та дотацій. До названого сектору відносять також підприємства, які повністю фінансуються з державного бюджету і зайняті виробництвом товарів, та некомерційні організації, зайняті наданням послуг в галузі освіти, охорони здоров'я на платній основі, також сюди відносять торгові асоціації, які обслуговують підприємства.

Сектор нефінансових корпорацій об'єднує: державні нефінансові підприємства; національні приватні нефінансові підприємства; іноземні нефінансові підприємства.

Корпорації – це юридичні особи, які створені для ринкового виробництва товарів та послуг з метою отримання прибутку або іншої фінансової вигоди для своїх власників. Доходи даного сектору формуються за рахунок реалізації товарів та послуг.

До нефінансових корпорацій відносять: державні та муніципальні підприємства; підприємства суспільних об'єднань; підприємства споживчої кооперації; індивідуальні підприємства; акціонерні товариства; виробничі кооперативи, фермерські господарства; орендні підприємства; міжгосподарські підприємства, колгоспи; орендні підприємства.

Сектор фінансових корпорацій – це сукупність інституційних одиниць, які займаються нагромадженням та перерозподілом капіталу. Основними доходами даного сектору є доходи від кредитно-депозитних операцій, відсотки, страхові внески. Даний сектор включає:

- національний банк;
- кредитно-депозитні організації (комерційні банки);
- фінансові та посередницькі організації (інвестиційні корпорації та корпорації, що займаються фінансовим лізингом);
- допоміжні фінансові організації (брокерські, маклерські, дилерські фірми, які проводять операції з цінними паперами);
- страхові організації та пенсійні фонди.

Сектор державного управління – це сукупність усіх резидентних інституційних одиниць, які сприяють наданню неринкових послуг для індивідуального та колективного споживання, а також перерозподіляють національний дохід і багатство. Ці одиниці зайняті у сфері загального управління, регулювання, планування економіки, науково-дослідної роботи, охорони навколишнього середовища, забезпечення правопорядку, оборони, а також у соціальній сфері стосовно безкоштовного надання послуг або пільгового обслуговування населення у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури, мистецтва, фізичної культури і спорту.

Основні ресурси даного сектору формуються за рахунок обов'язкових відрахувань інших секторів. Сектор органів державного управління розподіляється на такі підсектори: центральні органи управління; місцеві органи управління; фонди соціального забезпечення та інші позабюджетні фонди.

Сектор “решти світу” включає в себе іноземні державні інститути (нерезиденти), які знаходяться за рамками держави але які здійснюють обмін товарами, послугами, капіталом з національними господарськими одиницями.

Тіньовий сектор або паралельний сектор об'єднує діяльність тих інституційних одиниць, яка не враховується в офіційній статистиці і веде до приховування доходів від оподаткування, або яку неможливо виміряти за відсутності об'єктивних вимірників, також юридично заборонені види діяльності (виробництво і продаж наркотиків, проституція, протизаконна, кримінальна діяльність направлена на особисте збагачення). В кримінології тіньову діяльність характеризують, як сукупність соціально-нейтральних та соціально-позитивних неоподатковуваних джерел доходів, отриманих від неврахованих та неоподаткованих видів економічної діяльності, а також конгломерат соціально-негативних джерел тіньових доходів і антисоціальних джерел тіньових капіталів, які отримуються за рахунок освоєння протиправних криміналізованих і некриміналізованих видів економічної діяльності в сегментах суспільних, економічних, фінансових, цивільно-правових відносин або відносин у цивільній сфері країни в цілому.

4. Особливості трансформації НЕ в Україні. Етапи її розвитку

НЕ вивчає конкретно-історичний стан і соціально-економічний розвиток кожної окремої країни. Для дослідження НЕ необхідно виокремити основні етапи її розвитку. Історичне минуле є важливим чинником розвитку теперішнього.

Кожна країна розвивається в рамках певної соціально-економічної системи, використовуючи наявні умови для життєдіяльності. Серед них можна виділити **три комплексних блоки**: *природно-кліматичні фактори розвитку країни, виробничо-економічний базис і соціокультурні традиції*. Всі країни, маючи різні умови і поєднуючи їх, намагаються знайти вектор власного розвитку, який дозволяє найбільш ефективно використовувати наявний потенціал і реалізувати цілі суспільства.

В сучасній економічній теорії використовують *формаційний та цивілізаційний підходи* для періодизації розвитку НЕ.

Формаційний підхід був розроблений К. Марксом і його послідовниками. Суть його полягає в тому, що продуктивні сили суспільства у сукупності з виробничими відносинами становлять певний *спосіб виробництва*, а спосіб виробництва у поєднанні з політичною надбудовою суспільства — *соціально-економічну формацію*. Основоположним економічним ядром кожного способу виробництва, а відповідно і формації, є панівна форма власності, оскільки саме вона визначає спосіб поєднання працівника із засобами виробництва.

Формаційний підхід передбачає, що розвиток людського суспільства відбувається як послідовна зміна одного способу виробництва іншим:

— первіснообщинний; — рабовласницький; — феодалний; — капіталістичний; — комуністичний.

Формаційний підхід виходить із того, що вирішальна роль у суспільному розвитку належить процесу виробництва, відносинам власності, а його головною рушійною силою є протиріччя між продуктивними силами й виробничими відносинами і загострення класової боротьби в суспільстві.

Цивілізаційний підхід по-іншому визначає закономірні ступені розвитку економічних систем.

Цивілізаційний підхід зорієнтований не на особливості способу виробництва, а перш за все на цілісність людської цивілізації, домінуюче значення загальнолюдських цінностей, інтегрованість кожного суспільства у світову спільноту. Цивілізація — категорія історична, її рівень і сутність визначаються тими багатогранними соціально-економічними умовами, в яких відбувається життєдіяльність того чи іншого народу.

Американський економіст У. Ростоу висунув теорію "стадій росту", в якій виділив п'ять стадій економічного розвитку:

— традиційне суспільство; — перехідне суспільство; — стадія зрушення; — стадія зрілості; — стадія високого рівня масового споживання.

Цивілізаційний підхід виділяє три етапи розвитку : до індустріальний, індустріальний і постіндустріальний.

В сучасних умовах для розмежування типів національних економік найчастіше роблять акцент на соціокультурних відмінностях. За цією ознакою виділяють західний, східний і африканський типи цивілізацій. Цивілізаційний підхід використовується при пошуку національних особливостей розвитку і опирається на постулат можливостей його багатоваріантності. Нині національне господарство представлене різними діючими моделями: ліберальною, західноєвропейською, японською, американською, тощо.

Існує багато критеріїв виділення етапів розвитку НЕ. Одним із них є співвідношення економічних і адміністративних методів управління. Це має велике значення для дослідження меж і механізмів державного і ринкового регулювання.

Починаючи з минулого століття національна економіка України розвивалася під впливом зовнішніх чинників, спочатку Росії, а потім Радянського Союзу. Відзначалася етапами розвитку капіталістичних форм господарювання, соціалізму (де можна виокремити етапи воєнного комунізму, непу, командно-адміністративного). З 1991р. – після набуття незалежності, почався перехідний період до побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки. Даний етап вчені визначають як етап становлення ринкової економіки.

В цей період створюються інститути приватної власності, здійснюється перехід від планової до конкурентної економіки, зростає роль великих приватних корпорацій, здійснюється перехід до інноваційної економіки, робиться акцент на підвищення добробуту населення і відповідності стандартів життя європейським, реформується соціальна система і соціальних захист населення, розвиваються відносини між державою і бізнесом, формуються демократичні інститути громадянського суспільства. Цей період **характеризується** зростанням значення економічних методів управління, створенням нових інституцій ринкової економіки, розширенням ролі регіонів в управлінні соціально-економічними процесами. Разом з тим загострюються проблеми соціального характеру, зростає тінізація економіки, зростають ціни.

Наступний етап – **етап стабілізації** розвитку ринкової економіки (з 1994 по 1999рр.).

З 2000р. окреслюється **етап розвитку** НЕ.

Сьогодні прийнято характеризувати розвиток НЕ як формування **конкурентоспроможної економічної системи**.

Тема 2 Економічні теорії функціонування національної економіки

Питання для обговорення

1. Основні економічні теорії функціонування національної економіки, їхня сутність.
2. Моделі розвитку національної економіки.
3. Моделі державного регулювання національної економіки.
4. Вплив глобалізації на розвиток національної економіки. Варіанти адаптації національної економіки до глобальних змін.

Література

1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
2. *Градов А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*
3. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
4. *Савченко А.М. Национальна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
5. *Основи економічної теорії / за ред. Предборського В.А. – Київ, Кондор -2002. – 621с.*
6. *Історія економічних вчень: навч. пос./ Юхименко П.І., Леоненко П.М. – К.: Знання-Прес. – 2004. – 514с.*

1. Основні економічні теорії функціонування національної економіки, їхня сутність.

В основі функціонування НЕ лежать економічні теорії, узагальнення і розуміння яких дозволяє урядам виробляти відповідну економічну політику, робити прогнози та визначати сценарії економічного розвитку країни в перспективі.

Такі теорії можна згрупувати на

- класичні і неокласичні
- марксистські
- кейнсіанські, некейнсіанські (монетаристські, теорії раціональних очікувань, теорії „економіки пропозицій”)
- суспільного добробуту
- інституціоналістські.

Серед них, найбільш відомі і такі, що лягли в основу вироблення національної економічної політики, можна виділити

- 1) Концепція „ідеальних типів господарських систем” В.Ойкена;
- 2) Економічні концепції Е.Бронштейна, К.Каутського, Р.Гільфедінга (реформізм);
- 3) Теорії „соціального ринкового господарства” та „сформованого суспільства” (неолібералізм);
- 4) Моделі економічного зростання (Дж. Робінзона, Р.Солоу);
- 5) Концепція ендогенного впливу НТП на економічний розвиток (модель П.Ромера);
- 6) Принципи ефективності В.Паретто;
- 7) Теорії соціального вибору.

Зокрема, за Паретто, ресурси розподілені ефективно (оптимально), якщо ніхто не може покращити свого стану, не погіршуючи стану іншого учасника ринку. Тобто, Паретто-оптимальними є такі розподіли ресурсів, за яких будь-які вигідні зміни неможливі.

В основі теорія суспільного вибору лежать: 1 – визначення критеріїв якості товару, його безпеки, 2) виробництво достатнього і доступного продукту; 3) компенсація споживачу у випадку неякісного виробництва; 4) рівновага споживача (досягнення максимальної сукупної корисності); 5) повнота забезпечення життєво-необхідними засобами: матеріальними, соціальними, культурними, екологічними.

Узагальнюючим показником соціального добробуту є виробництво ВВП на особу.

2. Моделі розвитку національної економіки.

Моделі розвитку НЕ вирізняються за напрямками розвитку і будуються з урахуванням

- особливостей соціально-економічних умов країни, стану економіки
- трансформаційних процесів
- державного регулювання економіки
- конкурентних переваг країни, традицій
- стратегій соціально-економічного розвитку.

Найбільш відомі у світовій системі такі **ринкові моделі національних економік**

- ліберальна (американська ринкова модель);
- регульована ринкова економіка (західноєвропейська модель);
- соціально-орієнтована ринкова модель (Швеція);
- японська модель;
- олігархічна модель (коли інтереси держави підпорядковуються інтересам пануючих олігархічних груп, кланів);
- наздоганяючі ринкова економіка (використовують країни, які намагаються в

короткі терміни трансформувати НЕ до умов розвинутих країн. Передбачають використання державою мобілізаційної функції, розроблення довгострокової стратегії).

Найбільш розвинуті країни охоплюють бл.15,6% населення планети, виробляють 2/3 ВВП, використовують 95% результатів наукових винаходів. Ці країни здійснюють поворот до

нової цивілізації, яка отримала назву постіндустріального (інформаційного) суспільства. Характерними ознаками таких економік є

- інтенсивний тип відтворення;
- використання ресурсозберігаючих технологій;
- велике масове виробництво, яке ґрунтується на потужному інформаційному і комунікаційному просторі, комп'ютерних технологіях, глобальних фінансових мережах;
- перенасичення внутрішнього товарного ринку, індивідуалізація товарного забезпечення;
- посилення ролі соціальних чинників.

Економічними особливостями країн, що розвиваються (охоплюють 77,9% населення планети, виробляють 35% світового ВВП, характеризуються індустріальним типом розвитку) є

- переважання добувної промисловості і сільськогосподарського виробництва;
- відстала технічна і технологічна база;
- багатоукладна економіка;
- невисокий кваліфікаційний рівень працівників;
- низький рівень інвестицій;
- низькі доходи населення та місткість внутрішнього ринку;
- нерозвинута ринкова інфраструктура;
- високий зовнішній і внутрішній борг.

У нових індустріальних країнах (НИК) (Тайвань, П-д Корея, Гонконг) велика роль належить транснаціональним корпораціям, які включили економіки цих країн в міжнародний розподіл праці.

Наздоганяючі моделі розвитку НЕ передбачають використання механізмів розвитку, спрямованих на прорив в забезпеченні конкурентоспроможності національних товарів, в технологіях, корекцію ринкової кон'юнктури, структурну перебудову і модернізацію виробництва. У післявоєнний період цю модель використала Японія, сьогодні – Китай. Невдалі варіанти використання цієї моделі – у країнах бывшего СРСР. Ця модель характеризується переважаючим залученням передових технологій; прямих іноземних інвестицій; вкладенням коштів в людський капітал і науку; розвиток переробних галузей.

3. Моделі державного регулювання національної економіки.

Найбільш характерними **моделями регулювання** НЕ є американська, німецька (неоліберальна), англійська (європейська кейнсіанська модель), "шведська модель", японська, моделі країн, що розвиваються, моделі країн з перехідною економікою.

Американська (США) – Особливостями регулювання є : -досягнення стабільності в розвитку; -орієнтація на приватну власність; -незначна частка державних видатків у ВВП, невеликі витрати на соціальні потреби. Це пов'язано з високим рівнем приватної власності, високою купівельною здатністю та високими доходами населення. Регулювання економічних процесів з боку держави здійснюється за залишковим принципом: розв'язуються лише ті проблеми, які не під силу вирішити ринковим структурам. Основними важелями ДРЕ є – фінансово-бюджетні і податкові інструменти, які спрямовані на формування раціональної пропозиції за допомогою регулювання цін і заморожування інфляційних процесів.

Німецька (неоліберальна) – Особливостями функціонування НЕ є - спрямованість на підтримку відтворення умов вільної конкуренції. В основу покладені такі принципи: -ринок для всіх; -добробут для всіх; -зростання доходів ; -узгодження інтересів усіх суб'єктів ринкової економіки. Основними формами державного впливу є: -кредитна і грошова політика; -фінансово-бюджетна політика; -політика доходів і зайнятості; -підтримка оптимальних співвідношень між величиною сукупного позичкового капіталу і капіталу, зайнятого в виробництві і торгівлі через величину процента; -заохочення експорту і сприяння імпорту для насичення внутрішнього ринку.; -зміцнення внутрішньої грошової одиниці.

Англійська (європейська кейнсіанська модель) Характерні ознаки НЕ: - значна частка державної власності; - великі державні замовлення; - вагомі державні інвестиції для підтримки належного рівня зайнятості і вирішення соціальних проблем. Найхарактернішими

важелями державного регулювання є : - державний бюджет як фактор впливу на попит шляхом концентрації перерозподілу доходів (зміна обсягу і структури попиту, ціни) ; розроблення державних програм.

”Шведська модель” Особливостями функціонування економіки є: - сильна соціальна спрямованість, яка забезпечує високий рівень зайнятості, соціальний захист, оплату праці, соціальні гарантії. Об’єктом регулювання є трудові відносини на загальнонаціональному рівні. Форми впливу – державні трансфертні платежі з бюджету; - соціальні програми; - державні замовлення. Негативною стороною є високий рівень податків, що спричиняє підвищення цін на внутрішні товари, звідки виникає необхідність захисту внутрішнього ринку від експансії дешевих товарів.

Японська Характер моделі регулювання полягає у специфіці існування корпоративних структур, для яких характерними ознаками є: - отримання власниками не доходу, а заробітної плати; - закріплення робочої сили, її виховання, професійне зростання; - перелив капіталу через банківську систему; - частка позичкового капіталу значно перевищує частку доходу від продажу акцій. Регулювання здійснюється переважно через кредитно-банківську систему і менше – через фінансово-бюджетну. Присутні адміністративно-економічні методи регулювання.

Моделі ринку в країнах, що розвиваються Ґрунтуються на швидкій зміні патріархально-феодальних структур і формуванні на їх основі капіталістичних відносин шляхом використання найновіших досягнень у виробництві, управлінні, поділі праці. Процеси переходу здійснюються за рахунок державних коштів, які вкладаються безпосередньо державою або іноземним інвестором. Держава підтримує підприємства і виробництва, здатні самостійно господарювати та отримувати доходи, які є джерелом валютних надходжень.

Моделі країн з перехідною економікою. Особливості моделі полягають у необхідності знизити вплив держави на економічні процеси через: - лібералізацію цін та зовнішньої торгівлі; - забезпечення конвертованості національної валюти; - зміни у відносинах власності на основі приватизації державних підприємств; - створення мережі закладів соціального забезпечення; - формування інституціональної та правової структур ринкової економіки.

4. Вплив глобалізації на розвиток національної економіки. Варіанти адаптації національної економіки до глобальних змін

Глобалізація — це якісно нове явище на нинішньому етапі розвитку світової економіки. Воно пов’язане, з одного боку, з колосальним накопиченням капіталу окремими компаніями та країнами, що супроводжується переростанням цього капіталу в транснаціональний та його домінуванням над економіками багатьох країн і їх політичними можливостями. З іншого боку, створення деяких нових технологій, продуктів споживання і послуг, стає глобально затребуваним

Суть глобалізації полягає у зростанні міжнародних зв’язків, економічної взаємозалежності країн, розповсюдження нових технологій, єдиних стандартів життя, однорідної масової культури й ідеологій.

Характерними ознаками сучасного етапу економічної глобалізації є:

- загострення конкуренції між країнами за джерела факторів виробництва (капітал, робоча сила, ресурси, технології);
- загострення конкурентної боротьби між центрами економічної сили (НАФТА, ЄС, Південно-Східна Азія) за розподіл світових ринків та поширення їхнього впливу на інші країни;
- формування нових регіональних лідерів та розширення їхнього впливу в регіоні (Китай, Індія, Польща, Узбекистан тощо);
- поглиблення платіжної та торговельної незбалансованості, посилення економічної диференціації країн світу;
- посилення боротьби за розміщення на території країн найрентабельніших виробництв за сучасними технологіями;
- зростання взаємозалежності національних фінансових ринків, збільшення спекулятивних валютних та фінансових потоків між країнами;

- посилення та впровадження більш утончених засобів протекціонізму у відповідь на спроби вирівнювання міжнародного економіко-правового середовища та експансію регіональних та світових лідерів;
- розширення застосування практики економічного впливу для вирішення політичних цілей;
- посилення втручання міжнародних організацій у регулювання світових потоків товарів та ресурсів;
- збільшення ваги транснаціональних корпорацій, посилення монополізації світових товарних ринків, збільшення впливовості груп тиску на уряд з боку представників транснаціональних корпоративних інтересів.

Глобалізація поставила перед урядами багатьох країн проблему пошуку нових форм і методів адаптації національного економічного та політико-правового середовища до сучасних вимог здійснення міжнародних економічних відносин. В останні десятиріччя у світі відбувся перехід до динамічних конкурентних переваг в зовнішній торгівлі, за яких в конкурентній боротьбі здобувають вигідне для себе місце у світовому поділі праці не галузь чи компанія, які мають дешевші виробничі ресурси, а ті, щодо яких створено найбільш сприятливі умови для розвитку.

Між тим, національні уряди дедалі частіше стикаються з втратою дієвості традиційних методів державного управління у відкритій економіці. Глобалізація знижує дієздатність як національних урядів, так і складових національного громадянського суспільства. Держава вже не є суверенною у виборі форм і методів реалізації економічної стратегії. Втручання транснаціонального капіталу в національну конкуренцію збільшує невизначеність ефекту механізмів державного макроекономічного регулювання через розвиток прямих взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, громадянськими та ринковими інститутами на наднаціональному рівні.

У зв'язку з глобалізацією світової економіки та прагненням України зайняти чільне місце на світових ринках, існує нагальна необхідність модернізації структури національної економіки України з метою забезпечення її міжнародної конкурентоспроможності.

Інтеграційні наміри України з посиленням її ролі в європейському просторі потребують визначення місця країни в міжнародних вимірах, ступінь відставання від провідних розвинених країн та потенціалу розвитку.

Відповідно до індексу глобальної конкурентоспроможності (далі - ІГК) (використано розрахунки Всесвітнього Економічного Форуму в міжнародних порівняннях серед 125 країн світу, розрахованим для періоду 2006-2007 рр.), Україна займає 78 місце.

Для виміру рівня конкурентоспроможності національних економік розраховується **глобальний рейтинг конкурентоспроможності** (ГІК). Глобальний рейтинг конкурентоспроможності країн розраховується Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) з 1979 року. Україна була включена до рейтингу в 1997 році.

Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК), складається з 12 субіндексів: державні установи, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я, початкова освіта, вища освіта і навчання, ринок товарів, ринок праці, фінансовий ринок, рівень розвитку і використання технологій, обсяг внутрішнього ринку, розвиток бізнесу та інновацій.

Українська економіка серед 134 країни зайняла в 2008р. 72 позицію.

Тема 3 Економічний потенціал національної економіки

Питання для обговорення

1. Сутність та склад національного багатства.
2. Економічний потенціал національної економіки та його складові. Види потенціалів національної економіки.
3. Структура природно-ресурсного потенціалу України та характеристика окремих його складових.
4. Виробничий потенціал України, його складові та характеристика.
5. Склад і структура трудового потенціалу. Показники розвитку трудового потенціалу.

6. Основні складові та характеристика науково-технічного потенціалу України.
7. Економічний зміст і особливості формування інвестиційного потенціалу. Інтегральний показник інвестиційної привабливості національної економіки.

Література

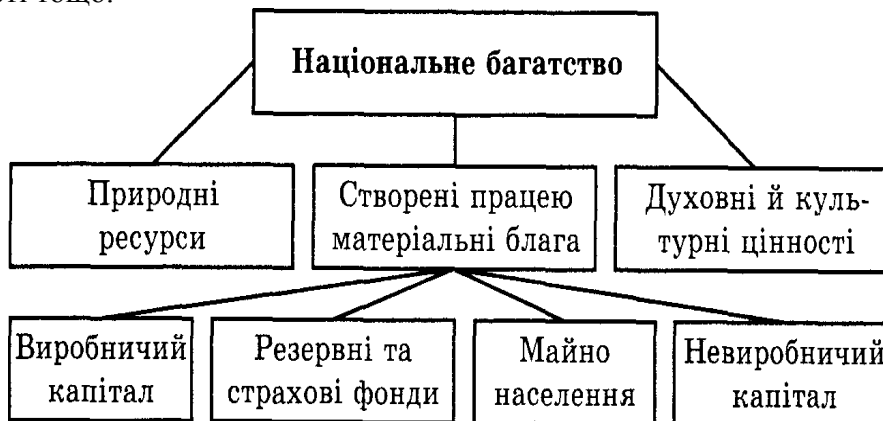
1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
2. *Градов А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*
3. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
4. *Савченко А.М. Національна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
5. *Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку (Наказ Держкомстату України № 114 від 15 квітня 2003р.).*

1. Сутність та склад національного багатства.

Національне багатство — це сукупність створених та нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, розвіданих природних ресурсів, досягнутого рівня освіти людей, їхнього досвіду, майстерності, творчих здібностей, які призначені для розширеного відтворення з метою підвищення добробуту нації.

Найважливішими складовими національного багатства є (рис.):

- створений і накопичений країною виробничий (основний і оборотний) капітал: основний капітал — це засоби праці (будівлі, споруди, машини, обладнання тощо); оборотний — предмети праці (матеріали, паливо, сировина та ін.);
- невиробничий капітал (житлові будинки, культурно-освітні та спортивні заклади тощо);
- майно населення — будинки, автомобілі тощо;
- різноманітні запаси — готова продукція, страхові й резервні запаси;
- залучені в процес виробництва природні ресурси — земля, ліси, розвідані корисні копалини;
- нематеріальні складові — накопичений досвід людей, їхні здібності, культурні цінності тощо.

Всесвітній банк на експериментальній основі використовує нові методи оцінки національного багатства. Хоча ці методи і не є досконалими, вони принесли ряд несподіваних результатів.

Головним компонентом багатства країни традиційно вважався **фізичний капітал** (нагромаджені матеріально-речові фонди). Однак згідно з оцінкою, здійсненою Всесвітнім банком в 192 країнах частка фізичного капіталу дорівнювала в середньому лише **16%** від загального обсягу багатства. Більш вагоме значення має **людський капітал**, що становить **64%**.

Переваги людського потенціалу особливо очевидні в країнах з високим рівнем доходу. У деяких з них, таких як Німеччина, Японія і Швейцарія, його частка досягає 80 відсотків від загального обсягу капіталу. Проте в країнах Африки, де людські ресурси обмежені, більше як половину національного багатства, як і раніше, становлять природні ресурси.

Згідно з методикою, що застосовується в нашій країні, до національного багатства входять: 1) фонди виробничого призначення; 2) фонди невиробничого призначення; 3) природні ресурси — лише та частина, яка доступна впливу суспільного виробництва, і при певному рівні продуктивних сил безпосередньо може бути і є джерелом природної речовини для матеріального виробництва. Головною відмінністю методик обчислення національного багатства у розвинених країнах світу та в Україні є те, що вітчизняна методика не враховує нагромадженого досвіду, знань, кваліфікації робітників. Між тим, в умовах науково-технічної революції людський капітал є головним рушієм ВВП і національного багатства країни.

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО є важливою характеристикою економічного потенціалу країни.

2. Економічний потенціал національної економіки та його складові. Види потенціалів національної економіки.

Економічний потенціал – це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу.

Використання економічного потенціалу в країні залежить від господарського механізму. Недосконалість останнього може призвести до нераціонального, малоефективного, навіть витратного використання складових економічного потенціалу. Роль кожної держави в сучасному світі визначається, насамперед, економічною могутністю, яка є наслідком реалізації економічного потенціалу.

Економічний потенціал країни характеризує можливості національної економіки виробляти матеріальні блага, надавати послуги, задовольняти економічні потреби суспільства. Ці можливості надають всі наявні в країні ресурси — виробничі, матеріальні, трудові, природні, фінансові, науково-технічні, інформаційні та ін. Крім того, різноманітний склад і поєднання внутрішніх елементів економічного потенціалу країни відображає різні сторони і рівні розвитку економічної системи. Таким чином, найбільш повно провести аналіз структури економічного потенціалу дозволяє аналіз з позиції елементів економічної системи, які, у свою чергу, виступають внутрішніми елементами економічного потенціалу.

Складовими елементами економічного потенціалу є:

- природно-ресурсний потенціал;
- виробничий потенціал;
- інвестиційний потенціал;
- інноваційний потенціал;
- трудовий потенціал.

Кожен із зазначених потенціалів характеризується певною величиною і якісним складом відповідних **економічних ресурсів**.

Економічні ресурси – це основні елементи економічного потенціалу, котрі є в наявності у суспільства на кожному етапі розвитку продуктивних сил в рамках історично визначеної системи виробничих відносин, за допомогою яких досягаються конкретні цілі економічного і соціального розвитку.

В структурі ресурсної складової системи економічного потенціалу можна виділити:

- економічно активне населення, в тому числі зайняте населення і безробітні;
- природні ресурси виробничого призначення, в тому числі розвідані і обліковані, а також втягнуті у виробництво;
- основні засоби, в тому числі виробничі і невиробничі;
- запаси і ресурси предметів виробничого призначення (предметів праці) і предметів довгострокового користування;
- нематеріальні ресурси, в тому числі науково-технічна і економічна інформація.

Під оцінкою економічного потенціалу слід розуміти визначення його величини у вартісному виразі.

В категорії "економічний потенціал" необхідно виділити кількісну (що формує речовий зміст) і **якісну** сторони, що відображає виробничі відносини між економічними суб'єктами з приводу привласнення економічних благ.

Сучасний стан економіки України характеризується значним руйнуванням основних елементів економічного потенціалу, що зумовлено наступними причинами:

- нераціональним використанням природних ресурсів;
- відсутністю належної соціальної політики;
- не сформованістю умов для науково-технічного розвитку країни;
- непродуманим використанням механізмів, методів та організаційних форм залучення робочої сили до системи господарських відносин, що призвело до фактичного розпаду продуктивних сил, не забезпечення належного відтворення їх елементів.

Недосконала політика використання економічного потенціалу України не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як самостійний чинник поглиблення їх кризи.

3. Структура природно-ресурсного потенціалу України та характеристика окремих його складових.

Природно - ресурсний потенціал – це сукупність природних ресурсів, котрі можуть бути використані у національній економіці з врахуванням тенденцій науково-технічного прогресу.

До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять:

- географічне положення,
- кліматичні умови,
- особливості рельєфу,
- розміщення ресурсного потенціалу

Природно-ресурсний потенціал включає: природні ресурси і природні умови. **Природні ресурси** використовуються у виробництві товарів і послуг для задоволення потреб суспільства. До природних ресурсів відносяться усі види розвіданих і облікованих запасів мінеральних, земельних, лісових, водних, фауністичних і рекреаційних ресурсів, які можуть бути використані як природні продуктивні сили.

Природні умови - це сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей. Такий поділ є до певної міри умовним, оскільки окремі компоненти можуть виступати і як ресурси, і як умови.

Природні ресурси, які використовують для задоволення потреб людського суспільства (ресурси рослинного й тваринного світу, земельні, водні, рекреаційні та ін.), досить різноманітні, як і можливості їх застосування в господарстві та побуті.

За особливостями використання природні ресурси поділяються на невичерпні та вичерпні (серед останніх виділяються відновні, відносно відновні та невідновні).

Вичерпні – це ресурси, кількість яких невпинно зменшується відповідно до їх видобутку або вилучення з навколишнього природного середовища. Їх, у свою чергу, поділяють на відновні (чисте повітря, вода, родючі ґрунти, рослинність, тваринний світ) і невідновні (мінеральні ресурси). Мінеральна сировина належить до невідновних ресурсів, і найголовніші з них (вугілля, нафта, природний газ, залізо, манган, поліметали) нині вичерпані або майже вичерпані.

За економічною класифікацією розрізняють:

– ресурси матеріального виробництва, у тому числі промисловості (паливо, метали, деревина, риба) і сільського господарства (ґрунти, води для зрошення, кормові рослини, промислові тварини);

– ресурси сфери обслуговування населення, у тому числі прямого споживання (питна вода, дикорослі рослини і тварини) і непрямого (наприклад, використання для відпочинку зелених насаджень та водоймищ).

За походженням і природними властивостями виділяють: мінеральні ресурси (корисні копалини), земельні, водні, біологічні (зокрема лісові), агрокліматичні (сонячне тепло,

світло, опади), ресурси енергії природних процесів (енергія сонця, вітру, землі), а також рекреаційні (вони поєднують в собі різні види ресурсів).

За запасами природних ресурсів Україна займає провідне місце в Європі, зокрема, перше місце – за кількістю орних земель, запасами залізної та марганцевої руд, сірки; у числі перших – за запасами кам'яного вугілля, природного газу, калійної та кам'яної солей.

За економічним значенням запаси корисних копалин поділяються на дві групи:

– **балансові** – це ті запаси, використання яких економічно вигідне в даний час і які задовольняють промислові вимоги як за якістю сировини, так і за гірничо-технічними умовами експлуатації;

– **позабалансові (неконденційні)** – це ті запаси, використання яких у сучасних умовах економічно невигідне через малу потужність пластів, низький вміст цінного компоненту, складність умов експлуатації.

Використання в економічній системі природних ресурсів вимагає їх **адекватної оцінки**. Існує два основних види оцінки: **технологічна** (виробнича) та **економічна**.

При технологічній оцінці виявляється *ступінь* придатності ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Нерідко технологічна оцінка виражається в балах та категоріях. Вона здійснюється, як правило, перед економічною.

Економічна оцінка природних ресурсів включає врахування багатьох чинників (економічних, соціальних, технічних, еколого-географічних), які обумовлюють значення природних ресурсів для життєдіяльності людини. При їх економічній оцінці використовуються наступні критерії: розміри родовища, які визначаються його запасами; якість корисних копалин, їх склад і властивості, умови експлуатації; потужність пластів і умови залягання; господарське значення; річний обсяг видобутку.

Слід виділити дві групи економічних оцінок:

перша — характеризує економічні результати використання природних ресурсів,

друга — економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища). Для економічної оцінки природних ресурсів застосовують передусім методичні підходи, засновані на категоріях ренти та ефективності.

Показниками економічної оцінки є:

- собівартість, яка характеризує поточні витрати;
- питомі капіталовкладення, що виражають величину одноразових витрат.

Головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу є ресурсозбереження

Ресурсозбереження — це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. **Основні стратегічні** напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких:

- комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів;
  - впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології;
  - широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини;
- стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивация відпрацьованих кар'єрів тощо;
- ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення;
  - збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

4. Виробничий потенціал України, його складові та характеристика.

Виробничий потенціал визначається як сукупність засобів виробництва, здатних виробляти певну кількість матеріальних благ, необхідних для держави. Він характеризується передусім величиною (вартістю) основних виробничих фондів, парком машин та устаткування.

До основних виробничих фондів належать знаряддя праці, що функціонують у сфері матеріального виробництва і багаторазово використовуються у виробництві матеріальних благ. Зберігаючи при цьому натуральну форму, вони поступово зношуються і переносять свою вартість на створений продукт частинами у вигляді амортизаційних відрахувань. Кількісний і якісний рівні основних виробничих фондів, передусім їх активної частини - машин і обладнання, характеризують виробничий потенціал господарства. Виробничі фонди становлять 2/3 вартості всіх основних фондів і майже половину національного багатства. Одним з основних показників, що характеризують основні виробничі фонди, є виробнича потужність - здатність знарядь праці виробляти максимальну кількість продукції.

Від рівня використання основних виробничих фондів і фондооснащеності матеріального виробництва залежать показники продуктивності праці.

Технічне переоснащення та реконструкція підприємств - основні напрями нарощування виробничого потенціалу, його інтенсивного розвитку. На їх здійснення спрямовується не менше половини загальної суми капіталовкладень.

5. Склад і структура трудового потенціалу. Показники розвитку трудового потенціалу.

Трудовий потенціал України, як і будь-якої іншої країни, є складною соціально-економічною категорією, головним компонентом якої виступають фізичні параметри відтворення населення — природної основи трудового потенціалу.

Існує кілька визначень категорії „**трудовий потенціал**”, які віддзеркалюють відповідні концепції:

трудовий потенціал — це інтегральна оцінка і кількісних і якісних характеристик економічно активного населення;

трудовий потенціал як сукупність працездатного населення з урахуванням інтелектуального розвитку, знань, умінь, досвіду, духовних цінностей, звичаїв, традицій, переконань і патріотизму.

Загалом, **трудовий потенціал** суспільства є інтегрованими кількісними та якісними характеристиками робочої сили, яка забезпечує певні можливості у створенні матеріальних і духовних благ суспільства.

„**Трудовий потенціал**” є ширшим, ніж поняття „трудові ресурси”

Формування трудового потенціалу суспільства — це процес постійного поновлення його чисельності та якісного складу.

Кількісно трудовий потенціал суспільства віддзеркалює можливості суспільства забезпечити роботою працездатне населення. Кількісно трудовий потенціал визначається чисельністю працездатного населення, законодавчо встановленою тривалістю робочого часу за суспільно нормальної інтенсивності праці та збігається з величиною трудових ресурсів.

Якісний трудовий потенціал — це можливість повного використання отриманих за рахунок інвестицій у людський капітал знань, умінь та професійних навичок відповідно до фаху працівників для підвищення ефективності економічної діяльності особи, організації, суспільства. **Якісний склад трудового потенціалу** формується через здобуття певних рівнів здоров'я, освіти та професіоналізму. Це, в свою чергу, залежить від стану розвитку закладів охорони здоров'я, освіти (загальної та професійної), культури, фізичної культури та їх доступності для широкого загалу населення. Останнє в Україні обмежене через низький життєвий рівень та надмірну диференціацію доходів.

Трудовий потенціал може бути класифікований наступним чином: **використовуваний** (до нього слід віднести всіх тих, які працюють), **потенційний трудовий потенціал** (включає тих, хто бажає працювати, зокрема, безробітних і тимчасово незайнятих у віці від 15 до 70 років включно).

Трудовий потенціал може розглядатись у трьох рівнях: трудовий потенціал людини, трудовий потенціал колективу (підприємства), трудовий потенціал суспільства.

Основними факторами, що зумовлюють зміни трудового потенціалу, є природний приріст населення, зміцнення фізичного стану і здоров'я, підвищення інтелектуально-

професійного рівня населення. Перелічені фактори, які впливають на стан трудового потенціалу, можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. До **об'єктивних факторів** належать: демографічна ситуація, яка впливає і на кількісні, і на якісні характеристики ресурсів праці (демографічна підсистема) та природні умови (посухи, повені, несприятливі погодні умови тощо), котрі викликають непродуктивну працю і незадовільно позначаються на використанні трудових ресурсів.

Економічна сутність трудового потенціалу суспільства полягає в тому, що він, виступаючи у формі діючої робочої сили, створює матеріальні й духовні цінності, а як потенційна робоча сила — здатний їх виробляти. Звідси важливий висновок — **суспільство зацікавлено в максимальній питомій вазі трудового потенціалу, задіяного в суспільно-корисній праці**, адже це збільшує валовий внутрішній продукт (ВВП) і національний дохід (НД), що зрештою дає можливість підвищити якість життя населення.

Соціальна сутність трудового потенціалу полягає в тому, що він дає можливість як окремим особам, так і різним соціальним групам населення визначити своє місце в суспільно-корисній праці, через яку самоствердитися у суспільстві та забезпечити собі і суспільству законне джерело доходів.

Головна функція трудового потенціалу — **бути джерелом робочої сили, її формування, розподілу і використання, забезпечуючи прогресивний розвиток суспільства.**

Під **структурою** трудового потенціалу розуміють співвідношення різних демографічних, соціальних, професійних (та за іншими характеристиками) груп населення.

Показники ефективності використання трудового потенціалу

Про загальний рівень використання трудового потенціалу суспільства свідчить отримання національного доходу на особу. Чим він вищий, тим краще суспільство здійснює використання свого трудового потенціалу. Це головний показник ефективності використання трудового потенціалу.

Рівень використання трудового потенціалу може бути розкритий системою показників, що відображають:

ступінь зайнятості працездатного населення у суспільному виробництві (питома вага зайнятих у суспільному виробництві),

структуру зайнятості (співвідношення зайнятих у різних видах економічної діяльності),
продуктивність суспільної праці.

Ефективність використання трудового потенціалу на будь-якому рівні можна визначити через формулу інтенсивності виробництва, а саме:

$$Q_{\text{гп}} = 100 \% - \frac{\Delta \text{Ч}_{\text{п}}}{\Delta Q} \cdot 100 \%,$$

де $Q_{\text{гп}}$ — питома вага НД, або продукції галузі, регіону, підприємства, вироблених за період, за рахунок приросту продуктивності праці, %;

$\Delta \text{Ч}_{\text{п}}$ — приріст чисельності працюючих за період, %;

ΔQ — приріст обсягу НД або продукції галузі, регіону, підприємства за період, %.

Складовою частиною трудового потенціалу суспільства є трудові ресурси, зайняті у виробництві товарів та наданні послуг, веденням домашнім господарством, навчанням, військовою службою; працездатні пенсіонери та деякі інші

Трудові ресурси країни характеризуються потенційною масою живої праці, якою володіє держава. З точки ринкової економіки, трудові ресурси це та частина населення, що забезпечує пропозицію робочої сили на ринку праці для створення національного продукту. Трудові ресурси можуть знаходитися в стадії економічно активного (зайняті, безробітні) та економічно неактивного (учні та студенти працездатного віку, домогосподарки) населення.

Чисельність трудових ресурсів постійно змінюється, а саме, зростає за рахунок осіб економічно неактивного населення та скорочується внаслідок природних процесів та міграції.

В склад трудових ресурсів країни входять: працездатне населення працездатного віку, підлітки до 16 років та особи похилого віку які працюють. Виключаються зі складу трудових ресурсів інваліди I-II груп працездатного віку та непрацюючі пенсіонери на пільгових умовах.

Зайнятість належить до найважливіших характеристик *використання трудового потенціалу*. Основою зайнятості є, з одного боку населення, а з другого - матеріальні умови, тобто засоби виробництва. **Зайнятість** виражає систему соціально-економічних відносин, які склалися внаслідок суспільного поділу праці в різних сферах суспільної діяльності, пов'язаних з поєднанням працездатного населення із засобами виробництва на основі попиту і пропозиції робочої сили.

Структура зайнятості характеризує розподіл працівників за сферами і галузями народного господарства, а також за професійно-кваліфікаційним рівнем.

Основною проблемою зайнятості як соціально-економічного процесу є визначення її раціональної структури, тобто передусім, раціональних пропорцій зайнятості, які забезпечують найбільш ефективний розвиток усіх ланок народного господарства в оптимальних для цього етапу ринкових перетворень пропорціях. Це можливо лише при добре відлагодженому механізмі управління зайнятістю як у масштабі країни в цілому, так і на рівні окремих регіонів; як на рівні окремих регіонів та сфер людської діяльності, так і на рівні господарських одиниць. Для цього необхідно виявляти фактори, які впливають на структуру зайнятості методи впливу на ці фактори, а також критерії раціональної зайнятості, відповідно до яких слід здійснювати вплив.

Трудовий потенціал України характеризується такими негативними тенденціями:

- перевищенням пропозиції робочої сили над попитом;
- низькою ціною робочої сили, її невідповідність реальній вартості;
- зниженням зайнятості у сфері суспільного виробництва, зростання чисельності незайнятого населення;
- низькою часткою офіційно зареєстрованих безробітних за великих типів зростання прихованого безробіття;
- наявністю значних масштабів нерегламентованої зайнятості;
- зростанням молодіжного безробіття;
- регіональними диспропорціями між наявністю і потребою в робочій силі;
- значною декваліфікація працюючого населення внаслідок значного безробіття, масової міграції за кордон, руйнування професійно-технічної освіти;
- низькою професійною й, особливо, територіальною мобільністю трудових ресурсів;
- відсутністю або недостатньою відпрацьованістю правових норм, що регулюють трудові відносини;
- несприятливими демографічними змінами (низька тривалість життя населення (середня тривалість життя в Україні становить 66 років, що на 11 років менше ніж у середньому в країнах Європи та на 15 років менше ніж у Японії), низький рівень народжуваності (у 2005р. коефіцієнт народжуваності становив 1,2, в той час як для стабільної чисельності населення в Україні цей коефіцієнт повинен дорівнювати 2,3).

6. Основні складові та характеристика науково-технічного потенціалу України.

Науково-технічний потенціал визначається *сукупністю матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які направляються в сферу науково-технічного прогресу, а також ще нереалізованими результатами функціонування цієї сфери, котрі здатні забезпечити більш ефективне використання сукупної суспільної праці.*

Інноваційний потенціал – *це сукупна здатність науково - технічних знань і практичного досвіду, котрі є у суспільства на даному етапі свого розвитку, забезпечити найбільш повне використання ресурсів економічного потенціалу. Таким чином, інноваційний потенціал є продуктом реалізації науково-технічного потенціалу і одночасно виступає складовою підсистемою системи економічного потенціалу.*

Науковий потенціал - *це сукупність ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, галузі, міста тощо), що дає змогу за наявних форм організації та управління ефективно вирішувати господарські завдання.*

Науковий потенціал України **базується** на розгалуженій мережі наукових інститутів, науково-дослідних закладів, які існують у системі Національної академії наук, міністерств і

відомств. Їх працівниками є десятки тисяч спеціалістів вищої категорії — докторів і кандидатів наук. У деяких напрямках науки Україна проявила себе як один зі світових лідерів, наприклад, у кібернетиці, електрозварюванні металів, кардіохірургії, космічній техніці. Однак у багатьох галузях наукової діяльності, що стосуються розробки високопродуктивної техніки і новітніх технологій, відставання вітчизняної науки суттєве. Сьогодні така ситуація ускладнюється недостатнім фінансуванням і нестабільною діяльністю наукових організацій, виїздом спеціалістів високої кваліфікації за кордон.

Складовими наукового потенціалу є
наукові кадри,
фінансові кошти,
матеріально-технічна база,
інформаційне забезпечення.

Поняття «науковий потенціал» можна застосовувати щодо будь-якої *сукупності наукових організацій* (об'єднань у галузях господарства, міністерствах, відомствах), а також *галузевих наукових організацій*, розташованих на відповідній території. Відтак, можна говорити про науковий потенціал держави, оскільки вона об'єднує наукові організації різного підпорядкування.

Науковий потенціал є невід'ємною частиною науково-технічного потенціалу суспільства. Найважливіший його елемент - **наукові кадри**.

Реалізація закономірностей розміщення виробництва і принципу вирівнювання економічного, соціального та культурного розвитку економічних районів сприяла **створенню наукових центрів** в усіх регіонах України.

Від наукового потенціалу країни, безперечно, залежить розміщення наукомістких галузей господарства та невиробничої сфери. Наукові заклади досліджують продуктивні сили в усіх регіонах країни, а продуктивні сили впливають на спеціалізацію наукових підрозділів.

Такий їх взаємозв'язок дає змогу вирішувати економічні та соціальні проблеми. Інакше кажучи, *науковий потенціал слід розглядати як важливу передумову розміщення нових (або реконструкції діючих) підприємств та вищих закладів освіти.*

Зростання ВВП, докорінне поліпшення його структури знаходяться у прямій залежності **від інформаційної індустрії**, що потребує інтелектуальних інвестицій, створення повноцінного ринку інформаційних товарів. Так, світовий ринок комп'ютерів щороку збільшується на 17,5 відсотка. **Знання**, у тому числі економічні, стають найважливішим мірилом **неоекономічної моделі**. На професії, в яких переважаючою є інтелектуальна складова, припадає основний приріст зайнятості.

(Так, за розрахунками фахівців, у США цей показник становить 85 відсотків, у Німеччині — 89, у Великій Британії — 95, у Японії — до 90 відсотків. Якщо у США в 50-х роках галузі, що виробляють і поширюють знання та інформацію, виробляли тільки 25 відсотків кінцевого продукту ВВП, у 60-х роках — понад 33, то у 80-х — уже більше 60 відсотків.)

Економіка знань постає як головний мультиплікуючий комплекс економік країн — світових лідерів.

7. Економічний зміст і особливості формування інвестиційного потенціалу. Інтегральний показник інвестиційної привабливості національної економіки.

Інвестиційний потенціал є максимально можливою здатністю залучати у виробництво і ефективно використовувати інвестиційні ресурси. **Інвестиційні ресурси**, що є джерелом інвестиційного потенціалу, охоплюють створені людиною засоби виробництва, які призначені для виробництва товарів і надання послуг.

Національний інвестиційний потенціал визначається наявністю інвестиційних ресурсів для здійснення реальних і фінансових інвестицій, які матеріалізуються у новостворюваних факторах суспільного виробництва та суспільній інфраструктурі.

Інвестиційний потенціал країни – це сукупна спроможність суспільства здійснювати довгострокові вкладення накопиченого капіталу в розвиток економіки країни. У межах держави

– це валові заощадження у ВВП, створеному за рік, з відрахуванням поточного і особистого споживання. Формально це виражається таким чином.

$$ВЗ = ВВП - ПС,$$

де ВЗ – валові заощадження;

ВВП – валовий внутрішній продукт;

ПС – поточне кінцеве споживання (державне і особисте).

Оцінка інвестиційного потенціалу країни дає можливість визначити масштаб інвестиційної програми і потреби у внутрішніх запозиченнях для її здійснення. Для формування інвестиційної політики і вживання заходів для її активізації доцільно використати наступне рівняння інвестиційного балансу:

$$МП = ІП + ОЗР,$$

де МП – масштаб інвестиційної програми;

ІП – величина інвестиційного потенціалу;

ОЗР – обсяг необхідних запозичених ресурсів.

Це рівняння прийнятне на корпоративному та загальнонаціональному рівнях при плануванні оптимальних програм інвестицій і запозичень (внутрішніх і зовнішніх), а також рівня податків, які суттєво на них впливають.

Виходячи з методологічного посилення, що інвестиційний потенціал є відображенням взаємодії наявних ресурсів та невикористаних можливостей, які формують його єдину сутність, актуальною стає проблема пошуку рішень, пов'язаних із розробленням механізму вивільнення інвестиційного потенціалу.

Інвестиційний потенціал характеризується поняттями „інвестиційна привабливість”, „інвестиційний клімат”, „інвестиційний ризик”.

Інвестиційний ризик — характеристика імовірнісна й якісна, він оцінює ймовірність втрати інвестицій та доходу від них. Можна виділити такі чинники ризику: політичний, економічний, соціальний, кримінальний, екологічний, фінансовий, законодавчий.

Інвестиційні ризики: при їх оцінці варто взяти до уваги наступне.

1) Політичний ризик — наявність або відсутність політичної та кадрової стабільності, авторитетність місцевої влади.

2) Економічний ризик — активність регіону в реалізації економічних реформ і регуляторної політики, адекватність інвестиційних намірів стратегії економічного розвитку регіону.

3) Соціальний ризик — демографічне навантаження постійного населення, міжрегіональна та міждержавна міграції, грошові доходи населення, рівень розвитку соціальної інфраструктури в регіоні, кількість безробітного населення, криміногенна ситуація.

4) Екологічний ризик — міра забрудненості навколишнього природного середовища, наявність зон екологічного лиха.

Інвестиційні ризики є далеко не другорядним фактором, що визначає інвестиційну привабливість території. Саме сприятлива політична, економічна, соціальна та екологічна ситуація є гарантією стабільного суспільного „самопочуття” в регіоні, уникнення інвестором різноманітних втрат через обставини, які не залежать від нього і не можуть бути керованими з його боку.

Інвестиційний клімат держави - це сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

Інвестиційний клімат безпосередньо впливає на основні показники соціально-економічного розвитку країни. Позитивний інвестиційний клімат сприяє вирішенню соціальних проблем, забезпечує високий рівень зайнятості населення, дозволяє оновлювати виробництво, проводити модернізацію й нарощування основних фондів підприємств, впроваджувати новітні технології тощо. Отже, в даний час стабілізація інвестиційного клімату є найважливішим завданням для України.

Інвестиційна привабливість

Для оцінки інвестиційної привабливості використовуються різноманітні методики, що дозволяють її визначити на макро, галузевому, регіональному рівнях і рівні підприємства. Більшість учених дотримуються такої точки зору, що тільки комплексна оцінка всіх складових інвестиційного клімату країни, виявлення їх специфіки, встановлення взаємозв'язку між окремими елементами, може сприяти створенню інвестиційно привабливого економічного середовища.

Виділяють два основні підходи для оцінки інвестиційної привабливості. Відповідно до **першого** провадиться *індивідуальна оцінка параметрів інвестиційного потенціалу й інвестиційного ризику*, що дозволяє найбільш повно визначити значимість даних чинників при реалізації проекту. Зокрема, пропонується проводити **розрахунок показника якості інвестиційного клімату**, що дасть можливість ранжувати території на наступні групи:

1. найбільш сприятливі умови для розвитку інвестиційної діяльності;
2. достатньо сприятливі умови;
3. середні умови;
4. несприятливі умови для розвитку інвестиційної діяльності

Інвестиційна, як і будь-яка економічна діяльність, об'єктивно пов'язана з ризиками. Система чинників, що характеризують інвестиційні ризики, в кінцевому результаті, може бути зведена до оцінки загальних умов господарювання в економіці. Чим більше інвестиційна привабливість, тим менше ризик і навпаки.

Інший підхід, який застосовується для оцінки інвестиційної привабливості, ґрунтується на вивченні інвестором співвідношення прибутковості і ризику, а також їх взаємозв'язку.

Для оцінки інвестиційної привабливості регіонів запропоновано використання п'яти груп показників:

- 1) рівень загальноекономічного розвитку регіону (включаючи природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку промислового виробництва, спеціалізацію сільського виробництва);
- 2) рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону (включаючи рівень розвитку будівництва, транспортної мережі, зв'язку, складського господарства тощо);
- 3) демографічний фактор;
- 4) рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону (включаючи розвиток приватизації і формування недержавного сектору, формування ринкової інфраструктури);
- 5) рівень криміногенних, екологічних та інших видів ризиків.

Кожний синтетичний показник оцінюється за сукупністю аналітичних показників, які входять до його складу.

Для цього оцінювання використовувались і такі аналітичні показники:

- 1) питома вага регіону у ВВП і виробленому національному доході;
- 2) обсяг виробленої промислової продукції на особу;
- 3) рівень самозабезпечення регіону основними продуктами харчування (обсяг виробництва відповідних видів сільськогосподарської продукції на душу населення);
- 4) середній рівень заробітної плати у регіоні;
- 5) обсяг і динаміка капітальних вкладень у регіоні в розрахунку на одного жителя;
- 6) кількість компаній і фірм усіх форм власності в регіоні;
- 7) питома вага збиткових підприємств у загальній кількості працюючих компаній і фірм.

Чинники, що впливають на рівень інвестиційного потенціалу:

1. Ресурсний потенціал (природно-географічний, трудовий, виробничий, інноваційний, інституціональний, інфраструктурний, фінансовий, споживчий потенціали).

2. Фактори, що визначають рівень некомерційних інвестиційних ризиків (законодавчі, політичні, соціальні, економічні, екологічні та кримінальні ризики).

3. Інвестиційна активність (концентрація і розподіл інвестиційного капіталу, активізація впровадження нових виробничих потужностей, розвиток прямих і портфельних інвестицій)

Відповідно до *Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку* інвестиційну привабливість регіонів пропонується оцінювати за такими показниками:

- 1) інвестиції в основний капітал, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (грн.);
- 2) інвестиції у житлове будівництво, в розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (грн.);
- 3) обсяг ПІІ, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол.);
- 4) зміна обсягу ПІІ, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол.);
- 5) густина автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям (км на 1000 км² території);
- 6) обсяг експорту товарів, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол.).

Оцінку факторів, які визначаються кількісними показниками, можна здійснювати шляхом **розрахунку інтегрального коефіцієнта інвестиційної привабливості**. Для оцінки факторів, які не можна охарактеризувати показниками офіційної статистики (вигідність економіко-географічного положення, умови пільгового оподаткування, законодавча стабільність, інвестиційні ризики), проводиться процедура експертної оцінки з наступним рейтингуванням.

Зокрема, для регіонів, інтегральний коефіцієнт визначається на основі розрахунку п'яти узагальнюючих показників, за якими отримується певний середній рейтинг. Він розраховується як середня арифметична рейтингів цього регіону за окремими аналітичними показниками

$$\overline{R_{jk}} = \frac{\sum_{i=1}^n R_{ijk}}{n_j}, \quad j = 1, 2, 3, 4, 5,$$

$$k = 1, 2 \dots N,$$

де $\overline{R_{jk}}$ — середній рейтинг k -го регіону за j -м узагальнюючим показником;
 R_{ijk} — рейтинг k -го регіону за i -м аналітичним показником j -ї узагальнюючої групи; n_j — кількість аналітичних показників у j -й групі узагальнюючих показників.

Інтегральний показник інвестиційної привабливості регіону розраховується за формулою

$$\Pi = \sum_{j=1}^5 \overline{R_{jk}} \cdot d_j \quad (k = 1, 2, \dots N),$$

де Π — інтегральний показник; d_j — значимість (у частках одиниці) відповідного узагальнюючого показника.

Найбільш інвестиційно привабливим буде регіон, інтегральний показник якого має більше значення, ніж по інших регіонах.

Тема 4 Інтегральні показники оцінки макроекономічних результатів функціонування національної економіки

Питання для обговорення

1. Система основних показників в системі оцінювання результатів функціонування національної економіки
2. Показники кількісної та якісної оцінки функціонування національної економіки та методика їх обчислення.
3. Система національного рахівництва. Методологічні принципи її побудови.
4. Методологія міжнародних зіставлень показників СНР

Література

1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
2. *Градов А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*

3. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
4. *Савченко А.М. Національна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
5. *Панчишин С. Макроекономіка: навч. посібник. – Київ, "Либідь", 2004 -615с.*

1. Система основних показників в системі оцінювання результатів функціонування національної економіки

Оцінка результатів функціонування національної економіки здійснюється за системою показників, які поділяються на дві групи:

1) показники, що визначають кількісні параметри і характеризують тенденції розвитку соціально-економічної системи;

2) показники, які відображають якісні характеристики економічної системи.

Найбільш важливими **кількісними показниками** економічного розвитку є

-*ВВП та його складові за етапами економічного обороту;*

- *додана вартість та валовий випуск товарів і послуг у розрізі галузей економіки;*

- *обсяги внутрішніх та іноземних інвестицій в економіку країни;*

- *доходи та видатки бюджетів тощо.*

ВВП як один із найбільш важливих макроекономічних показників при аналізі і прогнозуванні використовується за багатьма напрямками: *поряд з характеристикою результатів виробництва за його допомогою вимірюється рівень економічного розвитку, визначаються темпи економічного зростання, ефективність використання ресурсів тощо. Використання ВВП для зіставлення з іншими показниками є необхідною вимогою для проведення фундаментального аналізу і, зокрема, це виробництво ВВП на особу, відношення до нього доходів, видатків, бюджетного дефіциту і т.ін.*

Додана вартість в аналізі є найважливішим показником, оскільки акумулює в собі заново створену вартість. Оцінка цього показника складає серцевину економічного аналізу, а його прогнозування – економічної політики. Аналіз доданої вартості дає можливість сформулювати чітке уявлення щодо кінцевої мети виробництва.

Використання показників **чистого і валового обсягів інвестицій** в аналізі і прогнозуванні дозволяє визначити спрямованість економічної системи, виявити моменти її перетворення з моделі зростання у модель деградації.

Доходи та видатки інституційних секторів економіки є важливими показниками, які дозволяють оцінити ефективність функціонування економіки та охарактеризувати масштаби впливу держави на економічні і соціальні процеси за рахунок бюджетних важелів. Особливу увагу слід звернути доходи, які перерозподіляються через сектор загальнодержавного управління, що визначає ступінь державного втручання в економіку країни. Узагальнюючою статтею бюджету, виміром фінансового добробуту країни є зіставлення доходів і видатків, результатом якого може бути або дефіцит бюджету або його профіцит. Особливе місце в перед прогнозуванні посідає дослідження доходів і видатків сектору не фінансових корпорацій, яке дозволяє визначити рівень сталості економіки з т.з. відтворення. Дослідження фактичних доходів і видатків сектору домашніх господарств дозволяють визначити та обґрунтувати розмір потенційного попиту на товари і послуги, визначити напрямки формування соціальної політики держави тощо. Використання інформації щодо доходів і видатків фінансового сектора економіки слугує завданням відображення сили або слабкості фінансової системи з метою визначення можливих фінансових потоків та обсягів кредитування економіки.

Для проведення аналітичних досліджень, що ґрунтуються на **якісних характеристиках**, здійснюється зведення сукупності показників в окремі блоки, що дозволяє враховувати не тільки економічні, але й політичні, соціальні, культурні фактори впливу на стан економічного середовища. Це

- блок показників ефективності функціонування реального сектору як економічної основи суспільного розвитку (зокрема, виробництво ВВП на душу населення, темпи зміни виробництва ВВП, матеріало- та енергомісткість ВВП, рівень зайнятості, безробіття тощо);

- блок показників структури національної економіки та взаємовідносин між секторами економіки (структура ВВП за категоріями доходів, витрат, виробництвом, в галузевому та територіальному розрізах, співвідношень у ВВП оплати праці, валового прибутку, чистих податків, чистого експорту тощо);

- блок показників оцінки рівня конкурентоспроможності країни (стан платіжного балансу, структура торгового балансу, співвідношення ЗТО до ВВП, динаміка прямих іноземних інвестицій, структура державного боргу);

- блок показників, які характеризують інтенсивність і масштабність трансформаційних процесів (реформування власності; розмір внутрішнього ринку, фактори, які на нього впливають; розвиток малого і середнього бізнесу; розвиток інфраструктури ринку; заходи впливу держави на трансформаційні процеси тощо).

Згідно системи національного рахівництва (СНР) для аналізу НЕ використовується **єдина система однорідних економічних параметрів**, яка включає такі макроекономічні показники:

- Валовий внутрішній продукт (ВВП);
- Чистий національний продукт (ЧНП);
- Національний дохід (НД);
- Особисті доходи населення.

Процедура оцінки передбачає

- *аналіз динаміки основних макроекономічних показників,*
- *аналіз і оцінку структурних пропорцій,*
- *розрахунок середньодушових показників та їх порівняння,*
- *визначення впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на стан та тенденції національної економіки.*

Зокрема, аналіз стану і розвитку національної економіки на основі макроекономічних показників СНР дозволяє оцінити їхню динаміку за минулий період, зробити висновки про темпи економічного зростання чи падіння як в цілому, так і в розрізі основних складових ВВП, охарактеризувати зрушення в структурі економіки і зміни її найважливіших параметрів. Аналіз середньодушових показників: ВВП, НД і особистого доходу на душу населення, дозволяє провести співставлення рівня економічного розвитку як в часі, так і по країнах.

Інтегральним показником оцінки результатів функціонування НЕ є ВВП. Для цього використовується спеціальний індекс цін – дефлятор ВВП. Дефляція здійснюється через перерахування номінального ВВП, що передбачає урахування індексів споживчих і гуртових цін, цін експорту та імпорту, обсягів і структури національного виробництва.

Виходячи із рекомендованих методик обчислення основних макроекономічних показників важливим аспектом в аналізі їхньої динаміки є вивчення динаміки окремих складових ВВП за минулий період, визначення факторів які зумовили складені в минулому тенденції та оцінка їх результативного впливу на структуру показника.

В основі розрахунків ВВП лежать пропоновані системою національного рахівництва методи їхнього обчислення (виробничий, розподільчий або за доходами, кінцевого використання або за витратами). Вони дозволяють взаємоув'язати аспекти економічного обороту; виробництво матеріальних благ і послуг, утворення доходів, їх кінцеве використання на споживання та нагромадження.

Розрахунок виробленого ВВП здійснюється декількома методами:

- *через галузеві розрахунки валової доданої вартості (ВДВ);*
- *на основі індексу фізичного обсягу та індексу-дефлятора ВВП;*
- *на основі обсягів і віддачі факторів виробництва;*
- *на основі обсягів ВВП у минулому періоді і сумарного впливу окремих чинників, які впливатимуть на нього у перспективному періоді.*

впливатимуть на нього у перспективному періоді.

Шляхом експертного аналізу отриманих результатів приймається один з варіантів.

При галузевих прогнозних розрахунках ВДВ слід виходити з того, що ВВП на стадії виробництва складається з доданої вартості всіх галузей економіки (галузей, що виробляють товари та галузей, що надають послуги), а також податків на товари та імпорт за мінусом субсидій за виключенням умовної продукції фінансових посередників. (Вихідною інформацією для розрахунків виступають аналітичні матеріали рахунку виробництва в СНР).

$$ВВП_t = \sum ВДВ_{jt} + (П_t - C_t) - \Phi n_t$$

де $-ВДВ_{jt}$ – валова додана вартість в прогнозному періоді j -ої галузі і визначається як різниця між прогнозним обсягом випуску продукції ($ВП_{jt}$) і очікуваним проміжним споживанням ($ПС_{jt}$) $\sum ВДВ_{jt} = \sum ВП_{jt} - ПС_{jt}$

$П_t$ - непрямі податки на виробництво та імпорт в прогнозному періоді;

C_t - субсидії на виробництво та імпорт в прогнозному періоді ;

Φn_t - послуги фінансових посередників в прогнозованому періоді.

Розрахунки прогнозного ВДВ індексним методом здійснюється за допомогою індексів фізичного обсягу та дефлятора. Індекс фізичного обсягу ($I_{\phi o}$) є відносним показником, що відображає зміну обсягів виробництва в порівнянні з попереднім періодом і відображає зміни тільки фізичного обсягу виробленої продукції і не пов'язаний зі змінами цін. Індекс-дефлятор ВВП (I_p) є визначником рівня інфляції, що спостерігалася на протязі періоду, ціни якого прийнято за базові для обрахунку реального ВВП.

$$ВВП_t = ВВП^o \times I_{\phi o} \times I_p$$

Обрахунок індексу дефлятора ВВП ґрунтується на інформації про споживчі ціни на товари та послуги, ціни виробників промислової продукції та ціни, виробників сільськогосподарської продукції і розраховується виходячи із співвідношення впливу зміни індексів цих цін на зміну ВВП.

В індексному вигляді розрахунок зміни номінального ВВП ($I_{ВВП}$) здійснюється за формулою

$$I_{ВВП} = I_{\phi o} \times I_p$$

При визначенні індексу фізичного обсягу на прогнозний період береться до уваги динаміка ВВП у реальному обчисленні за минулі роки, враховується стан та динаміка інвестиційної діяльності та структурних зрушень, їх співвідношення до ВВП.

Факторні методи розрахунку обсягу ВВП передбачають врахування динаміки, стану та ефективності використання основних факторів виробництва: живої праці, основного капіталу, сировини, матеріалів, енергії, досягнень науки і техніки. В його основі лежить залежність ВВП від обсягу ресурсу (нпр. чисельності працюючих, вартості основних фондів) та ефективності його використання (нпр. продуктивності праці, фондівіддачі). Слід відзначити, що такий підхід в обрахунку величини ВВП є доцільним лише за стабільних умов розвитку економіки. На сучасному етапі такі розрахунки втрачають смисл через неможливість отримання достатньо ймовірної інформації. Так, унаслідок прихованого безробіття неможливо дати достовірну оцінку чисельності зайнятих та її змін в майбутньому, а внаслідок невідповідності цін на основний капітал неможливо правильно оцінити динаміку основного капіталу, ступінь його використання, моральну і фізичну зношеність тощо.

Для короткострокового прогнозування і за умов нестабільності економічного розвитку при визначенні динаміки ВВП доцільно використовувати методи, які ґрунтуються на урахуванні впливу системи чинників, які формуватимуть прогнозний обсяг ВВП.

Розрахунок ВВП здійснюється на основі аналізу показників і чинників, які їх формували в минулому періоді. При цьому враховується динаміка і галузева структура валового випуску і доданої вартості; рівень ресурсомісткості виробництва, галузеві фактори виробництва та ВДВ. Для обґрунтування прогнозних показників ВДВ важливе значення має визначення передумов, які впливатимуть на їхній обсяг в перспективному періоді. Основними складовими цих передумов є

- очікувані напрями податкової, цінової, фінансової та кредитної політики;
- політика в галузі оплати праці і соціального захисту;
- напрями та темпи реалізації структурної перебудови економіки;
- заходи щодо енерго- та матеріалозбереження, зниження матеріаломісткості виробництва тощо.

Важливим аспектом при визначенні ВВП є вивчення структурних зрушень в економіці, і, зокрема, галузевої структури ВДВ і валового випуску. При цьому враховуються частка ВДВ j -ої галузі у ВВП і темпи приросту обсягів виробництва такої галузі. Чим вищі темпи приросту продукції галузі та її частки у ВВП, тим більший вплив вона здійснює на економічне зростання.

Розрахунок **ВВП за категоріями доходів** здійснюється за сукупністю усіх первинних (факторних) доходів в економіці, які розподіляються між державою, підприємствами та власниками робочої сили (домашніми господарствами) в обмін на їхню участь у виробництві. У формалізованому вигляді ВВП за цим методом дорівнює сумі оплати праці найманих працівників (On), чистих податків за виключенням субсидій ($Пч=Пв - Cв$,) та валового прибутку ($ПРв$).

$$ВВП_{pt} = On + Пч + ПРв$$

Розрахунок ВВП за доходами необхідно здійснювати за його складовими елементами та в розрізі первинних доходів секторів економіки. Найбільш вагомим показником первинних доходів є оплата праці, доходи від власності, соціальні трансферти, надані домашнім господарствам, валовий прибуток.

Розрахунок ВВП за **категоріями використання** здійснюється за складовими елементами використаного ВВП і включає кінцеві споживчі витрати і валове нагромадження. Основою для розрахунків є рахунок використаного наявного доходу в СНР. При цьому, спочатку розраховують обсяги складових елементів ВВП у вартісному виразі, потім розглядається структура кінцевого використання ВВП (у відсотках до ВВП) та визначаються їхні зміни під впливом системи домінуючих чинників.

Кінцеві споживчі витрати ($КС_{jt}$) в прогностному періоді визначаються сумуванням споживчих витрат домашніх господарств ($СВ_{дгг}$), споживчих витрат СЗДУ ($СВ_{сзду}$) і споживчих витрат некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства ($СВ_{нкт}$).

$$КС_{jt} = СВ_{дгг} + СВ_{сзду} + СВ_{нкт}$$

Система національних рахунків (СНР) – це система взаємопов'язаних економічних показників та особлива форма їх представлення яка відображає найзагальніші і найважливіші аспекти економічного розвитку, пов'язане з виробництвом і споживанням продуктів і послуг, розподілом і перерозподілом доходів і формуванням національного багатства країни. Побудова СНР заснована на принципах кореспонденції рахунків, подвійного запису, балансу активів і пасивів. **СНР базується на таких принципах:**

1. В основу СНР покладена концепція господарського кругообороту, згідно з якою виробництво, розподіл і перерозподіл продукції та доходів, формування національного багатства, розглядаються як різні, взаємопов'язані аспекти процесу відтворення.

2. СНР спирається на розширювальне трактування продуктивності праці згідно з якими продукцією є будь-яка діяльність з виробництва матеріальних благ та послуг, яка приносить доход.

3. В основу СНР покладені припущення про еквівалентність продукту й доходу, тобто про те, що кількісне вираження вартості будь-якого товару складається з витрат на предмети праці й оплати факторів виробництва (заробітна плата, прибуток, амортизація).

СНР є інформаційною базою для

- формування і реалізації економічної політики держави
- оцінки кон'юнктури ринку і вироблення економічної стратегії суб'єктів господарювання координації зовнішньоекономічної і міжнародної діяльності

Для більш обґрунтованої і деталізованої оцінки стану в економіці поводитьься аналіз показників в розрізі всіх основних рахунків **системи національного рахівництва** до яких відносять:

- рахунок виробництва,
- рахунок утворення доходів;
- рахунок розподілу доходів;
- рахунок використання доходів;
- рахунок нагромадження;
- рахунок товарів і послуг
- рахунки операцій з іншими країнами.

Рахунки в СНР реєструють операції, зв'язані з економічною діяльністю суб'єктів національної економіки. рахунках усі потоки реєструються двічі: перший раз – як надходження ресурсів, а другий – як використання наявних ресурсів. Особливістю побудови рахунків є визначення результуючого показника, який має назву балансуюча стаття і де відображається головний зміст рахунку та інформація, що є основою для складання наступних рахунків. За економічним змістом балансуюча стаття є обсяг доходу з певним цільовим призначенням, який можна використовувати у фінансуванні наступної групи витрат і відображати в ресурсах наступного рахунку. Завдяки такій структурі національні рахунки

набувають ланцюгового зв'язку між собою, тобто вихід з одного рахунку є входом в інший. Інформація тут має бути достовірною і з високим ступенем надійності.

Рахунок виробництва відображає вартісну оцінку товарів і послуг для цілей проміжного і кінцевого споживання і складається в цілому по економіці, за галузями та секторами економіки. Він є основою для побудови інших статей. Балансуючою статтею цього рахунку є *валова додана вартість (ВДВ)*, яка визначається як різниця між випуском продукції і проміжним споживанням і є основним компонентом при визначенні ВВП виробничим методом.

Основним завданням рахунку виробництва є дослідження пропорцій національної економіки. Дані рахунку дозволяють охарактеризувати структуру виробництва і структурні зрушення. На їхній основі визначається питома вага товарів і послуг, ринкового і неринкового виробництва, окремих галузей і секторів економіки в загальному обсязі виробництва та у ВВП.

Рахунок утворення доходів відображає первинний розподіл доходів безпосередньо пов'язаних з виробництвом. В ресурсах цього рахунку відображається додана вартість (яка переноситься з рахунку виробництва), а у використанні – витрати, які з неї відшкодовуються (оплата найманих працівників та податки на заробітну плату, податки, на виробництво та імпорт за мінусом субсидій держави. Балансуючою статтею є *валовий прибуток*; для домашніх господарств – це валовий змішаний доход, що поєднує вартість робочої сили та прибуткового податку.

Рахунок розподілу доходу відображає розподіл і перерозподіл доходів на рівні національної економіки і по відношенню до інших країн. В цьому рахунку продовжується аналіз розподільчих операцій у відношенні первинних і вторинних доходів. Балансуючою статтею рахунку є *первинний дохід суб'єктів*, який відображає величину доходів після закінчення процесу виробництва, але до початку їхнього перерозподілу через оподаткування або інші механізми примусових чи добровільних стягнень (або трансфертів). На рівні країни балансуючою статтею є валовий національний дохід.

Після того, як розподілилися первинні доходи, розпочинається процес вторинного розподілу доходів. **Рахунок вторинного розподілу доходів** охоплює перерозподіл доходів через поточні трансфертні операції як усередині країни, так і з іншими країнами світу. Балансуючою статтею рахунку є *наявний дохід*, який може бути використаний на кінцеве споживання і заощадження у вигляді придбання товарів, послуг, фінансових активів. В ресурсній частині відображаються поточні податки на доходи та майно, внески на спеціальне страхування, соціальну допомогу, а також трансферти, одержаних країною на рівні державних органів та інституційними одиницями.

Рахунок використання доходів показує розподіл наявного доходу на кінцеве споживання і заощадження. В ресурсну частину переноситься валовий наявний дохід. В рахунку домашніх господарств кінцеве споживання визначається сумуванням витрат на придбання споживчих товарів і послуг за рахунок особистих доходів, поступлення в натуральній формі, споживання вироблених для особистих цілей товарів і послуг. Витрати на кінцеве споживання державних установ включають поточні витрати на утримання закладів, що надають безплатні послуги населенню, заклади управління, фінансів, науки. Балансуючою статтею рахунку є валові заощадження, які визначаються різницею між валовими наявним доходом і витратами на кінцеве споживання.

Рахунок нагромадження включає рахунок капіталу, фінансовий рахунок, рахунки інших змін в активах. Побудова цих рахунків дає можливість систематизувати джерела фінансування капітальних вкладень і оцінити напрямки їхнього вкладання. Рахунок капіталу служить для відображення фінансового нагромадження основного капіталу і зміни запасів матеріальних оборотних коштів, включаючи перерозподіл капітальних активів між секторами економіки та іншими країнами світу у вигляді капітальних трансфертів. Балансуюча стаття цього рахунку – чисте кредитування або чисте заощадження.

Рахунок операцій з капіталом дозволяє проаналізувати процес нагромадження в економіці, формування ресурсів не фінансових активів та джерела їхнього фінансування. Операції з фінансовими інструментами (придбання інституціональними одиницями фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань) знаходять своє відображення в фінансовому

рахунку. Він показує, як окремі сектори отримують необхідні фінансові ресурси, приймаючи фінансові зобов'язання або зменшуючи ті чи інші активи, і як інші сектори розпоряджаються лишками власних фінансових ресурсів, купуючи фінансові активи або зменшуючи свої зобов'язання. Ці операції з фінансовими активами і пасивами відображаються в фінансовому рахунку через їхні зміни.

Рахунки операцій з іншими країнами показують операції нерезидентів з резидентами країни. Операції цього рахунку складаються з позицій зарубіжних країн і, в кінцевому підсумку, дають значення чистого кредитування або чистого запозичення, що є протилежним тому, яке визначене в рахунку операцій з капіталом національної економіки.

Таким чином, взаємозв'язаний розгляд показників СНР у їхньому поєднанні з використанням додаткових аналітичних розрахунків дозволяє

по-перше, охарактеризувати та зробити оцінку національного багатства країни, її соціально-економічного потенціалу на основі результатів суспільного відтворення за минулий період;

по-друге, через розрахунки макроекономічних показників, визначити кінцеві результати економічної діяльності та напрямки розвитку національної економіки;

по-третє, на основі дослідження структурних пропорцій, визначити вклад окремих секторів економіки в загальні результати діяльності;

по-четверте, на основі даних СНР в розрізі галузей, які виробляють товари і надають послуги, зробити оцінки їхньої динаміки, рівня розвитку та структурних зрушень;

по-п'яте, провести порівняльний аналіз показників СНР України та інших країн з метою визначення позицій в світовій економіці.

Тема 5. Державне управління та державне регулювання національної економіки

Обговорення питань теми.

1. Державне управління економікою: об'єктивна необхідність, суть, цілі та функції.
2. Теоретичні основи державного регулювання економіки.
3. Методи державного регулювання економіки.
4. Механізм фінансово-бюджетного і грошово-кредитного регулювання економіки.
5. Механізм грошово-кредитного регулювання економіки.
6. Механізм державного регулювання цін та інфляції.
7. Механізм державної підтримки підприємницької діяльності.
8. Механізм управління державним сектором економіки.
9. Механізм державного регулювання окремих галузей національної економіки.
10. Механізм реалізації соціальної політики держави. Державне регулювання рівня життя населення .
11. Державне регулювання ринку праці.
12. Механізм державного регулювання природоохоронної діяльності.
13. Регіональна економічна політика. Державне регулювання розвитку регіонів

Література

1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
2. *Державне регулювання економіки: навч.метод. комплекс/ А.Ф.Мельник та інші. – Тернопіль, Економ.думка. 2007. – 212с.*
3. *Градов А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*
4. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
5. *Савченко А.М. Национальна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
6. *Державне управління: навч. посібник / за ред. А.Ф.Мельник. – К.:Знання, - 2006.*

1. **Державне управління економікою: об'єктивна необхідність, суть, цілі та функції.**

Управління економікою є складним процесом цілеспрямованого впливу держави на всі компоненти економічної системи з метою її вдосконалення. Його основою є своєчасне і правильне врахування об'єктивних економічних законів, характеру суспільних відносин у конкретний історичний період, розвитку продуктивних сил, ступеню інтегрованості держави у світове економічне співтовариство.

Державне управління у сфері економіки ґрунтується на конституційному положенні, а саме соціального спрямування економіки. Основними напрямками, що охоплюються державним управлінням у сфері економіки, є: фінансова політика та її стабілізація; грошово-кредитна політика і зміцнення банківської системи; інноваційно-інвестиційна діяльність; прискорення приватизаційних процесів; посилення управління державним сектором економіки; зовнішньоекономічна політика і залучення іноземних інвестицій; подолання платіжної кризи; політика доходів та регулювання заробітної плати; стимулювання малого бізнесу та соціальна політика.

Отже, держава, в інтересах суспільства, визначає і забезпечує правові основи всіх економічних перетворень, захищає економічні інтереси виробників і споживачів, регулює грошовий обіг, формує і розвиває економічно і соціально вигідні сфери. Вона створює і гарантує рівні умови господарюванню, установлює правила поведінки суб'єктів економічних відносин і забезпечує їх стабільність.

Управління економікою містить у собі елементи соціально-економічного аналізу й розрахунку, організаційно-технічні дії та інженерну практику, правове регулювання й різноманітні організаційно-правові форми, а також комплекс методів впливу на керовані об'єкти.

Усі названі чинники визначають особливості керуючого впливу і структурну побудову механізму управління економікою. Цей механізм складається, по-перше, з системи організаційно-правових структур, по-друге, з системи організаційно-правових методів і форм державно-управлінського впливу на відносини у даній сфері.

Організаційно-правові структури — це суб'єкти державного управління економікою. Організаційно-правові методи і форми — це ті засоби і прийоми, що використовуються суб'єктами управління для реалізації своїх повноважень, тобто методи і форми їх управлінської діяльності

Суб'єктами управління в сфері економіки є:

- Президент України; Кабінет Міністрів України;
- профільні міністерства,
- державні комітети;
- інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом;
- урядові органи державного управління;
- місцеві державні адміністрації та їх структурні підрозділи;
- виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.

Кожний з перерахованих суб'єктів здійснює адміністративно-правове регулювання в сфері економіки у межах своєї компетенції, що встановлюється Конституцією України, законами та іншими нормативними актами.

Державне управління здійснюється наступною системою методів: економічних, соціально-політичних, адміністративних, морально-етичних.

Державне управління національною економікою ґрунтується на таких основних принципах:

- загальносистемних: об'єктивності управління, демократизму, правової упорядкованості, законності, розподілу влади, публічності, поєднання централізації і децентралізації;
- структурних: структурно-цільових, структурно-функціональних, структурно-організаційних, структурно-процесуальних;
- спеціальних: прийняття виважених управлінських рішень, прозорості державної служби, управління персоналом, інформаційного забезпечення процесу управління.

2. Теоретичні основи державного регулювання економіки.

Державне регулювання економіки можна визначити як систему конкретних заходів законодавчого, виконавчого та контрольного характеру, які здійснюються державними органами управління з метою забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму та розв'язання економічних і соціальних проблем.

Економічною основою державного регулювання економіки є спеціально створений централізований фонд державних грошових засобів (державний бюджет), а також майно, яке знаходиться в державній формі власності.

Держава в ринковій економіці виконує ряд функцій: соціальну, політичну, міжнародну і економічну. Можна виділити наступні **економічні функції держави**, характерні для країн з розвинутими ринковими механізмами:

- організація грошового обігу (забезпечення економіки необхідною кількістю грошей);
- формування правових засад функціонування ринкової економіки;
- ліквідація негативних наслідків ринкової економіки (здійснення антимонопольної та антиінфляційної політики, політики зайнятості);
- виробництво та надання суспільних товарів (державне управління, оборона, безпека, соціальний захист, охорона здоров'я, освіта, охорона навколишнього середовища);
- перерозподіл доходів (через встановлення системи оподаткування, надання державних трансфертів, реалізацію державних програм).

Опираючись на вказані класичні функції держави в ринковій економіці, слід зазначити, що в трансформаційних економіках уряд виконує значно ширший обсяг функцій, зумовлених необхідністю проведення економічних реформ, подолання проблем економічного та соціального характеру, створення ринкових інституцій, формування ринкового середовища тощо. В Україні перелік конкретних функцій на кожному етапі становлення ринкової економіки закріплюються в програмних документах уряду і уточнюються в залежності від характеру розвитку тих чи інших економічних та соціальних процесів. До таких *функцій* можна віднести: а) цільові (визначення цілей, пріоритетів, напрямків та моделей економічного та соціального розвитку, забезпечення збалансованості розвитку та ліквідація диспропорцій); б) координаційні (здійснення координації діяльності суб'єктів ринкової економіки, узгодження державних та приватних інтересів, корегування перерозподілу ресурсів); в) регулюючі (вироблення ефективних механізмів фінансово-бюджетного, податкового, грошово-кредитного, цінового, валютного регулювання); г) стимулюючі (впровадження державного протекціонізму стосовно вітчизняного товаровиробника, захист внутрішнього ринку, підтримка і стимулювання розвитку підприємництва); д) контрольні (здійснення заходів адміністративного, митного, податкового та бюджетного контролю, державна стандартизація, сертифікація та експертиза тощо); е) соціальні (забезпечення соціального захисту населення, надання та впровадження державних соціальних гарантій, збереження безпечного природного середовища).

Межі державного регулювання економіки залежать від обсягу функцій, які виконує уряд, та проблем економічного і соціального розвитку країни. За цією ознакою вирізняють межі мінімальної необхідності та максимальної допустимості втручання держави в ринкові механізми. *Мінімальна необхідність* передбачає таку кількість функцій, виконання яких не допускає хаотичності ринкових процесів та забезпечує стабільний розвиток національної економіки. До них відносять: організацію грошового обігу, задоволення потреб в суспільних товарах, ліквідацію негативних наслідків ринкової економіки, екологічну безпеку країни. *Максимальна допустимість* характеризує такий обсяг функцій, перевищення яких може привести до державного монополізму, коли ринкові механізми деформуються і підміняються адміністративно-командним управлінням економічними процесами. Рамки максимально допустимого втручання є досить широкими і залежать від необхідності розв'язання економічних і соціальних проблем.

Залежно від ступеня втручання держави у ринкові механізми виділяють країни *економічного лібералізму* (США, Канада, Великобританія, Австралія) *та економічного дирижизму* (Швеція, Японія, Німеччина, Австрія).

Державне регулювання економіки ґрунтується на таких основних принципах:

1) **адекватності** (система державних регуляторів, як і механізми їх застосування, повинні відображати реально існуючий стан національної економіки і відповідати сформованим тенденціям розвитку); 2) **розумної достатності** (держава повинна виконувати лише ті економічні функції, які не можуть бути реалізовані ринковими механізмами чи суб'єктами ринкових відносин); 3) **послідовності і поступовості** (дії уряду повинні носити послідовний і системний характер, бути логічними і здійснюватися поетапно); 4) **гнучкості** (при втручанні ступінь державного регулювання можна посилювати або послаблювати, оперативно замінювати важелі впливу у випадках негативної їхньої дії; застосовувати стимули і пільги); 5) **відкритості** (втручання держави має здійснюватися при повному інформуванні суб'єктів про наслідки урядових дій, ґрунтуватися на достатній нормативно-правовій основі і враховувати критичні зауваження громадських і політичних організацій).

В системі **інструментарію державного регулювання економіки**, слід виділити групу **елементів** (укрупнених інструментів) і групу **засобів** (одиничних інструментів). **Елементи** - це складові частини цілісного механізму впливу держави на соціально-економічний розвиток і включають правове та адміністративне регулювання; індикативне планування; державне підприємництво; фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, соціальну, екологічну, інвестиційну, структурну, науково-технічну, регіональну та інші види політик. Елементи є набором взаємозв'язаних між собою окремих інструментів (засобів), які використовуються для розв'язання певних проблем чи досягнення поставлених цілей. **Засоби** – це окремі інструменти, через які реалізується державна політика і уточнюються механізми впливу держави на економічні і соціальні процеси. До них належать: податки, ціни, кредити, інвестиції, бюджет, мито, проценти, державні замовлення, тощо. Кожному елементу відповідає певна система засобів (див. табл.).

Таблиця

Інструменти державного регулювання економіки

Елементи	Засоби
Правове регулювання	Закони, постанови, укази, інструктивно-методичні документи, концепції, державні програми
Адміністративне регулювання	Норми, нормативи, стандарти, ліміти, квоти, ліцензії, штрафи і санкції, заборони, обмеження, державні замовлення і державні контракти.
Індикативне планування	Плани, програми, прогнози, цільові комплексні програми, соціально-економічні нормативи
Фінансово-бюджетна політика	Бюджет, система податків, пільги і стимули в оподаткуванні, дотації, субсидії, субвенції, державні інвестиції і кредити.
Грошово-кредитна політика	Кредити, проценти за кредитами, облікова ставка, норми резервування, операції на ринку цінних паперів, грошова та кредитна емісія, валютний курс.
Цінова політика	Система цін і тарифів, умови ціноутворення, податки, фіксація та декларування цін, обмеження рівнів рентабельності, заставні та закупівельні ціни.
Структурна, науково-технічна, інвестиційна політика	Державні замовлення, державні закупівлі, державні інвестиції і кредити, пільги, дотації, субсидії, ліміти.
Соціальна політика	Індексація та компенсація доходів, межа малозабезпеченості, мінімальний споживчий бюджет, прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, державні допомоги, державні соціальні гарантії і стандарти, соціально-економічні нормативи, соціальні пільги, соціальні фонди і соціальні програми.
Екологічна політика	Екологічні норми і нормативи, екологічні ліміти, екологічні санкції і штрафи, екологічні податки, екологічні фонди, програми.

За механізмом дії інструменти державного регулювання економіки поділяються на *інструменти прямої дії* і *інструменти опосередкованої дії (непрямої дії)*.

Під методами державного регулювання економіки слід розуміти способи впливу держави на суб'єктів ринкової економіки з метою створення сприятливих умов їхнього

ефективного функціонування відповідно до прийнятої економічної політики. З усього арсеналу методів основну увагу приділяють класифікації останніх за формами впливу на суб'єктів ринку (прямі, опосередковані) та способу реалізації (правові, адміністративні, економічні). У сукупності способів державного регулювання можливі поєднання різних методів, які можуть чинити той чи інший вплив на національну економіку. При цьому домінування адміністративних методів може свідчити як про характер самої системи (неринкова економіка), так і про характеристики системи вже в межах ринкової економіки (трансформаційні перетворення в умовах перехідної економіки, формування ринкових інституцій, створення багатуокладної економіки тощо).

Методи **прямого регулювання** використовуються з метою безпосереднього втручання держави в економічні процеси та економічну діяльність суб'єктів. До них, зокрема, відносять: визначення стратегічних цілей розвитку економіки; державне цільове фінансування; надання цільових дотацій; встановлення та обмеження цін; встановлення квот на виробництво, ввезення і вивезення продукції; ліцензування діяльності та операцій з експорту та імпорту; проведення державної експертизи та встановлення державних стандартів; встановлення нормативних вимог до якості і сертифікації технології і продукції і т.ін. Прямі методи державного регулювання економіки не пов'язані з створенням додаткового матеріального стимулу і базуються на силі державної влади.

Методи **непрямого регулювання** використовуються з метою формування сприятливого економічного середовища, яке змушує суб'єктів ринкової економіки діяти у потрібному для держави напрямі. Опосередковане регулювання – це вплив держави на економічні інтереси і здійснюється інструментами фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної та інших напрямків економічної політики. Серед основних заходів можна виділити такі: встановлення системи податків, рівнів оподаткування, пільг в оподаткуванні, диференціювання податків; надання пільг в кредитуванні; сприяння в залученні іноземних інвестицій; регулювання валютного курсу національної грошової одиниці; митне регулювання експорту й імпорту, встановлення валютних курсів та умов обміну валют тощо.

Правові методи – використовуються з метою створення правового поля функціонування суб'єктів ринку через прийняття законодавчих та нормативних актів, передбачають механізми їх реалізації та контролю за виконанням. Тобто, правове регулювання – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових норм (правил) поведінки суб'єктів ринку.

В Україні правове регулювання здійснюється за допомогою системи інструментів: Конституція України; Закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та інші нормативні акти ВРУ та КМУ (програми, концепції, прогнози); нормативні акти центральних органів виконавчої влади (накази, розпорядження, інструкції, методичні рекомендації); нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

В ринковій економіці закони здійснюють функцію довгострокового правового регулювання, інші правові акти носять короткостроковий характер і приймаються з метою врегулювання тих економічних процесів, які не знайшли відображення в законодавчих актах або вони ще не прийняті.

Адміністративні методи ґрунтуються на силі державної влади, і поділяються на заходи заборони, дозволу і примусу. У країнах з розвиненою ринковою економікою сфера адміністративних засобів обмежується головним чином

- *охороною навколишнього середовища* (екологічні норми, ліміти, штрафи, санкції);
- *підтримання мінімальних параметрів рівня життя населення* (мінімальна зарплата, прожитковий мінімум, соціальні нормативи, соціальні стандарти); а також
- *ліквідації негативних наслідків ринкової конкуренції* (монополізму – через встановлення квот на виробництво, обмеження цін, рентабельності, стандартизації) та боротьбою з тіншовим бізнесом.

У свою чергу, в країнах з перехідною економікою вони доволі поширені і мають на меті, окрім зазначеного, задовольнити потреби споживачів та захистити їхні права (державні замовлення, стандарти, сертифікація, соціально-економічні норми і нормативи ліцензування

діяльності); захистити національні інтереси в зовнішньоекономічній діяльності (квоти на ввезення, ліміти, митні обмеження, державна експертиза, реєстрація); забезпечити реалізацію цільових комплексних програм.

Разом з тим, використання адміністративних методів є доцільним лише тоді, коли ринкові механізми і економічні засоби державного регулювання виявляються недостатніми або діють надто повільно. В країнах з розвинутими ринковими механізмами використання адміністративних методів є обмеженим і відіграє другорядну роль. Адміністративні методи реалізуються системою інструментів адміністративного регулювання і передбачають такі механізми як *квотування, лімітування, ліцензування, нормування, стандартизацію, державні замовлення* тощо.

Економічні методи використовуються з метою створення економічного середовища, яке спонукає суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі та розв'язувати завдання згідно загальнодержавних та приватних інтересів. *В систему економічних методів включають методи фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, цінового та валютного регулювання.*

Фінансово-бюджетне регулювання (ФБР) передбачає використання системи оподаткування та управління видатками з метою встановлення рівноваги на ринку. Наприклад, якщо необхідно активізувати ділову активність та стимулювати попит, ставки оподаткування знижують, збільшують видатки з бюджету, що зумовлює зростання доходів і пожвавлює діяльність. І навпаки. ФБР реалізується наступною системою інструментів: державний бюджет та бюджети всіх рівнів; система податків, ставки оподаткування, стимули в оподаткуванні; державні видатки, дотації, субсидії, субвенції, допомоги; державні кредити і державні інвестиції; державні закупівлі.

Грошово-кредитне регулювання (ГКР) – є основним методом впливу держави на механізми ринкової економіки в зарубіжних країнах і лежить в основі монетарної політики. Сутність ГКР полягає у здійсненні сукупності заходів, спрямованих на зміну обсягів грошової маси в обігу, кредитних ресурсів та емісії (тобто, впливу на грошову пропозицію). ГКР реалізується такою системою основних інструментів: облікова ставка; норми обов'язкових резервів; операції на відкритому ринку цінних паперів; грошова та кредитна емісія; валютний курс.

Цінове регулювання – є системою заходів впливу держави на ціни та ціноутворення з метою сприяння стабільному розвитку національної економіки, а також попередження розгортання інфляційних процесів. Передбачає використання системи цін та тарифів, формування правил і умов ціноутворення.

Валютне регулювання економіки – є системою заходів, спрямованою на регламентацію валютних операцій, міжнародних розрахунків та порядку здійснення угод з валютними цінностями. За допомогою валютних методів держава прагне поставити під контроль валютні операції, надання іноземним особам кредитів і позик, ввезення і вивезення валюти за кордон; підтримання рівноваги платіжного балансу та стійкості власної валюти. Основними інструментами валютного регулювання є: дисконтні ставки центрального банку (дисконтна політика); валютна інтервенція і валютні обмеження; валютний курс грошової одиниці (девальвація або ревальвація); валютні резерви; платіжний баланс; міждержавні угоди про структурні зміни у валютній системі.

Дисконтна політика є формою впливу на обсяг грошової маси, стан платіжного балансу і валютний курс. Використовується з метою стимулювання чи обмеження притоку іноземних капіталів, збереженню валютних резервів і підтримання курсу валют. *Валютна інтервенція* здійснюється за рахунок офіційних золотовалютних резервів або міжбанківського кредиту шляхом продажу більшої кількості валюти, що впливає на пониження (або утримання) курсу національної валюти. Внаслідок інтервенції змінюється попит та пропозиція на валютному ринку, здійснюється корегування обмінних курсів валют. *Валютні обмеження* є законодавчою або адміністративною заборонаю, регламентацією і лімітуванням операцій з валютою та валютними цінностями. Це може бути: цільове регулювання платежів і переказів за кордон;

часткова або повна заборона купівлі-продажу іноземної валюти; встановлення лімітів на операції у валюті; ліцензування імпорту; кількісний контроль на валюту.

Встановлення режиму валютного курсу національної грошової одиниці здійснюється шляхом її *девальвації і ревальвації*. *Девальвація* – це політика, спрямована на зниження курсу національної грошової одиниці по відношенню до іноземних валют чи золота. Зміст заходів з девальвації полягає у завищенні офіційного валютного курсу в порівнянні з реальною купівельною здатністю грошової одиниці. Наслідками девальвації є: стимулювання експорту; стимулювання споживчого попиту на внутрішньому ринку; підвищення конкурентноздатності країни на світовому ринку. *Ревальвація* – політика, спрямована на підвищення курсу національної грошової одиниці по відношенню до іноземних валют. Сутність такої політики полягає у заниженні офіційного валютного курсу в порівнянні з реальною спроможністю національної грошової одиниці. Наслідками ревальвації є стимулювання імпорту, зниження сукупного попиту, притік іноземних капіталів та інвестицій

3. Механізм фінансово-бюджетного і грошово-кредитного регулювання економіки.

Фінансово-бюджетне регулювання економіки лежить в основі фіскальної політики держави і передбачає систему урядових дій з формування фінансових ресурсів країни та управління бюджетними видатками з метою забезпечення рівноваги внутрішнього ринку та розв'язання проблем соціально-економічного розвитку. Або, іншими словами, це заходи держави у сфері оподаткування та державних витрат.

Суб'єктами фінансово-бюджетного регулювання в Україні виступають Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України, і зокрема, Міністерство фінансів, яке бере безпосередню участь у формуванні основних напрямків фінансово-бюджетної політики держави, здійснює податкове регулювання, розробляє проекти державного бюджету країни. Правовою основою фінансово-бюджетного регулювання є система законодавчих та нормативних правових актів з питань оподаткування та фінансової системи. В системі фінансово-бюджетного регулювання економіки можна виокремити чотири взаємозв'язані і взаємодоповнюючі напрямки:

1. *Формування фінансових ресурсів держави.*
2. *Управління державними видатками.*
3. *Фінансування бюджетного дефіциту.*
4. *Регулювання міжбюджетних відносин.*

Фінансові ресурси держави включають доходи бюджетів усіх рівнів і доходи державних позабюджетних фондів. Доходи Державного бюджету України, згідно Бюджетного кодексу, формуються за рахунок таких джерел:

– *податкових надходжень* (частини податку на додану вартість, акцизного збору, податку на прибуток, податку на майно, плати за землю, надходжень від зовнішньоекономічної діяльності тощо);

– *неподаткових надходжень* (доходів від власності та підприємницької діяльності, адміністративних зборів та платежів, надходжень від штрафів та фінансових санкцій);

– *доходів від операцій з капіталом* (доходи від продажу основного капіталу, державних запасів товарів, землі, нематеріальних активів);

– *офіційних трансфертів* (кошти, отримані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав, міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі);

– *державних цільових фондів* (кошти Фонду охорони навколишнього природного середовища, Фонду соціального захисту інвалідів інші).

Формування доходів державного бюджету здійснюється механізмами податкового регулювання. *Податкове регулювання* – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації стягнення податків і податкових платежів. *Державними органами встановлюються види податків, ставки, об'єкти та форми оподаткування, надаються пільги і стимули в сплаті податків, здійснюється диференціація оподаткування*. В системі оподаткування в Україні виділяють такі **види податків**: загальнодержавні – прибутковий податок з громадян; податок на прибуток підприємств; податок на додану вартість; акцизний збір; плата за землю тощо; *місцеві* - комунальний збір,

готельний збір, курортний збір, податки з реклами, ринковий збір, збір за паркування автотранспорту тощо; *прямі і непрямі податки, загальні і спеціальні податки, пропорційні, прогресивні і регресивні податки.*

Основними принципами оподаткування в Україні є *загальність, стабільність, обов'язковість, соціальна справедливість.* Механізм податкового регулювання полягає у маніпулюванні податками і податковими ставками. Шляхом збільшення або зменшення загальної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок і тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей та видів діяльності, територій, груп населення держава може впливати на темпи економічного зростання. ***Згідно чинного законодавства в Україні існує така система пільг: повне або часткове звільнення від оподаткування; зменшення ставок оподаткування, вилучення частини прибутку від сплати податку; надання податкового кредиту.*** Використовуючи ті чи інші податкові пільги, держава регулює пропорції в економічній структурі, впливає на стан і динаміку розвитку продуктивних сил, справляє значний вплив на реалізацію національного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічне оновлення виробничого потенціалу країни. Податки в країні мають бути оптимальними.

Управління видатками здійснюється на цілі і в межах, затверджених законодавчим органом і виконують функції політичного, соціального і економічного регулювання. Використовуючи бюджетні кошти, держава може активно впливати на розв'язання поточних завдань, ліквідацію соціальних та економічних проблем, забезпечення економічного зростання та підтримання економічної рівноваги. Загалом, державні видатки здійснюються за напрямками, сформованими в Бюджетному кодексі України, і класифікуються за:

– *функціями, з виконанням яких пов'язані видатки* (до них відносять: фінансування державних послуг загального призначення; фінансування виробництва суспільних товарів; фінансування державних послуг; видатки державних цільових фондів; інші видатки);

– *економічною характеристикою операцій*, при проведенні яких здійснюються ці видатки (поточні видатки і видатки розвитку);

– *головним розпорядником бюджетних коштів* (визначається перелік головних розпорядників коштів та ведеться їхній реєстр);

– *бюджетними програмами* (перелік таких програм затверджується ВРУ, зокрема, на 2006р їх нараховується - 146).

Важливою характеристикою видатків є їхній поділ на поточні видатки і видатки розвитку. ***Поточні видатки*** спрямовані на забезпечення безперебійного і стабільного функціонування національної економіки. Вони здійснюються у формі бюджетних асигнувань та державних трансфертів (допомог, дотацій, субсидій, субвенцій) і передбачають фінансування закладів соціальної інфраструктури, утримання органів державного управління, формування резервного фонду уряду, соціальний захист населення тощо. ***Видатки розвитку*** спрямовані на забезпечення економічного зростання і стратегічний розвиток національної економіки. Здійснюються у формі державного інвестування та кредитування і передбачають фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, спрямованої на технічне переоснащення, структурну перебудову, впровадження нових технологій та організацію виробництва згідно державних пріоритетів та державних програм.

Збалансованість бюджету є необхідною умовою стабільності економічного і соціального розвитку країни. Забезпечується вона відповідністю доходної частини бюджету його витратам. При перевищенні видатків над доходами виникає *дефіцит бюджету*. Граничний розмір дефіциту та джерела його фінансування (погашення) визначаються законодавчим органом під час його затвердження. В світовій практиці фінансування бюджетного дефіциту здійснюється за рахунок: *внутрішніх державних та зовнішніх запозичень і грошової емісії*. В Україні згідно з чинним законодавством до джерел погашення бюджетного дефіциту віднесені кошти від приватизації державного майна. Внутрішні запозичення держави здійснюються через випуск та продаж державних зобов'язань на відкритому ринку цінних паперів. Вони включають облігації (ОВДП, місцеві облігації) та

казначейські зобов'язання (векселі). Зовнішні запозичення здійснюються шляхом отримання кредитів в іноземних державах, міжнародних фінансових організаціях, кредитних установах, а також через розміщення державних цінних паперів в міжнародних фінансових структурах. Рішення про межі і терміни внутрішніх і зовнішніх запозичень приймає уряд в особі Міністерства фінансів.

Грошово-кредитне регулювання економіки є інструментом впливу держави на пропозицію грошей та ціну кредиту і здійснюються з метою контролю за грошовою масою в обігу. Основним завданням грошово-кредитного регулювання є забезпечення внутрішньої стабільності грошей. Серед інших завдань слід виокремити: а) сприяння підвищенню ділової активності; б) вплив на динаміку інфляції з метою її зниження; в) активізація інвестиційної діяльності; г) підтримання рівноваги платіжного балансу. Суб'єктом грошово-кредитного регулювання виступає центральний (в Україні – Національний) банк. В Україні регулюючі функції НБУ реалізує через банківську систему, яка включає в себе комерційні банки, інвестиційні фонди, ощадний банк, страхові компанії, банки спеціального призначення.

Механізм грошово-кредитного регулювання полягає у здійсненні таких операцій: 1) зміна (збільшення чи зменшення) розмірів облікової ставки та норм банківського резервування; 2) здійснення операцій на ринку цінних паперів шляхом продажу чи купівлі державних зобов'язань; 3) проведення чи призупинення кредитної емісії; 4) встановлення валютного режиму національної грошової одиниці (девальвації або ревальвації).

Виходячи з цього, виділяють два основні напрямки грошово-кредитного регулювання: 1) *грошово-кредитна експансія (політика “дешевих” грошей)* та 2) *грошово-кредитна рестрикція (політика “дорогих” грошей)*. Політика “дешевих грошей” спрямована на збільшення грошової маси в обігу (пропозиції грошей) і проводиться в умовах зниження ділової активності та падіння виробництва. Політика “дорогих” грошей спрямована на стримування та обмеження грошової маси і здійснюється в умовах економічного зростання, коли спостерігаються негативні тенденції до розгортання інфляційних процесів. В Україні окрім окреслених загальних методів грошово-кредитного регулювання використовуються і специфічні (селективні) засоби впливу на грошову масу. До них відносять: встановлення кількісних обмежень на кредитні ресурси; визначення пріоритетних галузей і сфер пільгового кредитування; встановлення обмежень до доступу до кредитних ресурсів; контроль за діяльністю комерційних банків тощо.

4. Механізм державного регулювання цін та інфляції.

Ціна є важливою складовою ринкового механізму і виконує регулюючі функції лише за умови вільного ціноутворення, тобто тоді, коли вона формується лише під впливом ринкових чинників. Разом з тим, в умовах трансформаційних змін та циклічності економічного розвитку ціна не завжди виступає універсальним засобом регулювання економіки, що обумовлює необхідність державного регулювання цін або ж формування правил ціноутворення на окремі види товарів і послуг. Завданнями державного регулювання цін є 1) стабілізація довгострокового економічного розвитку; 2) недопущення та попередження інфляції; 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; 4) підтримання прожиткового мінімуму та забезпечення доступу до соціально значущих товарів і послуг; 5) захист внутрішнього ринку від негативного впливу зовнішньої конкуренції.

Сутність та форми державного втручання в процеси ціноутворення залежать від стану економічного розвитку держави та ступеня розв'язання соціальних проблем суспільства. Звідси, *втручання держави в процес ціноутворення здійснюється за такими формами*:

- а) *обмеження рівня цін та контроль за ціноутворенням;*
- б) *встановлення розмірів прямих податків та введення стимулів в оподаткуванні;*
- в) *державна підтримка цін через надання дотацій;*
- г) *моніторинг цін та опублікування даних про їхню динаміку.*

В Україні державне регулювання цін здійснюється на загальнодержавному та регіональному рівнях. Якщо на загальнодержавному рівні переважно формуються основні правила ціноутворення на стратегічні товари та встановлюється порядок контролю за дотриманням дисципліни цін, то на регіональному рівні регулювання цін має забезпечити

стабілізацію економічного розвитку з урахуванням місцевих особливостей та реалізацію державної соціальної політики в частині доступності для населення соціально значущих товарів і послуг.

Державне регулювання цін здійснюється за допомогою *прямих і непрямих* методів.

Пряме регулювання здійснюється з метою ліквідації цінових диспропорції та захисту споживача від диктату монополістів, а також, забезпечення доступності населення до основних товарів і послуг. Здійснюється наступною системою заходів:

- встановлення фіксованих цін на найважливіші товари і послуги;
- встановлення максимального (мінімального) рівня цін;
- декларування зміни цін;
- запровадження закупівельних (заставних) цін;
- заморожування (блокування) цін;
- контроль за ціноутворенням на продукцію монополістів;
- надання дотацій виробникам соціально значущих товарів і послуг.

Непрямі методи дозволяють корегувати поведінку суб'єктів ринку, які беруть участь у ціноутворенні. В систему основних заходів *непрямого* регулювання відносять

- зміну рівня непрямих податків (ПДВ, акцизного збору, ввізного мита);
- надання пільг і стимулів в оподаткуванні та диференціювання податків;
- регулювання курсу валют;
- встановлення розмірів роздрібною торговельної націнки (максимального рівня).

Державне регулювання цін в Україні регламентується Законом України “Про ціни та ціноутворення”, а також Постановами КМУ, ВРУ, Указами Президента України.

З метою стримування інфляції та зменшення її негативних наслідків на економіку країни уряди проводить антиінфляційну політику. **Антиінфляційна політика** – є комплексом взаємозв'язаних заходів, спрямованих на зниження та попередження розгортання інфляції. Вибір конкретних способів антиінфляційного регулювання економіки залежить від різних чинників, основними з яких є: характер інфляційних процесів; стан загальногосподарської кон'юнктури ринку; інфляційні очікування населення; обсяги та динаміка грошової маси; рівні оподаткування; розмір та динаміка державних видатків. Здебільшого антиінфляційна політика охоплює політику управління чинниками попиту та пропозиції, а також чинниками, які зумовлюють розгортання інфляційних процесів, і, насамперед, сферу грошового обігу. Серед основних заходів антиінфляційного регулювання виокремлюють заходи стратегічного і тактичного характеру. Зокрема, до заходів стратегічного характеру (довготривалої дії) відносять а) погашення інфляційних очікувань, насамперед, цінових (контроль за цінами, гарантія збережень, попередження нагнітання поточного попиту); б) введення жорстких лімітів на щорічні прирости грошової маси; г) скорочення бюджетного дефіциту (насамперед, через скорочення державних видатків – субсидій, дотацій); д) регулювання грошових доходів і витрат населення (державні позики, цільові вклади в ощадбанки, приватизація житла, випуск і продаж цінних паперів). Заходи тактичного характеру (короткотривалої, швидкої дії) включають а) запровадження податкових пільг і стимулів в оподаткуванні; б) зниження процентних ставок за кредити; в) індексацію доходів.

У світовій практиці застосовують такі класичні напрямки *антиінфляційної політики*:

- **політику доходів** (реалізується шляхом заморожування “зарплати; фіксації цін та контролю за їхнім рівнем; обмеження зарплати шляхом збільшення оподаткування. укладанням угод про цінову політику з виробниками товарів і послуг);
- **дефляційну політику** (здійснюється через проведення грошово-кредитну рестрикцію; впровадження державного протекціонізму; розвиток конкуренції та обмеження монополізму; скорочення державних видатків та збільшення доходів.);
- **адаптаційну політику** (проводиться шляхом індексації доходів та погашення інфляційних очікувань).

У розвинутих країнах вироблені загальні принципи і методи реалізації державної цінової та антиінфляційної політики. Зокрема, державні органи беруть на себе функції встановлення конкретних цін на товари і послуги, які мають для національної економіки вирішальне

значення, а також регулювання цін на окремі соціально значущі товари і послуги та здійснення контролю за ними. Частка цін, що контролюються державою, коливається в межах від 10 до 30 %. В багатьох країнах створена потужна правова база державного регулювання цін, яка включає систему законів, постанов, програм. Налагоджено систематичне, загальнодоступне опублікування інформації про ціни, їх рівень і динаміку. Ці дані використовуються у регулюванні рівнів доходів та їх індексації при розгортанні інфляційних процесів. Основними галузями, де реалізуються механізми державного регулювання цін, є сільськогосподарське виробництво, видобувна промисловість, паливно-енергетична промисловість, виробництво медикаментів, зв'язок, зовнішньоекономічна діяльність, захист внутрішньої економіки від впливу зовнішнього ринку (наприклад, шляхом спостереження за відповідністю рівнів і співвідношень внутрішніх і зовнішніх цін і регулювання надходжень на внутрішній ринок товарів і послуг).

Ціновий контроль здійснюється переважно шляхом спостереження за динамікою цін і дотриманням цінового законодавства. При їхньому порушенні застосовуються економічні санкції і обмеження. Значний вплив на механізми реалізації державної цінової політики мають національні особливості економіки, наявність сировинних ресурсів, політичні фактори, місце країни у світовому поділі праці.

5. Механізм державної підтримки підприємницької діяльності.

Необхідність державного регулювання підприємницької діяльності в умовах трансформації суспільства обумовлена:

- важливістю формування ринкової економіки підприємницького типу;
- значенням становлення вітчизняного підприємництва для розвитку національної економіки та інших сфер суспільного життя країни;
- постійним порушенням рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією;
- ускладненням відтворювальних процесів;
- нездатністю підприємницьких структур протистояти дисфункціям ринку.

Державне регулювання підприємництва забезпечує реалізацію конкурентної політики держави, що визначає основні принципи, напрями і форми економічного й адміністративно-правового впливу, які розробляє уряд у сфері малого і середнього бізнесу. Основним її завданням є створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, через реалізацію принципів системності та комплексності механізмів державного регулювання підприємницької діяльності; цілеспрямованості й адресності підтримки суб'єктів малого підприємництва шляхом вибору пріоритетів та концентрації ресурсів для їхньої реалізації; рівноправного доступу суб'єктів підприємництва всіх форм власності до фінансових, матеріальних, природних, інформаційних та інших ресурсів.

Основними **формами державної підтримки розвитку підприємництва** в промисловості, згідно чинного законодавства є:

- а) законодавче забезпечення;
- б) податкове стимулювання (упровадження системи пільг і стимулів, диференціації податків, звільнення від оподаткування, введення єдиного або фіксованого податку, надання податкових кредитів);
- в) фінансова та кредитна підтримка (надання державних дотацій та кредитів, розширення ліній кредитування, стимулювання комерційних банків щодо надання пільгових кредитів малим підприємствам, гарантування кредитування виробництва);
- г) антимонопольне регулювання (обмеження монополізму та подолання недобросовісної конкуренції);
- д) організаційне та інфраструктурне забезпечення (спрощення процедури реєстрації підприємства (за системою “єдиного вікна” чи “єдиного офісу”); спрощення звітності; скорочення кількості ліцензованих видів діяльності; розвиток об'єктів ринкової інфраструктури та інфраструктури підтримки промислових підприємств);
- е) інформаційна та консультативна підтримка;
- є) кадрове забезпечення;

ж) інноваційна та науково-технічна підтримка (розвиток мережі технологічних парків, інкубаторів, технополісів та інших ефективних форм поєднання наукової діяльності з промисловим виробництвом і капіталом; створення багатофункціональної системи наукового забезпечення розвитку промисловості, в т.ч. галузевих і регіональних науково-технічних центрів, науково-технічних служб);

з) підтримка інвестиційної діяльності (попередження та зменшення інвестиційних ризиків; поліпшення економічних, правових та організаційних умов діяльності інвесторів; використання потенціалу інститутів спільного інвестування (інвестиційних, пенсійних, страхових фондів).

6. Механізм управління державним сектором економіки.

В структурі економіки України суттєва роль належить **державному сектору** економіки, який виступає матеріальною основою функціонування держави як політичного інституту та економічною базою здійснення нею підприємницької діяльності.

В сфері державного володіння та державного управління знаходяться надра, земля, водні ресурси, ліси, території, які знаходяться під особливою охороною (державні природні заповідники, дендрологічні парки та ботанічні сади, пам'ятки природи, лікувально-оздоровчі місцевості та курорти), оборонні об'єкти та об'єкти атомної енергетики, залізничний транспорт, нерухомість (житловий та нежитловий фонд), що залишаються в державній (загальнодержавній або комунальній) власності, державна власність на фінансових ринках, держбюджетні установи, нематеріальні права на яку-небудь діяльність.

До складу державного сектору економіки також входять:

- 1) державні підприємства, що перебувають у повному державному володінні, відповідно до законодавства України не підлягають приватизації і дістали назву "казенні". Казенні підприємства мають обов'язково відповідати одній із таких умов:
  - вони здійснюють виробничу або іншу діяльність, яка відповідно до законодавства України може здійснюватись тільки державним підприємством;
  - головним споживачем продукції таких підприємств (більш як на 50 відсотків) є держава;
  - підприємства є суб'єктами природних монополій.
- 2) державні акціонерні компанії (ДАК) – акціонерні товариства, створені в результаті акціонування державних підприємств, які не підлягають приватизації, або придбання державою пакетів акцій у інших власників.

Державне підприємництво – організаційно-господарська діяльність державних підприємств з виробництва матеріальних благ та надання послуг суб'єктам економіки, порядок створення державною власних підприємств, планування й управління різними їх формами.

Підприємства державного сектора в країнах з соціальною ринковою економікою створюються для:

- 1) забезпечення робочих місць, послаблення циклічних коливань в економіці, зокрема економічної кризи;
- 2) утримання галузей комунального господарства – водопостачання, електропостачання, телефонного зв'язку, муніципального транспорту, що зумовлено необхідністю створення спеціальних гарантій споживання цих видів послуг для абсолютної більшості населення і відповідно контролю за цінами в цих галузях;
- 3) забезпечення обороноздатності країни, яка під впливом інтересів військових лобі у законодавчих органах та інших факторів перевищує межі доцільності, переростає у гігантський ринок зброї;
- 4) поповнення державного бюджету;
- 5) розвитку сфер з пролонгованим ефектом (фундаментальні науки, аерокосмічна техніка, технологія).

В системі управління державною власністю слід розрізняти:

а) управління державною власністю, яка набула цю форму і залишається нею. Завданням цієї частини системи управління державною власністю є її збереження, підтримка, нарощування, оновлення, ефективно використання;

б) управління перетворенням форм і відносин власності. Завданням управління тут є постійна передача права володіння, розпорядження (приватизація), націоналізація, тимчасова передача (оренда, заклад, довірче управління, власності).

Функції управління майном, що є загальнодержавній власності, покладаються на міністерства та підвідомчі Кабінету Міністрів України органи державної виконавчої влади. Винятком є майнові комплекси підприємств, установ, організацій, управління якими здійснюють відповідні служби Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України.

Функціональні міністерства відповідно до своїх повноважень розробляють та забезпечують реалізацію державної політики у сфері управління державним сектором економіки, передання об'єктів державної власності у власність територіальних громад, координують заходи, здійснювані органами виконавчої влади щодо ефективного використання державного майна; беруть участь у формуванні та реалізації основних засад управління державними корпоративними правами, у здійсненні контролю за дотриманням інтересів держави в управлінні державними корпоративними правами та в процесі приватизації державного майна; беруть участь у підготовці проекту переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; здійснюють контроль щодо ефективності використання бюджетних коштів державними підприємствами.

Галузеві міністерства мають повноваження управляти тільки тим майном, яке передане безпосередньо у їх власність. Галузеве міністерство, яке здійснює управління казенним підприємством, виконує такі функції: призначає (звільняє) керівника підприємства за погодженням з Кабінету Міністрів України контролює ефективність використання майна, закріпленого за підприємством; здійснює контроль за господарською діяльністю підприємства; затверджує фінансовий план і план розвитку, а також обов'язково укладає з ним контракт на поставку продукції для державних потреб; визначає порядок використання прибутку підприємств; затверджує умови та фонд оплати праці на підприємстві з урахуванням умов, передбачених галузевою угодою. Крім розпорядження прибутком, казенні підприємства не мають прав на управління майном. Рішення про управління основним капіталом казенного підприємства приймає керівне міністерство. Виконати це рішення керівного міністерства директор підприємства може тільки на підставі офіційного наказу.

7. Механізм державного регулювання окремих галузей національної економіки.

Державне регулювання розвитку промислового виробництва

Метою державної промислової політики є створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу, який відповідатиме світовому рівню. Реалізація державної промислової політики передбачає створення належних умов для розвитку промисловості на ринкових засадах з одночасним посиленням державного регулювання там, де ринкові механізми діють неефективно. **Основними завданнями промислової політики**, які окреслені Концепцією державної промислової політики є:

- прискорення інституційних перетворень та утвердження конкурентного середовища;
- забезпечення конкурентоспроможності промисловості через реалізацію її інноваційного шляху розвитку, формування нових технологічних укладів, підтримка розвитку наукомістких виробництв;
- здійснення помірною протекціонізму до вітчизняного виробника з метою розвитку і стабілізації внутрішнього ринку промислової продукції; фінансова підтримка перспективних видів виробництва;
- структурна перебудова виробництва, в напрямку стимулювання його до оновлення, випереджальний розвиток ресурсозберігаючих та соціально орієнтованих виробництв; збільшення випуску експортноздатної продукції та розвиток виробництв, які випускають імпортозамінну продукцію;
- формування цілісних регіональних промислових комплексів, залучення фінансових, енергетичних, матеріальних та інших ресурсів для розвитку промисловості;
- середньострокове та перспективне прогнозування потреби в промисловій продукції.

В Україні окреслюють декілька варіантів проведення промислової політики:

а) орієнтація на експорт;

б) орієнтація на імпортозаміщення;

в) орієнтація на наукомістке виробництво, і, як наслідок, формування моделі глобальної технологічної інтеграції.

Зокрема, модель імпортозаміщення передбачає примат внутрішніх інноваційних і технологічних ресурсів та залучення іноземних (західних) технологій як альтернативи імпорту готових виробів. Головними елементами такої моделі є стійке розширення внутрішнього попиту за рахунок технічного переоснащення та оновлення; зміцнення конкурентних позицій національних виробників передусім на внутрішніх ринках; селективний захист внутрішніх ринків, обмеження на рух капіталу; домінування великих спрямування інвестицій на виробництва, орієнтовані на кінцевий попит; рівний доступ підприємств усіх галузей до ресурсів. Модель глобальної технологічної інтеграції означає залучення вітчизняних виробничих ланок до функціональних структур транснаціональних корпорацій. Головними елементами такої моделі є масовий приплив іноземних інвестицій у переробні та інші підприємства, що стали ланками транснаціональних корпорацій; підтримання більш низьких цін на чинники виробництва (ресурси, робоча сила); максимальна відкритість ринків товарів і капіталу.

Механізми реалізації державної промислової політики передбачає використання важелів загальної, селективної та крапкової підтримки. Загальна підтримка передбачає залучення всіх наявних важелів для підтримки розвитку всього пріоритетного напрямку розвитку; селективна – вибірково підтримку груп підприємств або продукції; крапкова – спрямовується на окремі підприємства або типи продукції.

Залежно від типу галузей і форм власності державне регулювання промислового виробництва здійснюється у вигляді:

а) прямого управління;

б) регулювання підприємницької діяльності.

Пряме державне управління спрямоване на забезпечення ефективного функціонування промислового виробництва і включає:

реформування системи управління промисловістю;

визначення цілей та пріоритетів промислового розвитку та проведення структурної перебудови;

підвищення ефективності управління корпоративними правами; фінансування та кредитування державних підприємств;

укладання контрактів з керівниками державних підприємств;

розвиток системи державних закупівель та державних замовлень;

індикативне планування розвитку;

інтегрування промислового комплексу в європейську і світову спільноту

поглиблення міжнародного співробітництва в науково-технічній та інноваційних сферах; перехід до європейських та світових стандартів.

Зокрема, згідно Концепції державної промислової політики, реформування системи управління промисловим виробництвом передбачає перехід від галузевого до функціонального принципу управління промисловістю, посилення координації роботи суміжних секторів економіки, налагодження взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади; впровадження дворівневого управління промисловим виробництвом (*перший* – міністерства та інші Центральні органи виконавчої влади за якими залишаються повноваження щодо формування та реалізації єдиної державної промислової політики, а *другий* – суб'єкти господарювання, за якими закріплюються повноваження з реалізації промислової політики на рівні підприємств. Тут забезпечується впровадження ринкового менеджменту, застосування сучасних форм маркетингу, реалізація ринкових механізмів залучення інвестицій, ефективне управління державними корпоративними правами).

Регулювання підприємницької діяльності спрямоване на формування конкурентного середовища для функціонування промислових підприємств і здійснюється заходами щодо їхньої підтримки і стимулювання розвитку.

Прогнозування потреби у промисловій продукції і населення в споживчих товарах є основою макроекономічного регулювання промислового виробництва.

З методологічного погляду у структурі потреб національної економіки в промисловій продукції доцільно розрізняти потребу в продукції видобувних галузей і потребу в продукції обробних галузей.

Потреба національного виробництва у сировині і матеріалах включає сумарні їх витрати на виробничо-експлуатаційні цілі, капітальне будівництво, експорт та ін. Для прогнозування перспективної потреби розробляють показники питомих витрат найважливіших видів сировини, палива й енергії на виробництво одиниці продукції.

Державні потреби на промислову продукцію є такі: на оборону, утримання державного апарату, охорону здоров'я, освіти, виконання міждержавних угод, поставку продукції за одержувані енергоносії тощо. **Державні потреби** — це потреби країни в продукції, необхідній для розв'язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення й підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів реалізації державних і міждержавних ЦКП, забезпечення функціонування установ сектору загального державного управління.

Перелік видів продукції (робіт, послуг), необхідних для забезпечення державних потреб, визначається Кабінетом Міністрів. Цей перелік формується на підставі політики державних пріоритетів, досліджень кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків, завдань макроекономічних планів (програм). Інструментом задоволення державних потреб є державні закупівлі.

Державні закупівлі — це засіб державного регулювання економіки, який передбачає, по-перше, формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів товарів (робіт, послуг), необхідних для задоволення державних потреб, по-друге, укладання державних договорів на поставку (закупівлі) продукції серед підприємств (організацій, установ). Інакше кажучи, державна закупівля — це придбання замовником товарів за державні кошти.

Державне регулювання агропромислового виробництва

Аграрна політика — це система заходів, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку АПК, стабілізацію і розширення аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки країни.

Суб'єктом реалізації аграрної політики в Україні є Міністерство аграрної політики, регіональні управління АПК і продовольства, Аграрний фонд України, Державні асоціації виробників.

Зміст аграрної політики держави в умовах трансформаційної економіки полягає у:

1. Проведенні земельної реформи.
2. Формуванні аграрного ринку та розвитку ринкової інфраструктури.
3. Розвитку нових форм господарювання.
4. Забезпечення умов для становлення сучасних фінансово-економічних, правових та організаційно-інституційних відносин в АПК.
5. Формуванні ринкового механізму управління АПК.
6. Забезпечення соціального розвитку села.

Державне регулювання АПК здійснюється на трьох рівнях:

- на загальнодержавному;
- на рівні областей і республіки Крим;
- на рівні адміністративних районів.

До основних **цілей** державного регулювання АПК належать:

1. Гарантування продовольчої безпеки держави.
2. Забезпечення населення якісними продуктами харчування.
3. Забезпечення промисловості сировиною.
4. Розв'язання проблем економічного і соціального характеру розвитку АПК.
5. Забезпечення інвестиційної привабливості АПК.

6. Нарощення експортного потенціалу АПК.

Державне регулювання АПК здійснюється *прямими і непрямими* методами. Загальна схема впливу держави на аграрний сектор України характеризується такою системою заходів:

Таблиця

Система основних заходів державного регулювання АПК

№	Заходи	Механізми реалізації
1.	Законодавче забезпечення розвитку АПК	Формування правової бази; прийняття законодавчих та нормативних актів; розроблення Земельного, Лісового, Водного Кодексів; розроблення державних цільових програм, формування Концепції аграрної політики
2.	Проведення аграрної реформи	Визначення пріоритетів в розвитку АПК, структурних перетворень, видів діяльності, моделей розвитку АПК, реформування земельних відносин
3.	Індикативне планування	Розроблення системи розрахункових та директивних показників та індикаторів, визначення обсягів державних закупівель
4.	Податкове регулювання АПК	Встановлення єдиного фіксованого податку, податкових пільг, стимулів, звільнення від сплати податку частини доходу за окремими видами діяльності; використання нарахованого ПДВ; застосування податкових преференцій
5.	Кредитна та фінансова політика	Надання державних кредитів, інвестицій; відкриття додаткових кредитних ліній; застосування авансових проплат; надання товарних кредитів (лізинг паливно-мастильних матеріалів, сільськогосподарської техніки); використання цільового субсидування; залучення іноземних кредитів та інвестицій; використання застави землі, майна; впровадження фіксованих кредитних ставок; впровадження фінансового лізингу; впровадження системи здешевлення кредитів комерційних банків; доплати, дотації, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки.
6.	Цінове регулювання	Визначення рівня орієнтованих закупівельних цін; забезпечення паритетності цін; дотування виробництва продовольчих товарів (резервні та заставні закупівлі з метою вирівнювання сезонних коливань)
7.	Інфраструктурне забезпечення	Формування мережі інфраструктури аграрного ринку: аграрних бірж, лізингових компаній, земельного банку; сприяння матеріально-технічному обслуговуванню; розвиток транспортної та сервісної інфраструктури: торгових домів, заготівельно-збутових, обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок тощо
8.	Реформування земельних відносин	Встановлення форм власності на землю; правил користування та використання землі; запровадження плати за землю; проведення моніторингу землі, землеустрою, паювання землі
9.	Регулювання імпорту сільськогосподарської продукції	Встановлення ввізного мита на сільськогосподарські товари, термінів їх дії; встановлення квот на ввезення сільськогосподарської продукції; запровадження системи сертифікація та контроль за ввезенням імпортової сільськогосподарської продукції
10.	Забезпечення державних потреб в сільськогосподарській продукції та сировині	Визначення обсягів і структури держзамовлень; укладення державних та регіональних контрактів; розміщення державних замовлень серед виконавців
11.	Технічне переоснащення та підвищення рівня виробництва	Розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування; сприяння у впровадженні нових технологій виробництва, вирощування і зберігання; часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки; надання кредитів для закупівлі складної сільськогосподарської техніки; фінансування з держбюджету (фінансовий лізинг)
12.	Забезпечення якості продуктів харчування	Запровадження державної санітарно-гігієнічної експертизи; державного реєстру; ідентифікації; сертифікації

Ключовою проблемою розвитку АПК і, відповідно, відправним пунктом стратегії його розвитку є досягнення належного рівня **продовольчої безпеки країни** і раціональних норм споживання основних продуктів харчування пересічним українцем.

Продовольча безпека є фактором стабільності внутрішнього ринку і потребує координації зусиль щодо оптимізації обсягів виробництва продовольства з метою підтримки достатнього рівня самозабезпечення. Продовольча безпека держави характеризується

- рівнем самозабезпечення продовольством;
- доступністю продовольства;
- доступністю харчового раціону.

Державне регулювання транспортної системи

Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюються відповідно до *транспортної політики держави*, яка являє собою комплексну програму дій за різними програмами діяльності транспортно-дорожнього комплексу (ТДК), включаючи його технічну модернізацію, адаптацію до ринкових умов господарювання, інституціональні перетворення у сфері форм власності, економічних відносин, системи управління, інтеграції до європейської та світової транспортних систем, кадрової та соціальної політики, економічної безпеки держави тощо. *Об'єктом державного регулювання* є єдина транспортна система України, яка включає транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен); промисловий залізничний транспорт; відомчий транспорт; трубопровідний транспорт; шляхи сполучення загального користування.

В Україні згідно з чинним законодавством визначено основні завдання державного регулювання в цій галузі:

- своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях;
- захист прав громадян під час їхнього транспортного обслуговування;
- безпечне функціонування транспорту;
- додержання потрібних темпів і пропорцій розвитку національної транспортної системи;
- захист економічних інтересів України, законних інтересів підприємств і організацій транспорту та споживачів транспортних послуг;
- створення однакових умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту;
- обмеження монополізму та розвитку конкуренції;
- координація роботи різних видів транспорту;
- ліцензування окремих видів діяльності в галузі транспорту;
- охорона довкілля від шкідливого впливу транспорту.

8. Механізм реалізації соціальної політики держави. Державне регулювання рівня життя населення .

Соціальна політика держави – це система управлінських, організаційних, регулятивних, саморегулятивних заходів, дій, принципів і засад, спрямованих на забезпечення оптимального соціального рівня та якості життя, соціального захисту малозабезпечених верств населення, їх соціальної безпеки в суспільстві.

Реалізація соціальної політики передбачає розв'язання наступних завдань:

- підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;
- надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць, фахова перепідготовка осіб, які втратили роботу;
- проведення ґрунтовної пенсійної реформи, що забезпечуватиме справедливую систему пенсійних виплат з урахуванням трудового вкладу особи;

- надання адресної допомоги найнужденнішим громадянам у грошовій та натуральній формах;
- сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню;
- запобігання комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;
- широка підтримка сім'ї, материнства та дитинства;
- проведення активної екологічної політики.

В систему **цілей** соціальної політики в Україні входять цілі стратегічного характеру:

- формування соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- активізація соціальної ролі держави;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя і праці;
- зростання добробуту громадян;
- формування ефективної системи соціального захисту;
- реформування пенсійної системи;
- розвиток соціальної інфраструктури

та поточного характеру (тактичні):

- забезпечення прожиткового мінімуму;
- погашення заборгованості з виплати заробітної плати;
- подолання бідності та надання адресної допомоги;
- обмеження безробіття та стимулювання зайнятості;
- захист населення від інфляції;
- формування екологічних та соціально безпечних умов життя.

Соціальна політика згідно чинного законодавства реалізується через такі інструменти:

- індексацію і компенсацію доходів громадян;
- встановлення вартості прожиткового мінімуму;
- встановлення межі малозабезпеченості, (гарантованого мінімуму);
- встановлення мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги;
- надання державних допомог та субсидій;
- формування соціальних фондів;
- розроблення соціальних програм;
- встановлення соціальних гарантій та соціальних пільг;
- соціальне забезпечення;
- соціальне інвестування;
- соціальні податки;
- соціальні послуги (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, інформаційні, тощо).

Складовими соціальної політики держави є

- політика доходів;
- система соціального забезпечення та надання соціальних гарантій;
- соціальний захист населення;
- політика зайнятості;
- розвиток системи охорони здоров'я, освіти, послуг, умов проживання;
- соціальне партнерство.

Соціальний захист населення є системою державних заходів щодо :

- підтримки певних категорій населення, які зазнають негативного впливу ринкових процесів;
- забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання окремим громадянам правової, фінансової та матеріальної допомог;
- забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці через встановлення соціальних стандартів.

Соціальний захист здійснюється як економічно активного, так і економічно неактивного населення, а також тих, хто нездатний самостійно себе забезпечити (непрацюючих і малозабезпечених).

Соціальний захист малозабезпечених і непрацездатних громадян передбачає:

- надання державних допомог (по безробіттю, одноразових, цільових, компенсаційних);
- надання державних субсидій (житлових, цільових на будівництво житла);
- надання натуральних допомог (товарні субсидії, безплатні обіди, безплатні проїзди, одяг, пільгова оплата житла);
- обслуговування пенсіонерів, інвалідів, самотніх громадян в будинках-інтернатах, центрах соціального обслуговування;
- встановлення мінімальних розмірів пенсій, соціальних пенсій;
- компенсаційні виплати та індексація доходів;
- впровадження соціальних податків.

Соціальні стандарти - це система офіційно встановлених державою соціальних нормативів (обов'язків держави) по задоволенню соціальних потреб громадян. Основними елементами соціальних стандартів є обов'язковість і загальнодоступність освіти; недопущення примусової праці; гарантування належних умов праці, її тривалості, оплати; мінімальний розмір заробітної плати, прожитковий мінімум.

Інститут соціального партнерства є комплексом процедур узгодження інтересів між найманими працівниками і роботодавцями за безпосередньої участі держави. Ці процедури спрямовані на:

- досягнення взаєморозуміння між економічними суб'єктами;
- запобігання трудовим конфліктам;
- розв'язання спірних питань шляхом переговорів.

До основних форм соціального партнерства відносять: консультації; переговори; взаємне інформування сторін; укладання колективних договорів (угод) та контроль за їх виконанням; сприяння розв'язанню колективних трудових спорів (соціальні суди); розгляд і вирішення можливих претензій та розбіжностей.

Показниками результативності соціальної політики є рівень і якість життя населення.

Під рівнем життя населення (РЖН) слід розуміти ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, який забезпечує сукупність матеріальних і соціальних умов життя.

В зарубіжних країнах для визначення РЖН використовують поняття індекс людського розвитку (ІЛР), який був запропонований ООН у 1990р. як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни. ІЛР є інтегрованим показником, який включає

- 1) тривалість життя населення (граничні значення 25-85 років);
- 2) рівень освіти (від 0-100%, кількість років навчання після 25 років);
- 3) обсяг ВВП на душу населення (від 200 до 4000 дол. США).

Низьким вважається ІЛР, менший за 0,5, а високим - 0,9-1,0.

В світовій практиці РЖН визначається як ступінь розвитку і задоволення потреб людини і вимірюється показником індекс якості життя, який є комбінованим показником. Він визначається рівнем медичного обслуговування, рівнем споживання, забезпеченістю житлом, рівнем освіти, межею бідності та іншими соціальними показниками. (Межа бідності – це фіксована частка, середньодушового доходу, який складає 75% медіанних витрат на одну особу).

Реальні доходи населення (Др) - є узагальнюючим показником РЖН, і за вартісним змістом відображає ту частину національного продукту, яка використовується на особисте споживання та нагромадження, а за матеріально-речовим характером є сумою матеріальних благ, яку можна придбати на фактично отримані доходи з урахуванням зміни цін на споживчі товари і послуги.

Реальні доходи включають:

- всі грошові доходи населення від трудової діяльності, володіння власністю, державні трансферти (заробітна плата, доход від підприємницької діяльності, орендна плата, рентні платежі, пенсії, стипендії, допомоги); (Дг)

- натуральні доходи; (D_n)
- доходи, які отримуються у вигляді надання безплатних послуг (освіта, охорона здоров'я, мистецтво, спорт). (M_c)

В практиці визначення рівня реальних доходів здійснюється такі типи розрахунків:

1. Номінальних доходів. (D_n)

$$D_n = D_c + D_n + M_c$$

2. Реальних кінцево використовуваних доходів (D_p)

$$D_p = D_n - O_n,$$

де, O_n - оплата послуг, податки, збереження, внески.

3. Реальних доходів з урахуванням індексу споживчих цін ($D_p \text{ і.ц.}$)

$$D_p \text{ і.ц.} = \frac{D_p}{I_{с.ц.}},$$

де, $I_{с.ц.}$ - індекс споживчих цін

$$\text{або } D_p \text{ і.ц.} = \frac{D_n - O_n}{I_{с.ц.}}$$

4. Реальних доходів на одну особу (D_{po})

$$D_{po} = \frac{D_p \text{ і.ц.}}{Ч_n}$$

де, $Ч_n$ - чисельність населення.

5. Темпів зміни рівня реальних доходів населення ($T_{з_{D_{po}}}$)

$$T_{з_{D_{po}}} = \frac{D_{po}_p}{D_{po}_{баз}} \times 100\%,$$

де, D_{po}_p і $D_{po}_{баз}$ – реальні доходи на одну особу в розрахунковому і базовому періодах.

Індекс споживчих цін характеризує зміну купівельної здатності отриманих доходів. Розраховується на основі співставлення вартості фіксованого набору товарів і послуг, необхідного для підтримки певного рівня життя, в старих і нових цінах.

Мінімальний споживчий бюджет (МСБ) – набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг у натуральному і вартісному виразі, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб.

Методи розрахунку МСБ:

статистичний – в розрахунки закладається існуюча структура та обсяги споживання як мінімальні, та враховуються дані бюджетних обстежень сімей для кращого обґрунтування обсягів і структури споживчих витрат;

структурний – використовуються складені співвідношення між видами витрат населення на придбання матеріальних благ і споживчих послуг, зокрема, між продовольчими та непродовольчими товарами та послугами;

нормативний – використовуються науково-обґрунтовані (мінімальні, раціональні) норми споживання товарів і послуг на душу населення або сім'ю. В основу розрахунків закладаються дані мінімальних "споживчих кошиків" продовольчих і непродовольчих товарів. Набори кошиків визначаються за нормативами, що їх розраховують наукові заклади для статево-вікових груп населення на особу в середньому по країні.

Прожитковий мінімум – *вартісна величина* достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини набору продуктів харчування і непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо за категоріями населення:

- дітей віком до 6 років (дошкільного віку);
- дітей віком від 6 до 18 років (шкільного віку);
- працездатних громадян;
- непрацездатних громадян (пенсіонерів, інвалідів).

Прожитковий мінімум встановлюється КМУ після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг. Прожитковий мінімум щорічно затверджується ВРУ до початку розгляду Державного бюджету і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін. Обов'язковою умовою є публікація в офіційних виданнях.

До основних принципів формування наборів товарів і послуг, які включаються в прожитковий мінімум належать:

1. Набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів визначається в натуральних показниках, набір послуг – у нормативах споживання на особу населення не рідше одного разу на п'ять років;
2. *Набір продуктів харчування формується* спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я (Міністерство охорони здоров'я) з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій ВООЗ.

Вартість продовольчого набору розраховується як сума добутків встановленого нормативу споживання продукту харчування (H_i) на одну особу і середньої ціни даного продукту (C_i)

$$V_n = \sum H_i \times C_i$$

3. *Набір непродовольчих товарів* формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері економіки (Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції) з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Вартість непродовольчого набору розраховується як сума добутків встановленого нормативу споживання непродовольчого товару (норма запасу) (C_j) і середньої його ціни (C_j) з урахуванням терміну експлуатації або зношення товару (T_{zn})

$$V_{n.p.} = \sum H_j \times C_j / T_{zn}$$

4. До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші. Набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

Визначення житлово-комунальних послуг (по водо-, тепло-, газо-і електропостачанню, водовідведенню, утриманню та експлуатації житла тощо) здійснюється виходячи із соціальної норми житла та нормативів споживання таких послуг.

Межа малозабезпеченості - є величиною сукупного доходу на одну особу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні. Прожитковий мінімум відрізняється від межі малозабезпеченості тим, що останній встановлюється для непрацездатного населення, при розрахунку межі не враховуються транспортні витрати сплата податків, соціальні відрахування.

9. Державне регулювання ринку праці.

Ринок праці характеризує відносини, які складаються в процесі пропонування, найму та оцінки робочої сили і відображає баланс інтересів між роботодавцями, найманими працівниками, державою та громадським організаціями. Механізм функціонування ринку праці передбачає формування певних відносин між його суб'єктами, а саме: *роботодавці* зацікавлені в придбанні кваліфікованої робочої сили; *наймані працівники* зацікавлені в можливості отримати роботу відповідно їхній кваліфікації та належної оплати (оцінки) праці; *безробітні* очікують отримати допомогу по безробіттю та можливість перекваліфікуватися чи перенавчитися; *державна* прагне збалансувати ринок праці та знизити рівень безробіття, а *громадські організації (передусім, профспілки)* зацікавлені в дотриманні гарантій оплати та безпечних умов праці.

Державне регулювання ринку праці передбачає здійснення системи правових та економіко-організаційних заходів, спрямованих на його збалансування, забезпечення продуктивної зайнятості, створення належних умов праці та раціонального використання робочої сили. *Завданнями* державного регулювання ринку праці в сучасних умовах є: реформування ринку праці з метою подолання негативних тенденцій у сфері зайнятості та детінізації ринку; підвищення рівня продуктивної зайнятості; запобігання масовому безробіттю внаслідок структурних змін в економіці; посилення соціальної захищеності безробітних.

В Україні основні функції державного регулювання ринку праці виконує Міністерство праці і соціальної політики. Безпосередня реалізація заходів щодо скорочення рівня безробіття та підвищення зайнятості здійснюється Державною службою зайнятості через мережу регіональних центрів зайнятості. Джерелом фінансування основних урядових заходів виступає Державний Фонд сприяння зайнятості населенню.

Механізм державного регулювання зайнятості населення включає:

1. Формування правової бази регулювання ринку праці. (В Україні державне регулювання зайнятості здійснюється на підставі системи законодавчих та нормативних актів, основними з яких є Закони України “Про зайнятість населення” і “Про оплату праці”, Генеральна тарифна угода між КМУ та профспілками, Державна програма зайнятості, Указ Президента України “Про вдосконалення державного регулювання у сфері зайнятості та ринку праці в Україні” тощо).

2. Розроблення та вироблення механізмів реалізації програм зайнятості. (В систему таких програм входять: державні та регіональні програми зайнятості; програми громадських робіт; програми перепідготовки та перекваліфікації; програми державних допомог по безробіттю; першого робочого місця для молоді).

3. Створення мережі центрів та служби зайнятості. (Основними функціями служби та центрів зайнятості визначені: а) реєстрація безробітних та визначення статусу безробітного; б) надання консультацій та інформації; в) здійснення фінансової підтримки безробітного; г) організація професійної підготовки та перепідготовки; д) аналіз та прогнозування стану ринку праці. В Україні з 2002р. діє Єдина технологія обслуговування незайнятого населення, що дозволяє спростити систему обліку і підтримки безробітних).

4. Формування Державного фонду сприяння зайнятості населення та управління його коштами. (Джерелами надходжень коштів в Державний фонд зайнятості є: а) відрахування від фондів оплати всіх підприємств і організацій; б) відрахування від сум заробітної плати працюючих громадян; в) державні субсидії. Витрачаються кошти з фонду на надання допомог по безробіттю; фінансування навчання та перекваліфікації; організацію громадських робіт; реалізацію заходів програми зайнятості).

5. Розвиток та впровадження гнучких форм зайнятості (зокрема, використання режиму неповного робочого часу; створення нестандартних робочих місць та організації праці).

6. Організацію системи професійного навчання і перекваліфікації. (У відповідності до потреб ринку здійснюється перенавчання безробітних. При цьому визначаються базові навчальні заклади, розробляються програми навчання, здійснюється фінансування навчання).

7. Розроблення та впровадження механізмів стимулювання створення робочих місць для окремих категорій громадян, які не здатні конкурувати на ринку праці (інваліди, молодь, багатодітні матері), зокрема шляхом бронювання робочих місць та встановлення квот робочих місць.

8. Створення інформаційно-довідкової системи ринку праці, що передбачає формування банку даних професій, робочих місць, вакансій. В рамках Єдиної технології обслуговування незайнятого населення діє програма єдиної інформаційно-аналітичної системи служби зайнятості (ЄІАС), яка чітко окреслює критерії надання соціальних послуг незайнятим громадянам та їхнього соціального захисту

Державне регулювання зайнятості здійснюється в **межах активної і пасивної** політики зайнятості. Активна політика спрямована на стимулювання попиту на робочу силу і передбачає надання таких послуг, як безпосереднє працевлаштування безробітних; перенавчання та перекваліфікація; допомога в пошуку роботи; організація громадських робіт; стимулювання

самозайнятості. Пасивна політика має на меті надання фінансової підтримки незайнятим громадянам і передбачає компенсацію втрат доходів внаслідок безробіття; надання допомог по безробіттю; надання державних субсидій.

Основою для здійснення регулятивних заходів в сфері зайнятості є оцінка та прогнозування динаміки трудових ресурсів, а також стану і тенденцій на ринку праці. З цією метою складаються а) загальнодержавний баланс трудових ресурсів та б) баланс ринку праці. Такі баланси розробляються на загальнодержавному та регіональному рівнях і входять складовою частиною до Програми економічного і соціального розвитку країни (регіону).

Зведений баланс трудових ресурсів (ЗБТР) – характеризує розподіл та використання трудових ресурсів за видами діяльності та сферами зайнятості. За його допомогою прослідковують структуру трудових ресурсів і зайнятих, виявляють джерела вивільнення працівників. ЗБТР – складається з чотирьох розділів:

1. Населення
2. Трудові ресурси.
3. Розподіл трудових ресурсів.
4. Розподіл зайнятих.

Баланс ринку праці (БРП) – характеризує обсяг, структуру та джерела пропозиції робочої сили, відносні обсяги працевлаштування за напрямками, чисельність безробітних за категоріями. БРП містить три основні розділи:

1. Пропозиція робочої сили.
2. Попит на робочу силу.
3. Чисельність безробітних на кінець року.

Пропозиція робочої сили формується за рахунок наступних джерел: з них: вивільнені з галузей народного господарства; звільнені з причин плинності кадрів; випускники навчальних закладів; раніше зайняті в домашньому господарстві; інші категорії незайнятого працездатного населення (переселенці, військовослужбовці). Основними напрямками попиту на робочу силу, які включаються в баланс є:– вакантні робочі місця; додаткові робочі місця; перекваліфікація і перенавчання; самостійне вирішення участі в трудовій діяльності (самозайнятість). Чисельність незайнятих (*безробітних*) визначається різницею між обсягами пропозиції і попиту на кінець розрахункового року.

Загальна форма балансу ринку праці має вигляд:

$$T_o + T_l = P_o + T_k,$$

де T_o – чисельність незайнятого працездатного населення працездатного віку на кінець року, який передуює прогнозованому і які потребують працевлаштування;

T_l – надходження (пропозиція) робочої сили на ринок праці протягом прогнозованого періоду;

P_o – обсяг попиту на робочу силу для заміщення вакантних і заново створених робочих місць та на розширення самозайнятості, малого і середнього бізнесу протягом прогнозованого періоду.

T_k – чисельність незайнятого працездатного населення, яке потребує працевлаштування на кінець прогнозованого періоду.

Структура БРП та методика розрахунку основних його статей подана в таблиці 9.4.

Таблиця 9.4

Зведений баланс ринку праці

Статті	Чисельність		
	Позначення	Оцінка на поточний рік	Прогноз
1	2	3	4
ПРОПОЗИЦІЯ робочої сили, всього	$PP_{p.c.}$		$PP_{p.c.} = T_o + T_l$
в т.ч. чисельність незайнятих осіб, для яких вирішується питання працевлаштування на початок року	T_o		
- надійде на ринок праці, всього	T_l		$T_l = P_{в.} + P_{з.} + P_{у.} + P_{д.з.} + P_i$

з них : - вивільнені з галузей народного господарства	<i>Пв.</i>		
- звільнені з причин плинності кадрів	<i>Пз.</i>		
- випускники навчальних закладів	<i>Пу.</i>		
- раніше зайняті в домашньому господарстві	<i>Пд.з.</i>		
- інші категорії незайнятого працездатного населення (переселенці, військовослужбовці)	<i>Пі</i>		
ПОПИТ на робочу силу, всього	<i>По</i>		$По = Пв.р.м. + Пд.р.м. + Пкв. + Псам.$
в т.ч. – вакантні робочі місця	<i>Пв.р.м.</i>		
- додаткові робочі місця	<i>Пд.р.м.</i>		
- перекваліфікація і перенавчання	<i>Пкв.</i>		
- знімаються з обліку для самостійного вирішення участі в трудовій діяльності	<i>Псам.</i>		
Чисельність незайнятих громадян на кінець року	<i>Тк</i>		$Тк = ППр.с. - По$
з них - безробітні			

Регулювання оплати праці. Розрізняють державне і договірне регулювання оплати праці. В основі *договірного регулювання* лежить укладання системи тарифних угод, а саме, генеральної (між Кабінетом Міністрів України та профспілками); галузевої (між галузевими міністерствами та державними комітетами та галузевими профспілками); регіональної та укладання колективних договорів (на підприємствах та в організаціях). Об'єктами таких угод та договорів є створення безпечних умов роботи; належний рівень та диференціація оплати праці; гарантії оплати праці та відпочинку тощо.

Державне регулювання оплати праці здійснюється механізмами прямого і непрямого впливу. Пряме регулювання здійснюється шляхом

- а) встановлення мінімальної заробітної плати
- б) встановлення державних норм і гарантій в оплаті праці;
- в) встановлення умов і розмірів оплати праці в бюджетних установах;
- г) встановлення міжгалузевих співвідношень в оплаті праці;
- д) формування тарифної системи країни;
- е) запровадження механізмів контролю за безпекою праці.

До методів непрямого регулювання відносять:

- регулювання фондів оплати праці;
- оподаткування доходів працюючих громадян .

Мінімальна заробітна плата є законодавчо встановленим розміром заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якої не може проводитися оплата за виконану місячну, годинну чи тижневу норму праці. Її розмір залежить від величини прожиткового мінімуму, загального рівня середньої плати, продуктивності праці та рівня зайнятості. Розмір мінімальної заробітної плати переглядається залежно від рівня зростання цін на споживчі товари. Система норм і гарантій в оплаті праці закріплюється в Кодексі Законів про працю і включає: оплату праці в надурочний час, святкові дні, нічний час; оплату щорічних відпусток, перекваліфікацію, неповний робочий день для підлітків та вагітних жінок. Регулювання міжгалузевих співвідношень в оплаті праці має на меті забезпечити диференціацію доходів залежно від складності праці та її безпеки в різних галузях національної економіки. Розподіл робіт залежно від їхньої складності, а працівників – залежно від їхньої кваліфікації здійснюється на основі тарифної система оплати праці. Така система включає а) тарифні сітки; б) тарифні ставки; в) схеми посадових окладів; г) тарифно-кваліфікаційних характеристики посад (довідників).

10. Механізм державного регулювання природоохоронної діяльності.

Державна екологічна політика передбачає застосування системи заходів, цілей та дій органів державної влади всіх ієрархічних рівнів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки, збереження якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів, раціонального природокористування, задоволення екологічних потреб населення і створення відповідних екологічнобезпечних умов життєдіяльності людей.

Розрізняють два типи екологічної політики: *активну і пасивну*.

Активна політика орієнтована на послідовне зменшення забруднення. Для цього застосовуються екологічні регулятори – емісійні нормативи поетапного зниження забруднення, тимчасові дозволи на викиди та інші.

Пасивна політика формується за ідеологією стримування зростання забруднення. Вона ґрунтується на використанні переважно адміністративно–розпорядчих (регламентаційних) інструментів, екологічних стандартів і норм, дозвільних процедур.

Об'єктом державного регулювання є стан навколишнього середовища, тобто сукупність природних і природно – соціальних умов і процесів, природні ресурси, як ті, які залучені до господарського обігу, так і ті, які на цей час не використовуються в народному господарстві (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси та інші природні комплекси).

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної ситуації підлягають також здоров'я та життя людей .

До функцій управління природоохоронною діяльністю належать :

- розробка методологічного, нормативно – методичного та правового забезпечення;
- проведення державної екологічної експертизи та її виконання на національному рівні;
- створення економічного механізму природокористування;
- регулювання використання природних ресурсів і запобігання забрудненню навколишнього середовища;
- державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;
- визначення нормативів якісного стану природних ресурсів;
- формування та використання державних позабюджетних фондів охорони навколишнього середовища;
- регулювання використання ресурсів державного значення;
- державний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, зокрема ядерної та радіаційної безпеки;
- здійснення єдиної науково – технічної політики щодо охорони та раціонального використання природних ресурсів;
- реалізація міжнародних угод та забезпечення процесу прийняття державних рішень екологічною інформацією (організація моніторингу, впровадження інформаційних технологій, уведення обліку забруднень, прогнозування);
- екологічна освіта та виховання населення.

Метою державного регулювання природоохоронної діяльності є:

- розробка систем методів і механізмів управлінського впливу, спрямованих на збереження та зміцнення природоресурсного потенціалу;
- зниження антропогенного і техногенного впливу на довкілля;
- забезпечення раціонального використання й ефективного відтворення природних ресурсів;
- досягнення вимог екологічної безпеки.

Державне регулювання природоохоронної діяльності та раціонального природокористування ґрунтується на застосуванні системи правових, адміністративних й економічних важелів і методів державного впливу.

Розрізняють державну, громадську та інші види *екологічної експертизи*.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є *стандартизація й нормування*. Вони здійснюються з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього середовища, використання екологічної безпеки.

Система екологічних нормативів включає:

1. нормативи екологічної безпеки (гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимий вміст шкідливих речовин у продуктах харчування);
2. гранично допустимі норми викидів і скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин;
3. рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів .

До основних *важелів державного регулювання* відносять

- екологічне страхування;
- підвищені норми амортизації основних фондів;
- договори на комплексне природокористування; оренду, передачу в постійне користування природоохоронних об'єктів та інше.

Держане регулювання природоохоронної діяльності та раціонального природокористування ґрунтується на:

1. застосуванні екологічних обмежень та лімітів природокористування;
2. застосуванні санкцій за нераціональне природокористування;
3. створенні екологічного ринку;
4. запровадженні економічних важелів платності природокористування;
5. розвитку системи економічного стимулювання раціонального природокористування;
6. формуванні екологічних фондів;
7. розробці та реалізації екологічних, природоохоронних програм.

Плата за використання природних ресурсів є основним джерелом надходжень до бюджетів. *Плата здійснюється за:*

- спеціальне використання природних ресурсів, яка встановлюється на основі нормативів плати і лімітів використання ресурсів ;
- забруднення навколишнього природного середовища, яка встановлюється на основі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище , захоронення відходів;
- погіршення характеристик природних ресурсів у результаті володіння і користування ними, які встановлюються також на основі відповідних нормативів.

11.Регіональна економічна політика. Державне регулювання розвитку регіонів

Об'єктами державної регіональної політики України є первинні (базові) регіони: Автономна Республіка Крим, 24 адміністративно-територіальні області та міста Київ і Севастополь.

В Концепції державної регіональної політики України визначено, що **державна регіональна політика** – це складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язана із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів.

Державна політика розглядається в сукупності двох аспектів:

– по-перше, як *регіональна політика держави*, що проявляється через здійснення органами державної влади системи заходів у сфері політичній, економічній, демографічній, соціальній, інноваційній, екологічній, гуманітарній, національній, яка враховує особливості кожного регіону. Це є сукупність дій держави (зокрема, центральних органів виконавчої влади), спрямованих на зменшення диференціації у рівнях розвитку регіонів, на раціональне використання регіональних ресурсів і можливостей, створення умов для підвищення ефективності діяльності регіонів, на досягнення загальнодержавних інтересів з урахуванням специфіки територій;

– по-друге, *внутрішня політика регіонів*, яка здійснюється органами управління регіоном (зокрема, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування) самостійно для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку

територій, максимального забезпечення потреб населення, раціонального використання всіх регіональних ресурсів за умови врахування загальнодержавних інтересів.

Принципи розробки та реалізації державної регіональної політики: принцип легітимності; унітарності; принцип поєднання процесів централізації та децентралізації влади; принцип субсидіарності; диференційованості; системності; принцип партнерства.

Мета державної регіональної політики – створення умов для динамічного, збалансованого, комплексного соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування

До основних *механізмів державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів*, відносять:

- нормативно-правове забезпечення регулювання розвитку різних типів регіонів;
- застосування державного стратегічного планування, прогнозування і програмування регіонального розвитку та запровадження розробки стратегій розвитку регіонів органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади;
- розмежування функцій і повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- управління комунальною власністю, а також розмежування об'єктів спільної власності територіальних громад, що перебувають в управлінні районних та обласних рад;
- впровадження механізму концентрації та оптимізації потоків державних ресурсів, що спрямовуються у регіони у вигляді поточного фінансування державних установ, капітальних вкладень головними розпорядниками коштів державного бюджету з метою досягнення найбільш ефективного їх використання при вирішенні проблем регіонального розвитку;
- застосування нових договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання регіонального розвитку;
- впровадження фінансово-бюджетних та грошово-кредитних механізмів подолання депресивності територій;
- оптимізація мережі та створення умов для підвищення ефективності функціонування спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку;
- розвиток інфраструктури регіональних та міжрегіональних ринків;
- підтримка підприємництва у регіоні та формування інфраструктури підтримки регіонального розвитку;
- застосування інструментів державного регулювання, спрямованих на формування в регіонах сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, активізації інвестиційної діяльності, розв'язання проблем зайнятості населення;
- підвищення спроможності органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва;
- підвищення самостійності регіональних органів управління у формуванні та використанні коштів місцевих бюджетів на основі удосконалення системи місцевих податків і зборів;
- реформування міжбюджетних відносин через удосконалення порядку розподілу трансфертів з державного бюджету на основі запровадження державних соціальних стандартів, удосконалення практики надання трансфертів з державного бюджету України на основі об'єктивних критеріїв, неухильне дотримання принципу збалансованості місцевих бюджетів.

Тема 6 Прогнозування, програмування та макроекономічне планування розвитку національної економіки

Обговорення питань теми.

1. Сутність соціально-економічного прогнозування. Система прогнозів.
2. Методи соціально-економічного прогнозування.

3. Організація державного прогнозування в Україні.
4. Суть макроекономічного планування. Види макроекономічних планів.
5. Методологія макроекономічного планування.
6. Організація розроблення та реалізації макроекономічного плану.
7. Програмування національної економіки. Класифікація цільових комплексних програм. Організація розробки Державної програми соціально-економічного розвитку України.

Література

1. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
2. *Державне регулювання економіки: навч.метод. комплекс/ А.Ф.Мельник та інші. – Тернопіль, Економ.думка. 2007. – 212с.*
3. *Градов А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*
4. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
5. *Савченко А.М. Національна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*
6. *Державне управління: навч. посібник / за ред. А.Ф.Мельник. – К.: Знання, - 2006.*

1. Сутність соціально-економічного прогнозування. Система прогнозів.

Соціально-економічне прогнозування (СЕП) виступає важливою складовою цілісного механізму державного регулювання економіки і покликане передбачати ймовірні тенденції при розв'язанні стратегічних завдань розвитку країни. Прогнозні оцінки економічних процесів і явищ слугують вихідним матеріалом для вибору цілей розвитку економіки, визначення напрямків стратегії соціально-економічного розвитку, розроблення орієнтовних макроекономічних параметрів та їхнього обґрунтування, а також прийняття управлінських рішень щодо досягнення прогнозованого стану економіки. Разом з тим, СЕП є одним із основних інструментів реалізації державної політики на довго- і короткостроковий періоди. Прогнозування виявляє проблеми, які слід урахувати в майбутньому періоді і дозволяє обґрунтовувати заходи щодо активного впливу на них.

Необхідність СЕП спричиняється тим, що майбутнє невизначене й ефект багатьох рішень, які приймаються сьогодні, протягом певного часу не відчутні. Тому точне передбачення майбутнього підвищує ефективність процесу прийняття таких рішень. Під *прогнозом* розуміють науково-обґрунтоване судження про можливий (ймовірний) стан та перспективи розвитку об'єкта в майбутньому. *Прогнозування* (з грец. – “знання наперед”) є видом пізнавальної діяльності людини, спрямованої на формування прогнозів розвитку об'єкта в майбутньому на основі аналізу тенденцій його поведінки в минулому.

Прогнозування є важливою з'єднувальною ланкою між теорією і практикою у всіх сферах суспільного життя. В своїй основі воно містить два поняття: *передбачення* і *пропозицію*. *Передбачення* є формою опису можливих або бажаних перспектив розвитку об'єкта (його стану, тенденцій), а *пропозиція* є способом досягнення бажаного стану через прийняття системи конкретних цілеспрямованих управлінських дій і рішень.

Соціально-економічне прогнозування(СЕП) є науковим обґрунтуванням можливих змін або якісного стану економіки в майбутньому, а також альтернативних шляхів і термінів досягнення цього стану.

Наявність прогнозу з тієї чи іншої проблеми *дає змогу* уникнути помилок чи випереджаючих або запізнених рішень, попередити несприятливі та небажані події. Економічний прогноз визначає основні напрями розвитку економіки і відбиває сукупність складних зовнішніх і внутрішніх зв'язків та залежностей в економічній системі. Його розроблення має ґрунтуватися на дотриманні основних принципів, до яких відносять *принципи системності, альтернативності, цілеспрямованості, наукової обґрунтованості, інформаційної єдності, багаторівневого описання, адекватності*. Державне прогнозування в Україні ґрунтується на більш конкретизованій системі принципів, *яка включає принципи: цілісності; об'єктивності; науковості; гласності; самостійності; рівності; дотримання загальнодержавних інтересів.*

Під системою соціально-економічного прогнозування розуміють єдність методології, організації і розробки прогнозів, що забезпечують їхню узгодженість, послідовність і безперервність.

Сьогодні розробляється багато різноманітних прогнозів різного спрямування, характеру, терміну дії, тому виникає проблема їхньої узгодженості і ув'язки між собою. Важливою характеристикою СЕП є класифікація (типологія) прогнозів. В теорії і практиці прогнозування існують різні підходи до класифікації. Спільним є те, що типологія базується залежно від класифікаційних ознак, якими можуть бути: об'єкт прогнозування, його масштаби, час випередження, функції прогнозу, наявність інформації тощо. В прогностиці сьогодні існує понад 30 класифікаційних ознак, що ускладнює формування єдиної класифікації.

Вихідними в системі прогнозування економічного і соціального розвитку є прогнози первинних факторів виробництва. До цієї групи належать *прогнози природних, виробничих, трудових, фінансових науково-технічних ресурсів*. За об'єктом прогнозування вирізняють прогнози *ресурсів*; *прогнози розвитку економіки*; *прогнози суспільних потреб*. Залежно від рівня агрегування показників прогнози класифікуються на *макроекономічні, макроструктурні, галузеві, регіональні*. За ознакою відношення до об'єкту прогнозування прогнози бувають *активними і пасивними*. Активні прогнози містять якісну оцінку виявлених тенденцій та передбачають систему управлінських дій з метою досягнення прогнозованого стану об'єкта. Пасивні прогнози враховують складені в минулому закономірності розвитку об'єкта і не передбачають активних дій з боку державних органів управління по їх зміні.

За *функціональною ознакою* прогнози поділяються на два типи *пошукові і нормативні*. *Пошукові прогнози* базуються на умовному продовженні в майбутньому складеної в минулому тенденції розвитку без огляду на чинники, які здатні змінити ці тенденції. *Нормативні прогнози* розробляються на підставі заздалегідь визначеної мети (цілі, нормативу). Їхнє розроблення спирається на принцип цілеспрямованості і пов'язане з управлінськими аспектами прогнозування. За своєю суттю вони є активними прогнозами.

За *ступінню обґрунтованості доказів і використання вихідної інформації* прогнози бувають *інтуїтивні* (складені на основі інтуїції прогнозиста і не усвідомленні методів і принципів прогнозування) та *логічні* (складені на основі логічних і теоретичних обґрунтувань вихідних принципів прогнозування і способів оцінки результатів прогнозування). За *часовим горизонтом* (часом випередження) прогнози класифікуються як *оперативні, короткострокові, середньострокові та довгострокові (далекострокові)*. Зазначені прогнози відрізняються один від одного не тільки тривалістю прогнозного горизонту, а й характером прогнозованої інформації (кількісна чи якісна) та гіпотезою про можливість зміни певних тенденцій в межах прогнозного горизонту.

В залежності від *сценарію (умов) розвитку економіки*, які закладаються в прогноз розрізняють *оптимістичні* (максимальні), *песимістичні* (мінімальні) та *реалістичні* (помірні) прогнози. Вибору варіанту прогнозу (сценарного розвитку) передують гіпотези про сталий розвиток, активне державне втручання, перешкоди (зовнішні і внутрішні). *Оптимістичний варіант* прогнозних розрахунків будується за умови, що уряд здійснюватиме активні дії щодо реформування економіки, її стабілізації та забезпечення економічного зростання, *песимістичний варіант* прогнозів передбачає погіршення вихідних умов функціонування об'єкта, а *реалістичний варіант* відповідає сценарію розвитку економіки, при якому всі основні тенденції в ретроспективі зберігатимуться на весь перспективний період.

За іншими частковими класифікаційними ознаками прогнози поділяються а) за ступенем контролю за змінними величинами – *на контрольовані і неконтрольовані*; б) за умови настання події – *на умовні і безумовні*; в) від кількості об'єктів, які розглядаються – *на одиничні і множинні*; г) за метою прогнозування – *на конфірмативні і планіфікаційні*. Конфірмативні мають за мету довести чи спростувати те чи інше уявлення про об'єкт, а планіфікаційні – створити фундамент (основу) для розроблення планових показників. д) від кількості об'єктів, які розглядаються – розрізняють *одиничні і множинні* прогнози.

2. Методи соціально-економічного прогнозування.

Під методами соціально-економічного прогнозування розуміють сукупність прийомів, оцінок та способів дослідження соціально-економічних процесів, які дають змогу на основі аналізу минулих (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків в системі або їх змін винести судження про можливий (ймовірний) її розвиток в майбутньому.

Вибір методу прогнозування ґрунтується, насамперед, на необхідності забезпечити функціональну повноту, достовірність і точність прогнозу, а також, на необхідність зменшити затрати часу і грошові засоби на здійснення процесу прогнозування соціально-економічного розвитку.

В систему методів, що використовуються в прогнозування соціально-економічного розвитку, закладаються певні класифікаційні ознаки. Найбільш розповсюдженою є *ступінь формалізації*, за якою методи прогнозування поділяються на інтуїтивні і формалізовані. Другою класифікаційною ознакою можна назвати *загальний принцип дії методів* прогнозування (тут розрізняють експертні, фактографічні і комбіновані методи); третьою – *спосіб отримання прогнозованої інформації*, за якою методи прогнозування поділяються на *статистичні, експертних оцінок, моделювання*.

Експертні методи прогнозування застосовуються в тих випадках, коли інформаційний масив, який характеризує розвиток об'єкта в минулому, недостатній або ж відсутній. Експертні методи ґрунтуються на використанні оцінки (інтуїції) спеціалістів–експертів щодо перспектив розвитку об'єкта в майбутньому.

За принципом дії експертні методи поділяють на а) методи індивідуальної експертної оцінки (МІЕО) та б) методи колективної експертної оцінки (МКЕО).

Методи індивідуальної експертної оцінки включають методи прогнозування, засновані на використанні в якості джерела інформації, судження (оцінку) одного або декількох спеціалістів-експертів. При цьому, експерти повинні бути компетентними в сфері діяльності, що підлягає прогнозуванню. До МІЕО відносять *анкетування, аналітичні і доповідні записки, методи написання сценарію, морфологічний аналіз, інтерв'ю, дискусії, психоінтелектуальна генерація ідей*.

Методи індивідуальної експертної оцінки є поки що найбільш доступними, але не найбільш достовірними способами розроблення прогнозу через значну суб'єктивність і залежність від професіоналізму і компетентності експерта. Використання методів колективних експертних оцінок (МКЕО) є спробою підвищити ступінь об'єктивності думок експертів, збільшити достовірність групового обговорення.

МКЕО – це методи, що ґрунтуються на виявленні узагальненої об'єктивної оцінки експертної групи шляхом оброблення індивідуальних незалежних оцінок, винесених експертами, які входять в цю групу. МКЕО можуть здійснюватися шляхом як безпосереднього (опитування) так і опосередкованого (анкетування) контакту з експертами. В групі опосередкованих методів при формуванні судження експерт підпадає під активні дії, які стимулюють його до прийняття найбільш обґрунтованих і найбільш вірогідних рішень. Характерними представниками цієї групи є *методи експертних комісій, методи колективної генерації ідей, методи круглого столу*. Опосередковані методи забезпечують анонімність експертів, що дає змогу обґрунтовувати своє судження і не узгоджувати його з раніше висунутими. При цьому узгодженість суджень і думок досягається шляхом багатоетапного анкетування експертів. До таких методів відносять *метод “Дельфі”, евристичне прогнозування, синоптичні методи, матричні моделі*.

Фактографічні методи використовуються тоді, коли інформаційна база про минулий розвиток об'єкта є достатньою і в повному обсязі. В якості інформаційної бази використовуються факти, які дійсно мали місце і зафіксовані на будь-якому носії інформації і мають як кількісний так і якісний характер. Фактографічні методи включають *статистичні методи; методи аналогії; методи прогнозного моделювання*.

Статистичні методи ґрунтуються на аналізі часових динамічних рядів, які дозволяють окреслити загальні тенденції у розвитку об'єкта. Виділяють динамічні ряди а) з стійкою тенденцією (трендом); б) з нестійкою тенденцією; в) з відсутньою тенденцією.

При прогнозуванні показників з стійкою тенденцією використовують наступні *методи математичної статистики*: прогнозної екстраполяції; ковзної (плавної і) середньої ковзної; методи найменших квадратів; адаптивного і експоненціального згладжування; гармонійних ваг.

Для прогнозування динамічних рядів з нестійкою та відсутньою тенденцією найбільш доцільними є методи кореляційно-регресійного аналізу; ймовірного моделювання; ланцюгів Маркова; методи на основі функцій з гнучкою структурою.

Методи аналогій полягають у перенесенні раніше складеної моделі розвитку об'єкта-аналога на прогнозований об'єкт. Використовується у випадку, коли об'єкт прогнозування розглядається як фізична і повномасштабна модель об'єкту-аналога, а цілі і завдання прогнозування відповідають цілям і завданням розвитку об'єкта-аналога. Найбільш використовуваними методами аналогії в прогнозуванні економічного і соціального розвитку є математична, історична та структурна аналогія.

Методи прогнозного моделювання полягають у побудові умовного зображення об'єкта прогнозування, що відбиває його характеристики в реальному середовищі і які є істотно важливими для цілі прогнозування. В прогнозуванні модель замінює неіснуючий об'єкт, а тому її призначення полягає в тому, щоб побудувати можливе інформаційне зображення прогнозованого об'єкта і процесів, що в ньому відбуваються. Модель при прогнозуванні стає єдиним інструментом перевірки концепції майбутнього на допущення і визначення меж можливих траєкторій розвитку, тобто модель зв'язує інформаційне зображення сучасного з теоретичним відображенням майбутнього. Моделювання широко використовується для побудови імітаційних моделей в економіці (структури, взаємозв'язків, пропорцій, збалансованості). В практиці СЕП найчастіше використовують наступні типи моделей: структурні; імітаційні; сітьові; статистичні; економіко-математичні; факторні; економетричні.

3. Організація державного прогнозування в Україні.

Державне прогнозування є науково-обґрунтованим передбаченням *напрямків розвитку* країни, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, *можливого стану* економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також *альтернативних шляхів і термінів* досягнення параметрів економічного розвитку.

Учасниками державного прогнозування в Україні згідно чинного законодавства визначені - *органи державної влади, які розробляють, затверджують і реалізують прогнозні документи СЕР*, а саме Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки, інші центральні органи виконавчої влади; Рада міністрів АР Крим; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування. *В систему повноважень суб'єктів Державного прогнозування входять:*

- організація підготовки до складання Державного прогнозу;
- визначення структури прогнозних документів, термінів і порядку їхнього розроблення;
- визначення відповідальних виконавців прогнозних документів;
- здійснення організаційно-методичного керівництва та координація підготовки прогнозів на різних рівнях державного управління економікою;
- погодження прогнозних розрахунків, зроблених на різних рівнях управління;
- контроль за виконанням управлінських заходів щодо досягнення прогнозованого стану соціально-економічного розвитку.

Система прогнозних документів соціально-економічного розвитку складається з а) прогнозів соціально-економічного розвитку на середньо-та короткостроковий періоди; б) прогнози соціально-економічного розвитку АР Крим, областей, районів та міст на середньо- та короткостроковий періоди; в) прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньо- та короткостроковий періоди.

Укрупнена структура Державного прогнозу соціально-економічного розвитку Україна на середньо-та короткостроковий періоди складається з таких основних розділів:

1. Припущення щодо зовнішньої економічної ситуації та внутрішньої економічної політики (сценарні варіанти).
2. Аналіз економічного і соціального розвитку країни за минулий період.
3. Прогнозні макроекономічні показники і пропорції.
4. Висновки щодо основних тенденцій розвитку економіки на прогнозний період.
5. Пропозиції щодо визначення напрямків економічної і соціальної політики на прогнозний період.
6. Умови реалізації прогнозу. (ризиків реалізації прогнозних показників).

Порядок і терміни складання прогнозу соціально-економічного розвитку України встановлюються на основі рішення КМУ або уповноваженого економічного органу. Організаційно-методичне забезпечення розробки прогнозів здійснює Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції (у вигляді схваленої Концепції державного прогнозування) разом з Інститутом економічного і соціального прогнозування при НАН України, іншими структурами (центром експертних оцінок, аналізу і прогнозування при КМУ, відповідним департаментом в Мінекономіки).

4. 5. 6. Суть макроекономічного планування. Види макроекономічних планів.

Методологія макроекономічного планування.

Організація розроблення та реалізації макроекономічного плану.

Одним із основних засобів формування та реалізації стратегії економічного і соціального розвитку держави, а також обґрунтування механізмів державного регулювання економіки є макроекономічне планування.

Планування – це специфічна управлінська функція, спрямована на визначення цілей розвитку, здійснення заходів управлінського впливу, а також на вироблення шляхів досягнення поставлених цілей. В умовах, коли ринковий механізм саморегулювання не спрацьовує достатньо ефективно, або не в змозі вирішити актуальні проблеми економічного, соціального та екологічного розвитку, макроекономічне планування як функція державного регулювання економіки є об'єктивно визначеним.

Світова практика виробила такі *основні форми макроекономічного планування*:

- *директивне планування*, яке здійснювалось в країнах командно-адміністративного типу економіки і розглядалось як форма прояву прямого, жорсткого втручання держави в економіку, для якої характерна чітка регламентація діяльності товаровиробників; централізований розподіл ресурсів; прикріплення виробників до постачальників; абсолютизація державної форми власності; неврахування економічних законів та змін народногосподарської кон'юнктури в процесі формування і реалізації показників плану;

- *індикативне планування*, яке застосовується в країнах Західної та Північної Європи, США, Канаді, Японії, Південній Кореї, Східноєвропейських країнах та в сучасних умовах в Україні. За своєю суттю індикативний план має інформаційний та рекомендаційний характер, і розглядається як форма непрямого втручання держави в економіку. В процесі індикативного макроекономічного планування уряд впливає на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробників, а за допомогою координації та регулювання діяльності суб'єктів ринку і забезпечення їх інформацією;

- *стратегічне планування* (здійснюється в країнах Європейського Союзу, США, Канаді, з останніх років і в Україні) – розглядається як системний спосіб управління змінами, процес визначення стратегічних цілей і здійснення найбільш важливих дій, вивчення сильних та слабких сторін, потенційних загроз та можливостей розвитку. Стратегічне планування забезпечує виживання економічної одиниці будь-якого рівня на динамічному ринку шляхом виявлення та утворення довготермінової стійкої відповідності між цілями системи, її ринковими шансами та внутрішнім потенціалом.

Сутність індикативного планування полягає в тому, що держава діє на суб'єктів ринку не через введення обов'язкових планових завдань зверху – до низу, а шляхом

інформування їх про тенденції розвитку національної економіки, а також про наміри уряду щодо перспектив та напрямів розвитку держави; або шляхом розробки рекомендацій суб'єктам ринку щодо організації їх діяльності, щодо напрямів інвестування, які б відповідали намірам уряду.

В Україні індикативне планування носить інформаційний та рекомендаційний характер, який забезпечується через державні замовлення і контракти; через бюджетне фінансування, надання державних кредитів у вигляді централізованого інвестування і фінансування пріоритетних галузей та виробництв, через розробку та реалізацію державних програм, застосування стимулюючих інструментів фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, структурно-інвестиційної політики тощо.

Метою індикативного планування є – реалізація цілей державного впливу на соціально-економічний розвиток.

Головним призначенням макроекономічного індикативного плану визначається розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку.

В процесі вивчення теми студенти повинні звернути увагу на те, що *індикативний план соціально-економічного розвитку держави* – це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику діяльності суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Характерні риси макроекономічного індикативного плану:

- основні завдання, які містяться в індикативному плані, не є обов'язковими для виконання, вони є орієнтирами, мають рекомендаційний характер, в основному мають безадресний характер (крім директивних показників);
- є можливість коригувати показники плану в залежності від зміни народногосподарської кон'юнктури;
- в структурі індикативного плану виділяють показники-пріоритети, тобто галузі, виробництва, напрямки діяльності, які будуть мати максимальну державну підтримку;
- в плані виділяють показники-індикатори, тобто показники, які характеризують стан розвитку національної економіки (такі як макроекономічні та макроструктурні показники, рівень цін, рівень зайнятості, валютний курс, платіжний баланс);
- в плані виділяють показники-регулятори, тобто, засоби реалізації планових завдань (обсяги державних контрактів, ставки податків, мита, ліміти, квоти, обсяги фінансування та асигнування з держбюджету, показники цільових комплексних програм; соціально-економічні норми і нормативи тощо);
- індикативний план розробляється на всіх рівнях державного регулювання економіки: макроекономічному; галузевому; регіональному та мікрорівні.

Методології індикативного планування є система основних принципів, вимог та методів розробки індикативного плану. В методології розкривається: система показників; структура індикативного плану; важелі або регулятори, які застосовує держава для реалізації індикативного плану; основні баланси; методи розрахунку основних показників та балансових розрахунків.

Принципи методології макроекономічного планування: системності, комплексності, принцип поєднання інтересів держави, галузей, регіонів, окремих підприємств; принцип порівняння витрат і доходів (результату і затрат); поєднання елементів регулювання і саморегулювання ринку; принцип безперервності та альтернативності планування.

В макроекономічному індикативному плані міститься **система показників**, а саме:

- прогнозні показники: визначені орієнтири розвитку економіки (ВВП, ВНП, рівень інфляції, рівень виробництва, рівень зайнятості, обсяги інвестицій, обсяг експорту і імпорту тощо);
- розрахункові показники, які служать для обґрунтування основних завдань державної соціально-економічної політики (обсяги виробництва основних видів товарів, робіт і послуг,

чисельність та структура зайнятих в національній економіці, обсяги капітальних вкладень, ціни і тарифи на основні види товарів і послуг, що регулюються державою);

- директивні показники, тобто частина показників плану, які є обов'язковими для виконання і контролюються державою (державні резерви, обсяги державних закупівель, ліміти, податки, розміри мита, квоти тощо).

Методи макроекономічного планування – це сукупність прийомів, засобів та інструментів, за допомогою яких здійснюється формування і розробка індикативних планів.

Розрізняють такі *методи макроекономічного планування*: аналітичний (метод системного аналізу); нормативний; балансовий; програмно-цільовий та економіко-математичний.

Метод системного аналізу ґрунтується на розумінні національної економіки як складної відкритої динамічної організованої і керованої системи, що має формалізовану структуру, розвиток якої залежить від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. Даний метод передбачає врахування взаємного впливу та взаємозалежності розвитку всіх складових елементів національної економічної системи: галузей, секторів, видів діяльності та організації виробництва, форм власності, регіонів, макроекономічних процесів та явищ тощо.

Нормативний метод макроекономічного планування ґрунтується на використанні в процесі розробки показників плану системи техніко-виробничих, економічних, соціальних, екологічних норм і нормативів. До техніко-виробничих належать норми використання сировини, палива, енергії на виробництво одиниці готової продукції, питомі нормативи капітальних вкладень на забезпечення приросту виробничих потужностей та обсягів виробництва тощо. Економічні норми і нормативи включають ставки податків, квоти, мита, нормативи відрахувань до спеціальних фондів та ін. Соціальні нормативи об'єднують систему державних соціальних стандартів та гарантій рівня і якості життя населення, як от мінімальна заробітна плата, норми споживання основних видів товарів і послуг на душу населення. До екологічних нормативів включають норми та ліміти природокористування, норми викидів та скидів шкідливих речовин в навколишнє природне середовище тощо.

Балансовий метод макроекономічного планування дозволяє досягати узгодження обсягів потреб держави в товарах та послугах з можливими ресурсами та джерелами забезпечення цих потреб. Вказаний метод планування застосовується для вироблення спеціальних засобів збалансування попиту і пропозиції на різних ринках, і ґрунтується на формуванні системи спеціальних аналітично-розрахункових таблиць – балансів.

На макроекономічному рівні розробляються *три групи балансів*:

- *натуральні* (матеріальні) баланси, які розраховуються в натуральних та умовно-натуральних вимірниках – баланси попиту і пропозиції найважливіших видів продукції. паливно-енергетичний баланс, торгівельний баланс та ін.

- *трудові* баланси, які розраховуються в тис. чол. – зведений баланс трудових ресурсів, баланс зареєстрованого ринку праці;

- *вартісні* баланси, які формуються в національній валюті – бюджети всіх рівнів, платіжний баланс, баланс грошових доходів і витрат населення.

Програмно-цільовий метод макроекономічного планування передбачає розробку та реалізацію спеціальних державних та регіональних програм економічного, соціального, екологічного розвитку, системи державних цільових комплексних програм, які включаються як складові елементи в Державну програму економічного і соціального розвитку.

Економіко-математичний метод макроекономічного планування ґрунтується на використанні спеціального економетричного інструментарію, економіко-математичних методів та моделей для оптимізації прогнозно-планових розрахунків і вибору найбільш ефективного варіанту досягнення планових завдань.

Державна програма економічного і соціального розвитку – це організаційно-економічний документ, в якому визначаються цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку, засоби та шляхи їх досягнення; формується взаємоузгоджена система заходів, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, а також характеризуються очікувані зміни в стані національної економіки.

Організація розробки та реалізації державної програми економічного і соціального розвитку здійснюється відповідно до Закону України "Про державне прогнозування і розробку програм економічного і соціального розвитку України".

Відповідно, суб'єктами макроекономічного планування є центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування.

В систему основних програмних документів економічного і соціального розвитку держави включають:

- Державну програму економічного і соціального розвитку на короткостроковий період;
- програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальних областей, районів і міст на середньостроковий період;
- програми розвитку окремих галузей національної економіки.

Державна програма економічного і соціального розвитку України обов'язково взаємо узгоджується з проектом Державного бюджету України. Слід наголосити, що в державній програмі економічного і соціального розвитку конкретизуються заходи, передбачені в програмах діяльності Уряду.

Структура державної програми економічного і соціального розвитку повинна відображати: аналіз стану розвитку національної економіки за минулий період та характеристику основних економічних, соціальних, екологічних та ін. проблем; вплив очікуваних змін зовнішньої ситуації та внутрішньої політики країни на національну економіку; цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку; систему заходів щодо реалізації державної політики; основні макроекономічні показники і пропорції; основні баланси; перелік державних цільових комплексних програм, що фінансуватимуться з Державного бюджету; показники розвитку державного сектора економіки.

Державна програма розробляється КМУ, подається ВРУ одночасно з проектом Державного бюджету на розгляд і після затвердження публікується та стає орієнтиром для суб'єктів діяльності.

7. Програмування національної економіки.. Класифікація цільових комплексних програм. Організація розробки Державної програми соціально-економічного розвитку України.

Суть програмування полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм. Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання її розвитку. Мета державного програмування досягнення прийняттого для держави варіанта розвитку економіки.

Особливе місце в системі державних програм посідають цільові комплекси програми. Згідно Закону України "Про державні цільові програми" **Державна цільова програма** – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Метою розроблення державних цільових програм (ДЦП) є сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем.

Державні цільові програми поділяються на:

1) **загальнодержавні програми** економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (далі - загальнодержавні програми) - це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають

довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

2) *інші програми*, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

За своєю спрямованістю державні цільові програми поділяються на:

економічні, що спрямовані на розв'язання комплексних галузевих і міжгалузевих проблем виробництва, підвищення його ефективності та якісних характеристик, забезпечення ресурсозбереження, створення нових виробництв, розвиток виробничої кооперації;

наукові, метою яких є забезпечення виконання фундаментальних досліджень у галузі природничих, суспільних і технічних наук;

науково-технічні, що розробляються для розв'язання найважливіших науково-технічних проблем, створення принципово нових технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукомісткої та конкурентоспроможної продукції;

соціальні, що передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти;

національно-культурні, спрямовані на розв'язання проблем національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини;

екологічні, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків;

оборонні, що розробляються з метою посилення обороноздатності держави;

правоохоронні, спрямовані на забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби із злочинністю та державної безпеки.

Державні цільові програми можуть бути спрямовані на розв'язання інших проблем, у тому числі регіонального розвитку, що мають державне значення.

Перелік державних цільових програм, які планується виконати у відповідному році з використанням коштів Державного бюджету України, подається на розгляд Верховної Ради України у складі проекту Державної програми економічного і соціального розвитку України та разом із проектом закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Основними стадіями розроблення та виконання державної цільової програми є:

- *ініціювання розроблення державної цільової програми, розроблення та громадське обговорення концепції програми; (КМУ, Центральні органи виконавчої влади, НБУ, Національна Академія наук України, ВР АР Крим, обласні Київська та Севастопольська міські державні адміністрації);*

- *схвалення концепції програми та прийняття рішення щодо розроблення проекту програми, визначення державного замовника та строків її розроблення; (КМУ розглядає концепцію ДЦП та у разі її схвалення приймає рішення щодо розроблення проекту програми, визначає державних замовників та строки її розроблення.)*

- *розроблення проекту програми - визначення заходів і завдань, що пропонуються для включення до неї, а також обсягів і джерел фінансування;*

- *державна експертиза проекту програми;*

- *погодження та затвердження програми; (Загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля за поданням КМУ затверджуються законом. Інші ДЦП - за поданням державних замовників затверджуються КМУ);*

- *проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми;*

Проект державної цільової програми повинен містити:

- *паспорт програми - стислий виклад основних даних (назва, рішення про розроблення, відомості про державного замовника та відповідальних виконавців програми, строк виконання, обсяги та джерела фінансування);*

- визначення мети програми;
- обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, а також необхідності фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України;
- перелік заходів і завдань з визначенням виконавців, строків виконання (в цілому і поетапно), обсягів та джерел фінансування (з розбивкою за роками);
- розрахунок очікуваних результатів (економічних, соціальних, екологічних тощо) виконання програми та її ефективності;
- розрахунок обсягів та визначення джерел фінансування програми, у тому числі за рахунок коштів Державного бюджету України (з розбивкою за роками).

Проект державної цільової програми підлягає обов'язковій державній експертизі, що проводиться відповідно до закону.

Розроблення та виконання ДЦП здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, а також інших джерел, передбачених законом.

Для розробки й обґрунтування різних варіантів ЦКП доцільно використовувати *методи економічного аналізу; методи структурного аналізу*, тобто методи формування варіантів задоволення потреб народного господарства в продукції; балансові методи; *методи обґрунтування* рівня розвитку виробництва й основних показників за факторами впливу.

Тема 7 Структурна політика та структурна перебудова національної економіки

Обговорення питань теми.

1. Цілі, завдання та суть структурної політики держави. Види структур економіки.
2. Механізм структурної корекції національної економіки.
3. Механізм стимулювання інвестиційної діяльності як умова забезпечення ефективності структурної перебудови національної економіки

Література

7. *Національна економіка: навч. посібник/ За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280с.*
8. *Державне регулювання економіки: навч.метод. комплекс/ А.Ф.Мельник та інші. – Тернопіль, Економ.думка. 2007. – 212с.*
9. *Градov А.П. Национальная экономика. – СПб.: Питер, 2005. – 240с.*
10. *Национальная экономика: учебник под ред. П.В.Савченко. – М.: Экономист. – 813с.*
11. *Савченко А.М. Національна економіка. : навч. посібник. – Київ, 2007. – 612с.*

1. Цілі, завдання та суть структурної політики держави. Види структур економіки.

Структурна політика держави є сукупністю практичних заходів, спрямованих на зміну внутрішніх пропорцій в економічній системі. У широкому розумінні *структурна політика держави* – це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та розв'язання актуальних проблем функціонування національної економіки. В умовах системної кризи інтенсивність регулятивних функцій держави щодо зміни структури економіки має зростати. *Важливо вибрати вірний напрям стратегії структурних зрушень, яка дозволить максимально мобілізувати наявні ресурси і використовувати доступні технології.* І, як показує світовий досвід, це має бути виробництво продукції з високою часткою доданої вартості. В Японії післявоєнне відновлення почалося з виробництва швейних машинок, в Західній Німеччині – з виробництва холодильників, тобто вибір впав на продукцію, виробництво якої інтегрувало проміжний і кінцевий випуск, добувні і переробні галузі, купівельну здатність населення і підприємств. В США в період рецесії 2000-2002рр. структурні зрушення здійснюються в напрямі виробництва електротехніки, ракетно-космічних комплексів, біотехнологій. В Японії сьогодні здійснюється модернізація виробництва з переважанням виробництва цифрових технологій, а в Китаї – освоєння виробництва високих технологій та мікропроцесорів.

Основними цілями структурної політики в Україні визначено:

- встановлення оптимальних макроекономічних пропорцій та формування раціональної структури національної економіки;
- формування інноваційної моделі економічного розвитку;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва та збільшення експортного капіталу країни;
- розвиток виробництв, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорتنу продукцію;
- зниження ресурсо- і, насамперед, енергомісткості виробництва;
- розвиток конкуренції через реструктуризацію та диверсифікацію виробництва.

В світовій практиці виділяють два типи структурної політики: *пасивну* (де основний акцент робиться на дії ринкового механізму, який через попит формує структуру економіки, а держава формує правову базу для вільного переливання капіталу) і *активну* (де структурні пропорції економіки формується під впливом корегуючи заходів уряду).

Об'єктом структурної політики держави є **структура економіки**. Розрізняють такі її **види**:

- *відтворювальну*, що характеризує співвідношення між виробництвом засобів виробництва та предметів споживання; між фондом нагромадження та фондом споживання; між фондом заміщення та національним доходом у виробленому національному продукті; між виробництвом товарів і послуг;
- *галузеву*, яка характеризує поділ економіки на окремі галузі і сектори економіки та відображає складені пропорції за видами економічної діяльності;
- *територіальну*, яка відображає частку у виробництві ВВП за адміністративними територіями;
- *інституційну*, яка характеризує співвідношення у виробництві ВВП за формами власності;
- *зовнішньоекономічну*, яка характеризує співвідношення між експортом та імпортом товарів, послуг та капіталів.

2. Механізм структурної корекції національної економіки.

Структурне корегування національної економіки здійснюється методами *прямого і непрямого (опосередкованого)* регулювання.

До методів прямого регулювання відносять

- Визначення пріоритетів структурної трансформації національної економіки та розроблення державних програми структурної перебудови та реструктуризації виробництва. (До основних пріоритетів структурної перебудови належать наукомісткі та високотехнічні галузі; галузі АПК; транзитні транспортні перевезення та рекреаційно-туристичний комплекс України).

- Фінансове забезпечення структурних зрушень в економіці шляхом прямого державного інвестування та кредитування.

- Формування спеціальних фондів для фінансування програм структурної перебудови економіки.

- Залучення та спрямування іноземних інвестицій на цілі структурної трансформації економіки.

- Впровадження системи державних замовлень та закупівель.

Опосередковане регулювання передбачає реалізацію системи заходів, пов'язаних з а) наданням податкових та кредитних пільг та їхньою диференціацією за відповідними галузями, які визначені як пріоритетні; б) страхуванням та гарантуванням іноземного інвестування і кредитування галузей, які здійснюють структурне оновлення виробництва; в) здійсненням політики прискореної амортизації; г) фінансовою селективною підтримкою пріоритетних виробництв та розробленням державних програм санації підприємств.

3. Механізм стимулювання інвестиційної діяльності як умова забезпечення ефективності структурної перебудови національної економіки

Вагомим фактором структурних змін в економіці є інвестиції. **Інвестиції** – це майнові та інтелектуальні цінності, які вкладаються в об'єкти економічної діяльності з метою отримання прибутку або ж соціального ефекту. Вони класифікуються за різними ознаками.

а) За об'єктом інвестування вирізняють реальні та *фінансові інвестиції*.

б) За характером участі в інвестуванні виокремлюють *прямі та непрямі інвестиції*.

в) За періодом інвестування розрізняють *короткострокові (не більше одного року) та довгострокові (більше одного року)*.

г) За формами власності інвесторів розрізняють *приватні, державні, іноземні та спільні інвестиції*.

д) за регіональною ознакою виділяють *внутрішні та зовнішні інвестиції*.

Реалізація інвестицій здійснюється через інвестиційну діяльність інвесторів або ж учасників цієї діяльності. Політику держави щодо механізмів здійснення інвестиційної діяльності та визначення пріоритетних напрямків інвестування називають інвестиційною політикою. Загалом же, **державна інвестиційна політика** є комплексом правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на реалізацію інвестицій та активізацію інвестиційних процесів.

Метою державної інвестиційної політики є створення сприятливого інвестиційного середовища, реалізація програм структурної перебудови економіки, спрямування інвестицій у пріоритетні галузі та види економічної діяльності. У світовій практиці виділяють два типи державної інвестиційної політики: *активну* (яка передбачає застосування методів бюджетного інвестування та кредитування інвестиційної діяльності); і *пасивну* (коли формується сприятливе середовище для інвестиційної діяльності та здійснюються заходи щодо її стимулювання).

Модель державної інвестиційної політики залежить від стану розвитку ринкових відносин, структури національної економіки, стану основних фондів та ефективності їхнього використання, рівня розвитку науки і техніки, ступеню розвитку інститутів ринкової інфраструктури та поєднує заходи та відповідні державні інститути, які їх розробляють і реалізують.

Інвестиційна політика держави здійснюється через механізм державного регулювання.

Державне регулювання інвестиційної діяльності ґрунтується на таких принципах:

1. Децентралізація інвестиційного процесу.

2. Збільшення частки та підвищення ролі внутрішніх (власних) джерел інвестування національної економіки.

3. Перехід від бюджетного фінансування до кредитування інвестиційної діяльності.

4. Розміщення державних централізованих капіталовкладень на конкурсній основі і за адресним принципом (фінансування інвестиційних проектів відповідно до державних цільових програм).

5. Розширення джерел фінансування інвестиційних проектів (змішаного фінансування).

6. Контроль за цільовим використанням централізованих інвестицій.

7. Упровадження системи страхування і гарантування інвестицій.

8. Обов'язкова державна експертиза інвестиційних програм та проектів з метою визначення їхньої відповідності цілям і пріоритетам соціальної та економічної політики.

Важливою складовою в системі регулювання інвестиційної діяльності є розширення **джерел інвестування**. Їх можна поділити на *внутрішні* (бюджетні кошти, власні кошти підприємств, кредити комерційних банків, кошти фізичних осіб, кошти позабюджетних фондів) і *зовнішні* (іноземні інвестиції та кредити, позики в іноземних державах, фінансових установах та фондах).

Державне регулювання інвестиційної діяльності передбачає

- пряме управління інвестиціями;

- регулювання умов інвестиційної діяльності (опосередкований вплив).

Пряме управління інвестиціями здійснюється *безпосередньо органами державної влади і має забезпечити ефективність державних інвестицій і передбачає*

а) визначення пріоритетних галузей та об'єктів інвестування (Пріоритети інвестування мають відповідати довготривалим національним інтересам держави. У програмних документах уряду визначені такі пріоритетні сфери інвестиційної діяльності

- галузі з коротким терміном окупності затрат (галузі АПК, легка, харчова промисловість);

- галузі із суттєвим мультиплікативним ефектом, тобто розвиток яких дає поштовх для економічного зростання супутніх виробництв (виробництво складної техніки, машин, устаткування, літако-, ракето-, суднобудування, тощо):

- галузі зі значним експортним потенціалом і конкурентоспроможністю).

б) пряме фінансування з державного бюджету пріоритетних програм та проектів шляхом виділення державних інвестицій, цільових субсидій та надання державних кредитів.

в) контроль за цільовим призначенням виділених централізованих інвестиційних ресурсів;

г) експертиза інвестиційних проектів і програм;

д) залучення іноземних інвестицій;

е) регулювання умов здійснення інвестицій за межі країни;

є) упровадження державного замовлення на виконання робіт у капітальному будівництві та організація державних закупівель будівельних послуг.

Метою державного регулювання умов інвестиційної діяльності є здійснення заходів щодо її активізації та стимулювання (і, в першу чергу, стимулювання впровадження конкретного інвестиційного проекту, що має економічну і соціальну вагомість). До основних форм активізації інвестиційної діяльності відносять: податкове стимулювання; фінансове та кредитне стимулювання; інфраструктурне та організаційне забезпечення інвестиційної діяльності; стимулювання конкретних інвестиційних проектів; заохочення та захист іноземних інвестицій.

Обґрунтування обсягів інвестиційних ресурсів передбачає здійснення системи розрахунків щодо визначення можливого та необхідного обсягів інвестицій, потреби в матеріальних, фінансових та трудових ресурсах для реалізації інвестиційних проектів і програм, ефективності інвестування. Зокрема, можливий обсяг інвестицій розраховується виходячи із обсягів виробленого ВВП та норми нагромадження з урахування суми амортизаційних відрахувань в частині, яка використовується на інвестування. Необхідний обсяг інвестицій характеризується потребою в капітальних вкладеннях для реалізації інвестиційних програм і проектів за галузями і секторами економіки, а також адміністративними територіями. Окремо розраховується за галузями, які виробляють товари, і галузями, які надають послуги і включає в себе а) потреби на підтримання діючих потужностей; б) нове будівництво та завершення раніше розпочатого; в) модернізацію; г) технічне і технологічне оновлення, а, також, розширення виробництва. Обґрунтування ресурсами необхідних обсягів інвестицій здійснюється шляхом порівняння загальної потреби в таких ресурсах (яка визначається згідно встановлених нормативів витрат на 1 млн. грн. будівельно-монтажних робіт або є виробітку на одного працюючого) і наявного їхнього обсягу на період розрахунку. Ефективність інвестицій слід оцінювати за наступними критеріями: отриманий чистий зведений дохід, індекс рентабельності, термін окупності, коефіцієнт загальної ефективності за варіантами реалізації проекту. Зокрема, коефіцієнти ефективності (ARR) визначають діленням середньорічного прибутку (PN) на середню величину інвестицій (CI). $ARR = (PN / CI) \times 100$. Оптимальним вважається варіант з вищим коефіцієнтом ефективності.

Перелік питань на іспит (залік)

1. Суть і значення національної економіки (НЕ), її складові та цілі розвитку.
2. Типи національних економік. Критерії розмежування економічних систем.
3. Суб'єкти економічної діяльності в НЕ. Види економічної діяльності.
4. Особливості трансформації НЕ в Україні. Етапи її розвитку
5. Основні економічні теорії функціонування національної економіки, їхня сутність.
6. Моделі розвитку національної економіки.

7. Моделі державного регулювання національної економіки.
8. Вплив глобалізації на розвиток національної економіки. Варіанти адаптації національної економіки до глобальних змін
9. Сутність та склад національного багатства.
10. Економічний потенціал національної економіки та його складові. Види потенціалів національної економіки.
11. Структура природно–ресурсного потенціалу України та характеристика окремих його складових.
12. Виробничий потенціал України, його складові та характеристика.
13. Склад і структура трудового потенціалу. Показники розвитку трудового потенціалу.
14. Основні складові та характеристика науково-технічного потенціалу України.
15. Економічний зміст і особливості формування інвестиційного потенціалу. Інтегральний показник інвестиційної привабливості національної економіки.
16. Система основних показників в системі оцінювання результатів функціонування національної економіки
17. Показники кількісної та якісної оцінки функціонування національної економіки та методика їх обчислення.
18. Система національного рахівництва. Методологічні принципи її побудови.
19. Методологія міжнародних зіставлень показників СНР
20. Державне управління економікою: об’єктивна необхідність, суть, цілі та функції.
21. Сутність, завдання та форми державного регулювання економіки.
22. Функції держави у ринковій економіці.
23. Межі та принципи державного регулювання економіки.
24. Інструменти державного регулювання економіки.
25. Методи державного регулювання економіки.
26. Механізм фінансово-бюджетного регулювання економіки
27. Механізм грошово-кредитного регулювання економіки.
28. Механізм цінового регулювання економіки
29. Механізм антиінфляційного регулювання економіки.
30. Механізм грошово-кредитного регулювання економіки.
31. Механізм державного регулювання цін та інфляції.
32. Адміністративні методи регулювання економіки.
33. Механізм державної підтримки підприємницької діяльності.
34. Механізм управління державним сектором економіки.
35. Механізм державного регулювання окремих галузей національної економіки.
36. Механізм реалізації соціальної політики держави.
37. Механізм соціального захисту населення
38. Розрахунок реальних доходів населення.
39. Методика розрахунку прожиткового мінімуму.
40. Державне регулювання рівня життя населення .
41. Державне регулювання ринку праці.
42. Механізм державного регулювання природоохоронної діяльності.
43. Регіональна економічна політика. Державне регулювання розвитку регіонів
44. Сутність соціально-економічного прогнозування. Система прогнозів.
45. Методи соціально-економічного прогнозування.
46. Організація державного прогнозування в Україні.
47. Суть макроекономічного планування. Види планів.
48. Методологія макроекономічного планування.
49. Організація розроблення та реалізації макроекономічного плану.
50. Програмування національної економіки. Класифікація цільових комплексних програм.
51. Організація розробки Державної програми соціально-економічного розвитку України
52. Цілі, завдання та суть структурної політики держави. Види структур економіки.
53. Механізм структурної корекції національної економіки.

54. Механізм стимулювання інвестиційної діяльності .